

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redactie: Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Arnold Eloy, René Haeserijn, Roeland Van de Walle

Ruil en Recensiedienst: Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs: 150 F

INHOUD

- R. VAN DER LINDEN. Jozef Volckaert, 1ste volkskundige in Vlaanderen. Nederhasselt 1870 - Gent 1959. 5
- W. L. BRAEKMAN. Het 'droevigh Treur-Liedeken' van Jan de Lichte en zijn beruchte bende. 11
- A. ELOY, A.G. HOMBLÉ(†). De kettingbrief: moderne myte van het geluk? 23
- R. DE VRIENDT-MORES en R. VAN DE WALLE. Het trouwboekje: een gebruik. 41
- H. RYCKEBOER, M. DEVOS, J. VAN KEYMEULEN. Studies over dialectwoordenschat aan de Rijksuniversiteit Gent. Een bibliografie. 51
- H. VANNOPPEN. Streekdrachten in Oost-Vlaanderen, bijzonderlijk in het Land van Waas. 53
- Boekbesprekingen**
- Paul BAUTERS. Eeuwen onder wind en wolken. Windmolens in Oost-Vlaanderen. Voorw. E. De Cuyper. R.v.d.L. 2
- Gérard van HAEPEREN. Les vierges couronnées en Belgique. R.V. 48
- Eugeen van AUTENBOER. Onze eeuwenoude schuttersgilden Kasterlee - Lichtaart - Tielen. B. Baillieul. 63
- Joris OLYSLAEGERS. Meiboomplanting. Een handleiding met enkele gedachten over zin en betekenis. A. Eloy. 64

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het Noordstarfonds en IPPA.

Dr. Paul BAUTERS.

Eeuwen onder wind en wolken. Windmolens in Oost-Vlaanderen. De infrastructuur van eeuwenlang, dagelijks, menswaardig overleven.

Voorwoord door E. DE CUYPER, Gedeputeerde. Ten Geleide door de auteur.

Gent, Bestendige Deputatie van de Prov. Oost-Vlaanderen. Dienst voor Kulturele Aangelegenheden (Bisdomplein 3), 1985, 484 blz., 600 afbeeld., plannen, schetsen, tek., 11 tab.

Een mulder is een natuurmens, op en top. Hij leeft van en voor de natuur. Het water en de wind bepalen zijn levensritme en het tempo van zijn werk. Zijn bestaan verloopt wezenlijk binnen de wanden van een houten of stenen geruimte.

De auteur van onderhavig boek is vrede-rechter van beroep, maar hij is tevens mulder in hart en nieren. Een technicus kan elk deel en onderdeel van zijn vak grondig beheersen, maar daar komt het element gemoed bij in menig geval: de liefde voor het vak. Bij Paul Bouters zijn beide factoren verweven: de vakman die een molen gebouwd heeft, wieken doet zwaaien, stenen doet draaien, kursussen geeft voor jonge molenaars, en tevens de gemoedsmens die met zijn ogen het reuzegevaarte kan strelen en met de hand liefkozend over het alaam, en de staart van de mastodont kan strijken.

Het ligt voor de hand dat we voor een letterkundige publikatie en voor om het even welk kunstwerk naar de artifex, de kunstenaar, spreken. De regel geldt evenzeer voor deze prestatie, die het zinnen en zoeken van en de verwezenlijking van talrijke generaties en van een hele provincie belicht. We houden deze taak in petto voor het einde van de bespreking.

Het formaat van het boek meet 29 x 24,5 cm. Dergelijke kanjer van ca. vijfhonderd bladzijden weegt zwaar in je hand(en) en praat als een pronkstuk in je bibliotheek. Meer illustraties dan bladzijden betekent, dat je zelfs van een kijkboek kan gewagen. Foto's zijn vaak een pagina groot. Ze bieden een beeld van de molen en inmiddels van het landschap. Inzicht in de molinologie en in het uitzicht zijn zoveel mogelijk gebonden.

Het Voorwoord belicht de bestendige zorg van de Bestendige Deputatie voor het molenpatrimonium, langs aankoop, publikaties, inrichting van het provinciaal Molenmuseum te Wachtebeke.

Ten geleide. Naar de molen gaan... I be-

helst een filosofische inleiding, met de verhouding van kennen en kunnen, van geleerden en doen(d)ers. 'Ongeleerde' ambachtslieden... drongen bezwaarlijk door tot het forum van de plechtige geschiedschrijving. In dit boek krijgen ze in elk geval degelijk en gedegen eerherstel, in een behandelen en bewandelen van de geschiedenis uit verre tijden, tot het heden.

Het boek valt uiteen in drie delen: I. Oostvlaamse molengeschiedenis: een schets. (p. 15-40) II. De Oostvlaamse windmolens: typologische, constructieve en technische kenmerken. (p. 41-118) III. De Oostvlaamse windmolens: inventaris 1985. (p. 119-433). Als een zilveren toemaat volgen Molentermen (p. 438-466), beknopte bibliografie, windmolenbestand per fusiegemeente, register van personen- en plaatsnamen.

Deel I beduidt heel wat meer dan een schets. Voor de oorsprong is nog immer geen zekerheid voorhanden. De kruisvaarders zijn er klaarblijkelijk niet bij betrokken. Stammen ze uit het zuiden van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen, uit de twaalfde eeuw? Niet alleen de historiek van Oost-Vlaanderen treedt naar voor, maar tegelijk een verkennen van provincies en landstreken rondom. Een Brugse miniatuur van ca. 1510 voert ons vermoedelijk naar de banmolen van de heer van Pamele te Edelare. Eigenaardig: de oudste vermeldingen vinden een steun in de oudste afbeeldingen.

Op basis van hun economisch belang zijn windmolens doordrongen in de akten van vorsten en heren. Eerst waren windmolens nagenoeg steeds eigendom van 'heren', soms van abdijen. 'Zelfstandigen' waren niet voorhanden in het stelsel van de feodaliteit. Het recht van de wind, oorspronkelijk bij de vorst, kwam via beleving, in de macht van kleinere heren, die het zelf in onderleen konden geven. Wegens hun centraliseringstendens legden de vorsten er weer de hand op, waar er mogelijkheid bestond. Gedurende eeu-

wen kenmerken een vijftal rechtsfiguren het publiekrechtelijk statuut van de wind: molenpacht, molencijs, molenban, windbrieven, windvang.

Molens werden oorspronkelijk gebouwd door lui die er het geld en de macht voor hadden. Een molenaar werd pachter volgens een overeenkomst die eeuwen ver opklom. De pachtijd bestrijkt zes of negen jaar. De pacht prijs ligt vast in natura of in gangbare munt.

De ontwikkelingsfase in de molenmakerij steekt van wal met de staakmolen. De installatie van twee steenkoppels op de bovenverdieping dateert van ca. 1650. Vlug krijgt de standaardmolen een dubbele functie: malen van graan en slaan van olie, met een behoud van architecturale grondvormen, en een wijziging in de uitrusting. Een oliestaakmolen is totaal verdwenen. Hij krijgt een gedetailleerde beschrijving van top tot teen. De bovenkruierende molen wint met voor-sprong inzake aantal. De zetelkruiging bij bovenkruiers is bijna zeker uitsluitend binnen Vlaanderen gebleven. De wijzigingen van de wiekvorm, o.a. in het vervangen van het dwarsgetuigd gevluht door linksopgetuigde achterhekkens en het aanbrengen van een windplank als voorhek dateert klaarblijkelijk van ca. 1650. De evolutie van de wiekvorm, van het wiekprofiel blijft onzeker. Tabellen weerspiegelen het molenbestand in het midden van de vorige eeuw, op basis van nijverheids- en kadastertellingen. De evolutie van het aantal windmolens in Vlaanderen treedt aldus duidelijk naar voor, met het aantal koren- en oliemolens per provincie. We vergelijken de produktie van de windmolens in onze provincie, per molen. Tabel 1 toont de stand van water- en windmolens, volgens type en functie, per arrondissement. We vermoeden nauwelijks welke functie een molen kan uitoefenen. Allerlei waren zijn er bij betrokken: koren, olie, papier, vlas, schors, boekweit, graan, mout, tabak en snuif, blauwsel, ijzergieterij en pomp!

De typologische, konstruktieve en technische kenmerken van deel II omlijnen fijnzinnig, eenvoudig en veelvoudig het samengaan van geest en hand, aardig en vaardig, in de opbouw en afwerking van 'staande en draaiende werk'. Het onderscheid voor deze woorden ligt in de verschillende taak en zaak van de eigenaar en pachter. Onvoorzichtigheden, tekort aan aandacht voor de invloed van de wind kunnen noodlottige gevolgen veroorzaken. Het verschil tussen 'staande en draaiende' bevat een verdelings sleutel in

de onderhoudslast. Wat draaide, sloeg of roerde, daarvoor was de molenaar verantwoordelijk. De eigenaar was aansprakelijk voor het staande werk. De auteur behandelt achtereenvolgens het staande werk van de staakmolens en bovenkruiers, het draaiend werk van de windmolens tot in de verste biezonderheden. De konstruktie van het molenkot bij de staakmolens beleeft een indeling en ontleding langs veertien vakken. De windmolens met hun draaiend werk kijken langdurig op wielen en maalgangen.

Deel III sluit aan met een reuzenzwaai. De vorige hoofdstukken verdienen de term van syntese, met de molens in het Westen en de middenpuntzoekende - en -vindende plaats van Vlaanderen daarin. Deel III is analytisch, geheel en al, met administratieve, historische en technische gegevens. Een drievoudige rangschikking: 1. Staakmolenbestand - 2. Bovenkruiers - 3. Rompen en stompen, sporen en herinneringen.

Voor 1. veertien molens - voor 2. zeventwintig - voor 3. negenenzestig.

Op p. 122 ziet U een duidelijke kaart van de staakmolens, toestand op 1-1-1985, met het onderscheid van open, en ombouwde teerlingen; op p. 210 een kaart van de bovenkruiers, zelfde toestand, met onderscheid van grondzeiler, berg- en stellingmolen; op p. 350 een kaart van rompen en restanten, idem toestand, met de verklaring romp van stenen molen, restant van staakmolen.

Per molen krijgt u een drieklaver; a) algemeen, met benaming, ligging, functie, molenaarswoning, eigenaar, toestand; b) bouw en werking, d.i. staande en draaiende werk; c) besluit.

Bij de wetenschapsmensen of vorsers komen er vaak twee typen voor: de archiefpluizers die zich thuis voelen in een archiefgebouw, én de veldwerkers, die zich ter plaatse begeven en daar met kennis van mensen en zaken, in casu de molens, gegevens kunnen aantekenen. Bij de lektuur van de teksten in en rond molens valt het op, hoe dr. Paul Bauters de twee figuren eerlijk en heerlijk bindt: voetnoten te pas, biezonderheden over de molenaars die er thans gebeurlijk nog wonen, of die er recent gevestigd waren. Daar trilt in menig besluit een beschouwing, over de teleurgang, en over een kans tot redding en restauratie. We willen één zin aanhalen, voor Doel met zijn kernenergie: *"Men vraagt zich af of ergens ter wereld het verbijsterend contrast tussen de kleinschaligheid naar mensenmaat van een eeuwenoud molen-*

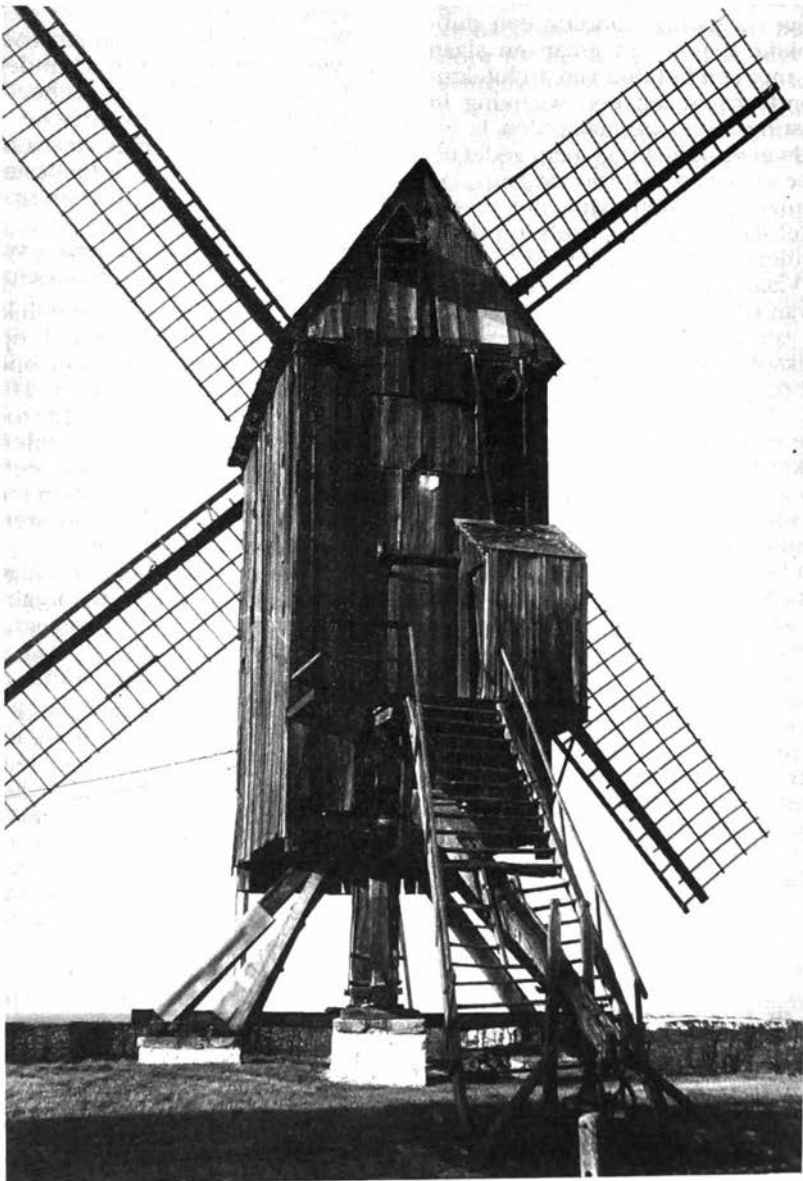
landschap en de grootheidswaan van het atoomtijdperk, op meer hallucinante wijze tot uiting wordt gebracht".

Er bestaat kans, dat een scherpzinnige technicus her en der een fout ontwaart. Geen boek is volmaakt. Maar voor dit boek zijn bergen verzet, bergen stenen en houten geraamten, om alle elementen van binnen en buiten te ontrafelen en aan te tekenen, met de gepaste term en de juiste zin. Dr. Paul Bouters schreef historische, juridische en filosofische werken, en ook af en toe gedichten.

Dit molenboek, een kunstuitgave, bevat

de stempel van de veelzijdigheid: historisch inzicht en overzicht, juridische wetenswaardigheden, filosofische beschouwingen. Wie de molenaars langs velerlei zijden van techniek, langs hun leven en streven (en soms sneven) wil inzien, vindt hier een goudmijn aan gegevens. Illustratie en tekst gaan, behoorlijk en bekoorlijk, hand in hand. De uitgever verdient onze bijzondere hulde. Ook de drukker heeft er ruim toe bijgedragen om een kunstprestatie te leveren.

Renaat van der Linden

De Wildermolen te Appelterre-Eichem, eigendom van de stad Ninove, een staakmolen op lage teerlingen.

JOZEF VOLCKAERT

1ste - bron - volkskundige in Vlaanderen

1870 Nederhasselt - 1959 Gent

Autenticiteit, eerste bron en aktualiteit

En dat alles voor een paar tirannen.
Herinneringen van een socialistische arbeider.
Lewen, Kritik, 1983, 143 blz.

De te weinig gekende Jan de Vries verstrekt als eerste zin in *De Wetenschap der Volkskunde*, Amsterdam, 1941 *Volkskunde is gelijk de naam het onduubbelzinnig aanduidt, de kennis van het volk.*

Dat boek verscheen als Deel I in een geplande reeks: *Hoekstenen onzer Volkskultuur. Korte handleidingen over volkskunde, voorgeschiedenis en streektalen.* Dergelijk onderscheid, vijfenveertig jaar geleden, kan als eigenaardig en ongewoon overkomen. Dat feit bewijst dat we over het algemeen het ontstaan van de volkskunde kennen in het aanhalen van de term Folklore, voor het eerst gebruikt in 1846 door Thoms, sekretaris van de Cambden-Society in Engeland, in het tijdschrift *Athenaeum*, en teken van de Folk-Lore-Society opgericht te Londen in 1877. Maar voor de groei en ontwikkeling van de volkskunde als wetenschap beschikken we wel over enkele namen, als de gebroeders Grimm, en blijft een haast onvindbaar basiswerk *Johannes-Wilhelm Wolf, de grondlegger der Volkskunde in Vlaanderen* (Brussel, 1944, 155 blz.) door Marc Moonen, een eerste mijlpaal.

In de eerste fase van de opzoeken domineerde volksverhaal en volkslied, toen Wolf zich in 1840 te Brussel vestigde, na de studie van de sagenverzamelingen van Jakob Grimm, en met zijn opzoeken van wal stak in boeken en handschriften van de Koninklijke Bibliotheek. Zijn vriendschap met Prudens Van Duyse spoort er hem toe aan zich in Gent te vestigen, waar hij de toenmalige vooraanstaande figuren uit de Vlaamse beweging ontmoet. Na het speuren naar sagen, sprookjes en legenden in de handschriften krijgt de vertelselschat die bij het volk leeft, de aandacht.

De eerst twee tijdschriften i.v.m. Volkskunde in Vlaanderen *Grootmoederken* (1842) en *Wodana* (1843) behelzen een inspiratie en de uitgave van een vreemdeling, vol sympathie voor ons volk en onze voormannen. Die publikaties bevatten in hoofdzaak liederen en verhalen, met een bijtoon van gegevens inzake bijgeloof.

We willen de persoon van J.W. Wolf en de belangstellingssfeer van die periode even aanraken, om aan te tonen hoe opzoeken vaak aan personen, aan streken en een tijdsgeest gebonden zijn.

Hun terrein was ontzagwekkend en beperkt, een onderdeel van het geheel dat wij als volksleven beschouwen en bestempelen.

Volkskultuur geldt naar onze mening als een alles omvattende koepel van een volk, de schone kunsten in de ruime zin, letterkunde en schilderkunst, genees- en aardrijkskunde, geschiedenis en informatika in elk opzicht, de aanleg van

Deze bijdrage sluit aan bij:

Auteur en Autenticiteit. Eerste en tweede bron.

O.V.Z. LVI (1983) 87-95, met aanrakingspunten nopens Gustaaf Vermeersch, Charles De Clercq, e.a.

wegen, van een dorpsplein, van een markt in de grootstad, enz.. Elke kunde en kunst, iedere vorm van wetenschap draagt op zijn wijze bij tot het boekstaven van en levert de hoekstenen voor de volkskultuur in haar geheel.

De volkskunde, als volkskennis, behelst een beperkt aspect daarvan.

Bij het vertrekpunt in de eerste helft van de vorige eeuw was het woord «volk» in de samenstelling volkskunde fel beknot en beperkt. De opzoeken geschieden op het platteland, bij de boeren, die minder geschonden en geschokt waren door oorlogen en twisten allerlei. De boer ploegde voort, zoals zijn voorvaderen het hadden voorgedaan. De boer vertelde en zong in zijn huiskamer, bij winterstond en feestgenot. Het element traditie straalt vol goudglans. Eén stand in de gemeenschap handhaaft de roep en roeping: in houwe trouwe meeleven met de natuur. Het programma van de puurste romantiek. Hét volksleven houdt ongeschonden en onomwonden stand op het platteland, op een hoeve, op het dorpsplein.

Intussen ontstaan er in de grootsteden paleizen, uiterst indrukwekkend door de gevelkonstruktie en de omvang, ver verheven boven het volk plan, als toonbeeld van majesteit, om de massa rustig te stemmen, en op afstand te weten: musea van schone kunsten, paleizen van justitie, rijkeluiasmastodonten. Bewoners, artiesten, beambten in dergelijke gebouwen met vele hoge trappen tronen torenhoog boven de massa, o.a. door de kunst met een uitzonderlijke fiere en lange K en door de beoefening van een rechtsstelsel, waar de gewone man weinig of niets van snapt, en nooit bij betrokken is. Daar blijkt het volksleven in de verste verte niet te bestaan. Of toch? Hangt Brueghel niet aan de wanden van trotse paleizen?

* * *

Tegenover de ZWARE lui van die periode staan de ZWAKKEN. Hebben die een stem en een gelaat? Klaarblijkelijk niet. Of toch?

«Bestaan er de oren, ogen en tongen van de zwakken?» (tekst van de Turkse auteur Halil Gür (34) waarvan Gekke Mustafa en andere verhalen sinds november 1984 in Nederland en Vlaanderen in de boekhandels liggen).

Ik wil de oren, ogen en tongen van mijn zwakke en onmondige landgenoten zijn. Zij rekenen op mij en in deze verbaaltjes die zowat de landkaart van mijn leven uitmaken, herkennen zij heel wat situaties die zij als gastarbeider hebben meegemaakt...»

Brandende aktualiteit. Eén persoon wil zijn landgenoten vertegenwoordigen.

* * *

We flitsen van het begin van de volkskunde, de verre studie, naar het heden. En er breekt een wonder los.

Honderd jaar geleden was er ook een getuigenis voorhanden, onbeholpen, recht en rechtstreeks van een persoon die amper had leren lezen en schrijven en die zijn bestaan weergeeft, zonder opsmuk en tierelantijntjes.

«Hier beginnen mijn herinneringen, ofschoon ik nog heel jong was - ik was nauwelijks 5 jaar.

Het was op een heel koude namiddag in de maand januari van het jaar 1875. Ik was aangetast door de mazelen, een kinderziekte die toen in de gemeente woedde, en ik lag op twee stoelen achter onze stoof en was alleen thuis met mijn moeder die toen al gekrenkt was in haar verstand en mijn zuster Elodie die toen dertien jaar oud was. Het was ongeveer drie uur toen mijn moeder uit de kamer kwam en tegen mijn zuster zei: 'Kijk eens Elodie, hoe het hier rookt'.

Mijn zuster liep naar de kamer en zag dat de zolder in brand stond en riep: 'Het brandt, het brandt' en ze begon maar al wat zij kon naar buiten te sleuren. Ik stond daar met niets anders aan dan mijn hemdje en mijn broekje. Ik liep eerst uitzinnig in het huis rond en toen rende ik naar buiten en stond daar

in de sneeuw op mijn blote voeten, bibberend van de kou, roepende: 'Zusterke, zusterke, breng toch mijn kloefjes mee'. Dat duurde zo een hele tijd dat ik daar stond. O, het was mijn zuster haar schuld niet, zij trachtte zoveel mogelijk van de huisraad te redden.

Intussen waren de burenen toegesneld en men legde mij in een deken gewikkeld in onze baktrog. Inmiddels stond heel ons huis in brand en mijn zuster moest al haar krachten inspannen om mijn moeder te beletten in het brandend huis te gaan en hadden de burenen haar niet geholpen, dan was mijn moeder misschien nog in de brand omgekomen.»

Aldus vangt het relaas aan, voor de feiten van honderdenelf jaar geleden. Naakt en waarheidsgetrouw, dé bron van eerste gehalte.

Ze is klaarblijkelijk weinig of niet aangehaald in volkskundige publikaties. Hier brandt het probleem van de bron.

De auteur Joseph Volckaert schrijft met talrijke taalfouten, maar weergaloos rechtzinnig 'eenige herinneringen uit mijn leven'. Zo luidt de titel, en de ondertitel: Aan myne zoonen Louis en Edward.

Eenige Herinneringen uit mijn Leven

Aan myne Zoonen Louis en Edward

deze eenige bladzyden Zyn aan u opgedrangen. ik heb getracht zoo goed mogelijk een gedacht te geven over mijn leven als kind en als mensch. het is natuurlijk niet zoo als het van eene schryver zou gedaan Zyn het trekt er zelf niet op. er zullen ook wel veel taal fouten in staan. maar dat is myne schuld niet. ik heb gedaan wat ik kon maar gij kend mijn schrift en zuld er wel niet yeraken. ik hoop dat gij het eenig met aandacht zuld lezen en dat gij het in ere zuld houden

uwer vader

Joseph Volckaert

«Mijn vader was in die tijd eerste knecht bij de burgemeester voor een loon van zeven stuivers per dag en de kost. Ge zult u zeker afvragen: een éérste knecht die zeven stuivers per dag verdient? Maar vergeet niet, dat de anderen maar vijf stuivers verdienden. Ge ziet met welke som ze 's zaterdags naar huis

kwamen. Dat er dan ook grote armoede geleden werd, hoef ik u niet te zeggen en bijna alle moeders zonden hun kinderen bedelen bij de grote boeren om niet van honger om te komen».

Zijn moeder was aangetast door een der gruwelijkste ziekten die een mens kan overkomen, namelijk de vallende ziekte.

Geneesheren, de beste die hij krijgen kon... bedevaarten. Niets kon helpen. Nood dwingt. Twintig jaar lang trok hij in de zomer naar Frankrijk als seizoensarbeider. Intussen had de ziekte de verstandelijke vermogens van moeder aangetast.

Het is een haast enig boek, waar je vertrekt op een onooglijk buitendorp (in illo tempore) en terecht komt in de grootstad Gent. Twee gebeurtenissen vormen aanleiding en oorzaak daartoe, pijnlijk en dramatisch.

Een buur kwam aan mijn vader vragen hem wat geld te lenen om wat vis te gaan kopen in Gent. Vader die een goed hart bezat, kon niet weigeren. Na de verkoop van de vis zou vader het geld terugkrijgen. Maar 's nachts laadde de buur zijn meubelen op, ging in Gent wonen en wij waren ons geld kwijt. (De auteur als kind, ik... en de familie, wij... wisselen bestendig af!) Vader besloot naar Gent te gaan, op zoek naar Jan, zelfs zonder zijn adres te kennen. "Met een tong in uw mond vindt ge alles", verzekerde hij.

Vóór zijn vertrek gaf vader bevel speciaal te letten op zijn lieveling, de jongste. Nadat hij vertrokken was begaven wij ons naar bed. Ons jongste kind sliep bij mijn oudste zusters, omdat wij het bij mijn moeder niet konden vertrouwen. Wat was er nu gebeurd, ik weet het niet, maar 's anderendaags lag ons broertje dood tussen mijn zusters. Bloedopdrang? Hartverlamming? Stel u nu eens onze wanhoop voor...

... Twee dagen later was mijn vader nog niet terug. Mijn zusters hadden al het mogelijke gedaan om het overlijden aan te geven op het gemeentehuis en ze hadden ook voor het doodkistje gezorgd, en de man die het lijkje gekist had, was juist vertrokken toen mijn vader het huis binnentrad. Wij zaten allen te wenen.

Er zou nog een zwaarder drama gebeuren. Wanneer de volgende dag een kleine stoet uit het laatste huis van de gemeente naar het dorp trekt, verscheen eensklaps de burgemeester en gebod mijn vader met het kind naar het gemeentehuis te gaan. Het mocht niet begraven worden. Omdat mijn vader afwezig was toen het kind stierf, had men niet beter gevonden dan hem van moord te verdenken. Het protest van mijn vader tegen de schandelijke daad kon niets helpen.

Dan schuiven de schuifjes voorbij, als van een hallucinant feuilleton.

De komst van de eerste schepen en veldwachter, het openbreken van het kistje met een breekijzer. Het bericht nadien: uw kind mag begraven worden. Het is een natuurlijke dood geweest. De reactie van vader: Nu is het mijn beurt. Kunnen twee lompe boeren, zonder parket, zonder geneesheer, een lijkschouwing doen? Gij hebt mijn hart gebroken. Nu zult gij weten wat ge gedaan hebt. Het bezoek aan een advocaat te Ninove - terstond daarna - voorspelt eerherstel, maar de tussenkomst van de pastoor met de ontgraving, de schande voor de gemeente en de burgemeester, de knieval van de priester ontredde de man die zich terugtrekt. Van eerherstel en een schadeloosstelling is geen spraak meer. Het besluit om naar Gent te gaan wonen volgt gauw. *"Wij meenden dat het daar alle dagen kermis was, maar wij zouden weldra maar al te goed ondervinden, dat dat niet waar was"*. Een ezelkarreke vervoert de meubelen: een bed, vier strozakken, zes gebroken stoelen, een stoof, een stuk van een kast, een uurwerk, een paar kaders en nog wat andere brol...

In het begin waren wij niet te temmen. Wij liepen de kar vooruit. Maar de weg was lang, vijf volle uren...

... eindelijk op de Brusselse steenweg in Gentbrugge in het Savooipoortje (beluik), vol huisjes met twee plaatsen, één beneden en één op de eerste verdieping...

In het voddenkot (atelier waar ze afval uit de katoenindustrie tot lompen verwerken) hadden ze altijd meisjes nodig. Mijn zusters mochten er beginnen. Maar wat ze er tegen gekomen zijn, is met geen pen te beschrijven... Iedereen hield er de zot mee en het was 'die boerinnen' van hier en 'die boerinnen' van daar. In de plaats van hen te helpen deden ze niets anders dan hen tergen en hen terzelfdertijd bestellen op hun werk... Het huis in Nederhasselt wordt verkocht... Twee zusters komen terecht in de weverij Rey in Ledeberg, bij de bomsters. Een werkt bij mijnheer De Hemptinne in de Keizer Karelstraat. Vader zou met mosselen venten. Jozef blijft thuis, nog geen tien jaar oud, om voor het eten te zorgen en op zijn moeder te passen. Een buurvrouw bemerkt de toestand, en moeder moest naar een gesticht in Geel.

Ik was bijna elf jaar... en was toen misschien samen een jaar naar school geweest: ge kunt denken dat mijn geleerdheid zeer klein was. Mijn vader wilde dat ik nog verder naar school zou gaan, maar het ging niet meer: ik wilde gaan werken, wat ik mij later zou beklagen.

Mijn zusters vroegen het voor mij en ik mocht beginnen als kleine aangever bij de doorhalers. Ik moest daar werken van 's morgens zes uur tot 's avonds acht en soms negen uur voor een loon van twee frank per week en wij moesten dan nog soms 's zondags werken.

Intussen waren wij uit het Savooipoortje verhuisd en we waren in het straatje recht tegenover de Hoveniersstraat gaan wonen. Mijn vader had zijn kar en ezel verkocht en was bij een metsersbaas gaan werken. Nu waren wij ten volle Gentenaars.

* * *

Met deze overgang van de buiten, een dorp, Nederhasselt, naar de grootstad Gent, sluiten wij de uitvoerige reeks uittreksels. Wij hebben ons dit veroorloofd, in een soort plichtsbetrachting, om te bewijzen dat er eersteklasbronnen van ons volksleven bestaan, die we weinig of niet kennen.

Het hoofdstuk Hoe ik socialist werd (p. 31-36) behandelt o.a. het ontstaan van de Vooruit, de twist in het gezin wegens de dagbladen, het bekroond lied op de bloedwet en de lotelingen van Emiel Bassée, ontstaan op verzoek van Anseele.

Geen rozen zonder doornen (p. 41-46) situeert het optreden van geneesheren, zoals we het ons thans moeilijk kunnen voorstellen. Het boek, een vorm van autobiografie in een ruime zin, behelst 76 blz. en vertrekt bij de geboorte in Nederhasselt, om te besluiten met de dood van zijn echtgenote in 1942. Heeft die breuk een einde gesteld aan zijn schrijversdrang? Was zijn levensdoel bereikt en hadden andere mededelingen en beschouwingen geen zin meer?

«Ge ziet dat ik mijn plicht gedaan heb als vader en dat ik mij niets te verwijten heb. Mijn droom die ik mij altijd had voorgesteld, mijn kinderen hun lot beter maken dan het mijne, was verwezenlijkt. En daar had mijn vrouw uit al haar krachten aan meegeholpen, want zij was het toch die moest zorgen dat zij rond kwam met hetgeen ik naar huis bracht. Het moest toch allemaal van mijn loon komen. Maar zij wist het te bedelen, ofschoon wij nooit iets te kort hadden, want wij mochten overal gezien zijn, wij waren altijd proper en net en ik zal er zolang ik leef dankbaar voor zijn en het nooit vergeten.

Op deze uitgave hopen we te gelegener tijd terug te komen. Frank Uytterhaegen en Guy Vanschoenbeek hebben in een Nawoord aantekeningen en een naschrift geleverd, dat bijna zoveel bladzijden bestrijkt als de autobiografie zelf.

Ze onderzoeken de waarde van de 'herinneringen' van een Gentse arbeider in het kader van de directe informatie of getuigenissen omtrent het arbeidsleven vóór 1914-18. Deze herinneringen blijken uniek te zijn, en op deze basis aarzel ik niet Jozef Volckaert te bestempelen als de eerste volkskundige, die eerlijk en heerlijk schrijft, over zichzelf en zijn omgeving, in een opwelling en onthulling van de authenticiteit, aangrijpend in zijn eenvoud, ontroerend in zijn waarachtigheid.

Het gaat er niet om een beschrijvende bron, van een journalist of een speurder, een nieuwsgierige of van een persoon gedreven door erbarmen of medelijden, of nieuwsgierigheid.

Dergelijke personen stammen immers veelal niet uit een arbeidersmilieu, met al zijn kanten en kunnen, lijden en leiden, oproer en rumoer, last en lied, schoonheid en schuwheid.

Politieverslagen, enquêtes allerlei en alle mogelijke en onmogelijke formulieren zijn opgesteld in een geval van onmacht en overmacht, gering inzicht of overdreven uitzicht. Het gaat er immer om een vorm van een TWEEDE BRON.

Herinneringen streven er vaak naar de eigen persoonlijkheid te laten schitteren en uitstralen. De auteurs willen dikwijls hun plaats en verworvenheden verdedigen en bevestigen, in een zijspoor van de waarheid. Jozef Volckaert wil enkel en alleen zijn leven mededelen, in een herinnering aan een daadvaardige vader en ongelukkige moeder, in het besef van een gelukkig gezin, en van een gelukkige toekomst voor zijn kinderen, in een binding van verleden, heden en toekomst. Het gaat, dank zij een uitzonderlijk geheugen, om een tijdsdocument van 1870 tot 1942, voor een blik op een buitendorp en voor wisselende beelden van een stad: een werkmansgezin in zijn kommer en kunnen, in zijn streven en zijn strijd, in een zicht op de zege.

Het volksleven barst er langs alle kanten kaders open, o.a. in de bezwering, bij het vertrek naar Gent.

Wij waren uitgelaten van blijdschap en met onze voeten maakten wij een kruis in het zand: 'Hier zullen wij niet meer komen', zeiden wij en zo is het geweest. (p. 26)

Het gold een bezwerend gebaar, waarvan ze alleen de waarde, maar niet de aard beseften.

* * *

In deze trant eisen talrijke publikaties onze aandacht, o.a. *De lege cel* van René SWARTENBROEKX (O.V.Z. LV, 1980, 1-3) Een Turk doodt een jonge Vlaming die zijn dochter wil huwen. Een drama dat de auteur, als leerkracht, heeft zien groeien. Thans wordt een film gemaakt voor het gebeuren. Onmiddellijk is de massa er bij betrokken, verdeeld in twee kampen, de harden die de contrasten willen scherp stellen en de zachten die de partijen willen verzoenen.

Henri van DAELE, met verschillende van zijn werken; Fred GERMONPREZ eveneens; Robin HANNELORE, o.a. met *Pulse frambozen*; Jacques HOSTE met *Bier*; Lut UREEL, *Wat ben ik blij dat ik in een dorp geboren ben*; Willem WAASLAND, *De avond van het vuurwerk*; Ward RUYSLINCK, *De uilen van Minerva*; Yvonne KEULS, *Het verrotte leven van Floortje Bloem* (een heroïnehoertje); Gil Vander HEYDEN, *De chipseter* (kindermishandeling); André BLANCKE, *Mijn hart, mijn dagboek* (Sport).

Deze lijst sluit geen volledigheid in, ver van daar.

Sommige lieden komen met de term triviaalliteratuur van pas, zoals voor het werk van Charles De Clercq. (*Twee vrolijke koewachters in het Brakelse*).

Het gaat hier gewoonlijk om een getuigenis uit de eerste bron, over de persoon en de omgeving.

Oral history en/of Mondelinge geschiedenis weerklinken in dit verband, met speuren naar relikten. Dàt klopt.

Maar we dienen in eerste instantie de auteurs te eren, die de moed vinden hun eigen kader uit de doeken te doen, zoals het in realiteit is, volksgetrouw van hoog tot laag, van binnen en van buiten. Jozef Volckaert heeft een spiegel voorgehouden, die honderdenelf jaar geleden tot stand kwam. Verdient hij de naam van de eerste volkskundige niet?

Laten we thans uitzien naar zijn mogelijke opvolg(st)ers. Die zijn er zeker, en dan met de stempel: aktualiteit.

Renaat van der Linden

HET 'DROEVIGH TREUR-LIEDEKEN' VAN JAN DE LICHTEN EN ZIJN BERUCHTE BENDE

1. Inleiding

Naast de Westvlaamse bende van Baekeland en de Bokkerijders in de Kempen, is de in Oost-Vlaanderen opererende bende van Jan de Lichte wel de meest bekende gebleven. In Vlaanderen zijn Jan de Lichte en de zijnen zowat een halve eeuw vroeger actief geweest dan hun Westvlaamse spitsbroeders, nl. op het einde van de eerste helft van de achttiende eeuw.

Beide Vlaamse roversbenden hebben aanleiding gegeven tot het ontstaan van volkse legenden en dito literatuur. Ze hebben sterk tot de verbeelding gesproken en hun herinnering leeft tot op heden voort.

Tot nu toe is er echter tussen beide een groot verschil, wat de volkskundige aspecten betreft. Inderdaad, over de bende van Baekeland zijn drie marktliederen tot ons gekomen. Een is pas een eeuw na de terechtstelling van Baekeland ontstaan, maar de twee andere dateren uit de tijd van de executie die - zoals bekend - op de markt te Brugge plaats had op Allerzielen 1803. (1)

Voor de bende van Jan de Lichte echter was tot nu toe geen enkel marktzangerslied bekend. Toch was iedereen ervan overtuigd dat die er moeten geweest zijn. Het was immers gewoon ondenkbaar dat de marktzangers met hun commercieel instinct, er geen brood in zouden hebben gezien.

Nu is eindelijk een marktlied over Jan de Lichte ontdekt en wordt een lacune in de legendevorming rond deze roverskapitein opgevuld. Deze vondst betekent dan ook een belangrijke aanwinst voor het reeds zo omvangrijke volkskundig dossier van Jan de Lichte en zijn beruchte rovers.

2. Het Liedblaadje

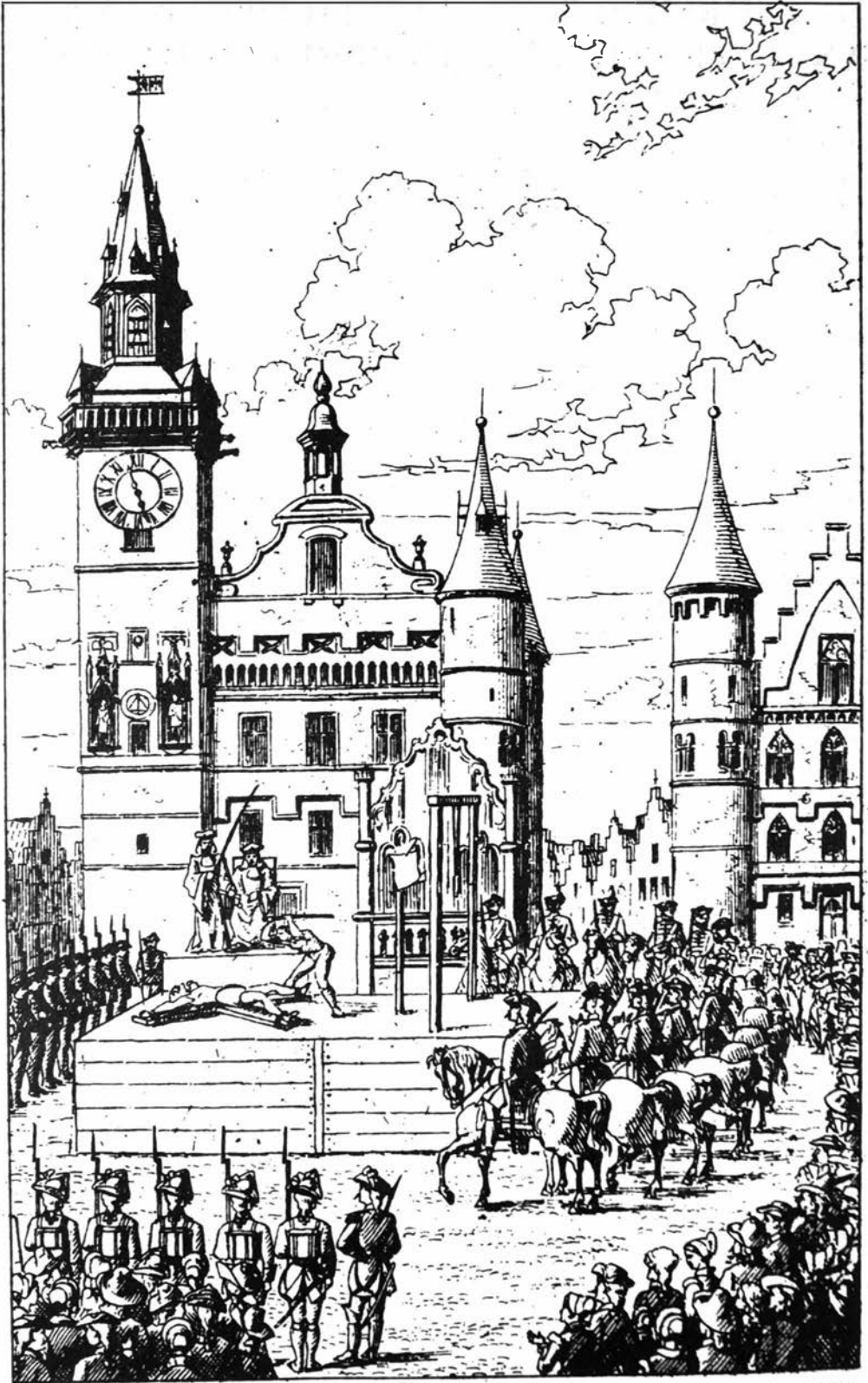
Het lied bevindt zich in een bundel marktliederen die Edmond Vander Straeten, de bekende historicus van de muziek en van het plattelandstoneel in Vlaanderen, aan het stadsarchief te Oudenaarde heeft geschonken. Deze schenking gebeurde wellicht bij het begin van deze eeuw. (2)

Het lied over Jan de Lichte is het belangrijkste in deze verzameling, die uiteraard nog heel wat andere interessante marktliederen bevat. (3)

Het liedblaadje is van het gewone klein-kwarto-type: een gevouwen blaadje op handgeschept papier, vier bladzijden (afmet. der blz.: 18,5 x 14,5 cm) tekst in twee kolommen gedrukt. De opschriften van de twee liederen die het bevat (een lied op pp. 1-2; het tweede op pp. 3-4) zijn in Romeinse, de liederen zelf in Gotische letters gezet. Een naam van drukker of zanger wordt niet vermeld.

Vooraleer op het lied over Jan de Lichte nader in te gaan delen we vooraf een paar gegevens mee over het tweede lied, dat - zoals gezegd - pp. 3 en 4 van het vouwblaadje inneemt.

1. S. Top, "Baekelandt in de geschiedenis en de volkskunde", *Jb. Band van de Westvl. Volkskundigen* I(1975), 7-15; dezelfde, "Nieuw lied op de Wreede Euveldden van Baekeland en zijne Bende", *Volksk. Jb. 't Beertje* II(1976-78), 109-121.
2. Dank aan Mevr. M.J. Tulleken, de stadsarchivaris, die mij de bundel liet bestuderen. Hartelijk dank ook aan mejuffer Betty Desterbeck die mij haar belang- en omvangrijke licentiaatsscriptie over deze bundel bezorgde: *Bijdrage tot de Studie van het volkslied aan de hand van een bundel volksliederen uit het Oudenaardse Stadsarchief* (Onuitgegeven 1983-84, Rijksuniv. Gent), 2 delen.
3. Ik neem mij voor er bij een andere gelegenheid nader op in te gaan en ook de bundel als geheel te beschrijven.

Terechtstelling van Jan de Lichte op de Markt te Aalst (uit De groote Bende, Aalst, 1888).

Dit lied is getiteld: "Liedeken op de Passie ons Heere Jesu Christi". Het is dus een geestelijk lied op het lijden van Jezus en wordt gezongen op de "Stemme: van Galatea". Het telt 24 str. van 8 vv. elk, en begint:

*Treurt nu menschen alle gaeder
Schout de sonden kleyn en groot
Siet den Soon van Godt den Vader
enz.*

Dit lied is wel bekend. Een kortere versie (13 str. van 8 vv.) treft men aan op een van de latere, genummerde reeks liedbladen (n° 20) die door J. Thys te Antwerpen werden op de markt gebracht. (4) Deze drukker was er actief tussen ca. 1825 en 1854. Op dit Antwerpse blad werd de titel en de wijsopgave lichtjes gewijzigd:

"Liedeken Op het Lyden van ons Heere Jesu-Christi op de wijze: galathea dreef haer Schaepen".

De Oudenaardse versie is dus zeker de oudste en de uitvoerigste die ervan bekend is.

3. Achtergrond van het "Treur-Liedeken".

De Franse legers, die onder bevel van graaf Maurits van Saksen (v. 61: Cont de Saxen) in 1744 Vlaanderen binnendrongen, hadden tegen het einde van 1746 de ganse voormalige Oostenrijkse Nederlanden in handen. Eenmaal de strijd beëindigd was, konden ze zich toeleggen op het herstellen van orde, rust en gezag.

De toestand was immers onrustbarend: door de armoede, het oorlogsgeweld en de militaire uitbuiting van het platteland (5), nam het banditisme alarmerende vormen aan. Nu de vrede was hersteld, wilde men daar drastisch tegen optreden.

Een van de grootste en beruchtste benden was die welke later de bende van Jan de Lichte genoemd werd, een snoevende, graag opsnijdende en opvliegende armoezaaiër. (6) Hij werd op 7 april 1723 te Velzeke geboren en groeide er op een afgelegen wijk op te midden van dieven, messenvechters, stropers en ander onguur volk. Op vijftienjarige leeftijd liep hij weg van huis en leidde van dan af een zwervend bestaan. De vorming van een bende zou het gevolg geweest zijn van toevallige ontmoetingen van individuele misdadigers. In alle geval lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat de bendeleden doelbewust geronseld werden. (7)

Over de bende bestaan twee belangrijke historische bronnen, de procesbundels (8) en de gedrukte "Vonnissen" van de rechtbank die in 1748 te Gent werden gedrukt. (9)

4. Zie W. Koninckx, "Twee kostbare Liederboeken. Een inventaris van 394 Vlaamse volksliederen uit de XVIIIe en XIXe eeuw", *Versl. en Med. Kon. Vl. Acad. voor Taal- en Letterk.*, (1931), 493-94 en 542; zie ook H. Stalpaert, "Repertorium van Volksliederen op vliegende Bladen", *Volkskunde* 61(1961), 49-92 en 121-156, n° 243, en St. Top, *Komt Vrienden, Luistert naar mijn Lied* (Reeks Retrospectief 4, Tielt, 1985), Register van de Incipits: n° 2277.

5. F. Van Hemelrijck, *Ellendelingen voor Galg en Rad 1400-1800* (Antwerpen, Amsterdam, 1984), p. 30.

6. W.L. Braekman, "Over en om Jan de Lichte en de zijnen", *OVZ* 43(1968), 110-115.

7. St. De Feyter, *De Bende van Jan de Lichte* (Onuitg. lic. verhandeling, Leuven, 1978-79), p. 53. Een deel ervan werd gedrukt (met dezelfde titel) in *Het Land van Aalst* 33 (1981), 169-253. De verwijzingen die volgen zijn naar de lic. verhandeling. Zie ook D. Lamarcq, "Jan de Lichte slachtoffer van zijn tijd", *Handelingen Zottegems Genootschap voor Geschiedenis* I(1984), 117-124.

Hoe sterk de bende tot de volksverbeelding heeft gesproken blijkt uit de legenden die tot op heden voortleven. (10)

Zo werden historisch gefundeerde gegevens ermee verweven in volksromans, die er echter pas in de tweede helft van de negentiende eeuw over beginnen te verschijnen. In 1873 gaf L. Ternest de start (11) en zijn voorbeeld werd door vele anderen gretig gevolgd. (12) De voorlopig (?) laatste in de rij is Louis-Paul Boon. (13)

Globaal telde de bende een kleine tweehonderd leden, met een kern van zowat veertig misdadigers. Hierin zijn nog vier subgroepen te onderscheiden die elk ook een eigen geografisch afgebakend terrein bewerkten. De belangrijkste (een twintigtal leden) was vooral in 1747-48 actief in de streek van Geraardsbergen en ten Westen van de Dender. Het is bij deze groep dat Jan de Lichte thuishoort.

Vermits de hele bende naar hem werd genoemd, neemt men aan dat hij er de leider van is geweest. Nochtans blijkt dit niet duidelijk uit de historisch betrouwbare, hierboven genoemde bronnen. Eén enkele getuige noemt hem 'teut' d.i. hoofd, leider, maar in de procesbundel is er verder geen duidelijk bewijs te vinden. (14)

Of hij eerst luitenant (v. 40) was en pas nadien, door moord op de hoofdman, zelf tot 'capiteyn' (vv. 45-48) werd gekozen (v. 50), zoals het lied beweert, steunt niet op de historische bronnen die we bezitten. Wel vinden we deze voorstelling van zaken terug bij Ternest (pp. 82-87): hij zou na moord op de kapitein op de vergadering te Wetteren zelf tot diens opvolger zijn verkozen.

Voor de razzia die op 28 sept. 1748 werd gepland kreeg de baljuw van elk dorp een omzendbrief, gedateerd op 25 september. (15) Op boete van honderd gulden werd hij verplicht een groep van dertig gewapende, "fidele" personen samen te stellen. Op de dag van de razzia moesten volgens art. 5 van de brief om zeven uur 's morgens de klokken geluid worden (cf. v. 67 "deden de klokken klippen"). Dit was het sein: men ging alle verdachte woningen binnen, kamde de bossen uit, bewaakte de wegen en alle personen zonder geldig paspoort werden opgepakt en de volgende dag met karren naar Aalst vervoerd. (16)

Deze razzia werd bevolen door "den heere Provost Generaal" van het leger, een zekere Charles Baguenault de Beauvais (17), die ook in het lied vermeld wordt. (v. 64)

-
8. R.A. Gent, *Land van Aalst* n° 1891-1896: "Strafrechterlijke processen tegen Jan de Lichte en zijn bende (1748)". Deze bron diende als basis voor de thesis van St. De Feyter (zie voorgaande noot).
 9. *Vonnissen, verleent binnen de Stadt Aelst...* (Ghent, 1748). In facsimilé-herdruk toegankelijk in het *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring* (1977-78), samen met een belangrijk artikel van D. Lamarcq, "De Bende en Jan de Lichte, volgens de processen van 1748", pp. 13-64.
 10. G. Simons, "Leven en bedrijf van een achttiende-eeuwse misdadiger: Jan de Lichte", *OVZ* 43(1968), 26-40 en 95-108.
 11. L. Ternest, *Jan de Lichte en zijne Bende naar de echtste bronnen bewerkt* (Gent, 1873). Werd nog negenmaal herdrukt, de laatste maal ca. 1926.
 12. *De groote Bende van Jan de Lichte...* (Aalst, 1888). Werd nooit herdrukt maar wel samen met het werk van Ternest - gebruikt door Hans van Horenbeek (= A. Hans), *Jan de Lichte en zijn zwarte Rooversbende* (Antwerpen, s.d., ca. 1908?). Voor verdere romans, zie P. Maes en St. Top, "De Bende van Jan de Lichte. Een vergelijking tussen historische en volksliteraire bronnen", *Volkskunde* 83(1982), 9-27.
 13. L.P. Boon, *De Bende van Jan de Lichte* (Brussel, 1953).
 14. St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 68.
 15. Deze omzendbrief staat afgedrukt bij L. Ternest, *Op. Cit.*, pp. 355-57.
 16. F. Van Hemelrijck, *Op. cit.*, p. 38.
 17. G. Simons, *OVZ* 43(1968), p. 35; St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 127. Zie ook D. Lamarcq,

Bij de razzia werd Jan de Lichte zelf niet gevangen. Men wist blijkbaar ook niet dat men hem moest zoeken, m.a.w. het was niet bekend dat hij de hoofdman of toch zeker een van de belangrijkste kopstukken was. Het is immers op 11 oktober dat hij werd opgepakt en dit alleen ten gevolge van de voor hem bezwarende verklaringen van Adriaen Vagenende. (18) Het was pas dan dat men blijkbaar naar Jan de Lichte ging zoeken.

Hoe en waar hij werd aangehouden is niet bekend. In het lied (vv. 70-72) wordt alleen gezegd dat een "boere wacht" dat gepresteerd heeft. Natuurlijk zijn daarrond wel legenden ontstaan, de meest bekende is die van de holle linde langs de weg waarin hij zich zou verborgen hebben. (19)

Na zijn aanhouding werd ook hij naar Aalst overgebracht en wellicht in de kelders van het stadhuis opgesloten. In die stad was een Franse militaire rechtbank opgericht. Ze bestond uit Franse officieren, aangevuld met Vlaamse notabelen, in totaal tweeëntwintig personen. (20) Ze ondervroegen, oordeelden, veroordeelden en bepaalden de strafmaat (vv. 117-118). Het proces begon op 12 oktober.

In tegenstelling tot wat in het lied gesuggereerd wordt, heeft Jan de Lichte niet spontaan - om zijn leven nog wat te kunnen rekken - zijn makkers verraden. (str. 13) Zeker is dat hij zes "examinaties" doorstond en twintigmaal met benedeleden werd geconfronteerd. Na met de duimschroeven gefolterd te zijn, begon hij volledige bekentenissen af te leggen. (21) Dit wijst erop dat hij inderdaad velen heeft verraden, maar dit pas na ernstige foltering.

Volgens het lied (str. 16) werden "sesthien, oft daer ontrent" benedeleden aan de galg opgeknoopt: in feite waren het er achttien. (22)

Vijf werden levend geradbraakt (v. 125), waaronder de toen 25-jarige Jan de Lichte. De executie had plaats op het Marktplein te Aalst op 13 november 1748 om halftwaalf in de voormiddag. De veroordeelde werd ruggelings op een horizontaal gelegd wiel (rad) gebonden en met ijzeren staven werden hem de ledematen gebroken. (23) Het rad werd dan op een paal in de lucht gestoken, waar de zwaar verminkte bleef tot hij dood was. (str. 19) Of de Lichtes lichaam "hooger als mijn Confreeren" (v. 151) moest gehesen worden blijkt niet uit de Vonnissen.

Veertien leden werden tot de galeien veroordeeld (str. 17) en vijftwintig, meestal vrouwen, werden verbannen. Hiermee ging een geseling gepaard, dikwijls "rondt de Merckt" (v. 130). (24)

4. Tijd van ontstaan en zanger

Jammer genoeg valt over de tijd waarin het lied gedrukt werd noch over de zanger weinig met zekerheid te zeggen. De eerste indruk, wat de tijd betreft, is dat het lied gezongen en verspreid kan zijn bij de executie zelf of toch rond die tijd. Jan de Lichte spreekt in alle geval van uit de gevangenis te Aalst, daar "ick nu ben" (v. 78) zegt hij, en richt zich in str. 20 tot allen die "my sullen sien sterven" (v. 157). Het is duidelijk dat dit een fictie is, maar zeer lang na de feitelijke executie zou dit toch als onwaarschijnlijk overkomen.

"De Bende van Jan de Lichte. Een typevoorbeeld van de invloed van het volksboek op de volksoverlevering", *Volkskunde in Vlaanderen* (Huldealbum R. Van der Linden), Brugge, 1984, pp. 97-101.

18. St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 126.

19. J. Verstappen en G. Simons, *Roversbenden in Vlaanderen* (Blankenberge, s.d.), p. 37.

20. St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 136.

21. St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 14.

22. St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 140 e.v.

23. *Vonnissen ...*, p. 15.

24. *Vonnissen*, pp. 41-42.

Het enig, m.i. zwak, tegenargument is dat het vermoorden van zijn eigen kapitein, gevolgd door zijn verkiezing in diens plaats, pas in 1873 bij Ternest te lezen staat. Hieruit zou men kunnen besluiten dat de onbekende 'componist' het werk van Ternest moet gekend hebben en dus pas na die datum het lied kan verspreid hebben. Dit is niet overtuigend daar het waarschijnlijk is dat Ternest zelf dit gegeven uit de mondelinge legenden die in zijn tijd reeds lang in omloop waren, kan overgenomen hebben.

Het lijkt mij dan ook zeer aannemelijk dat het lied wel degelijk zo goed als gelijktijdig is met de executie te Aalst in 1748. Het werd zeer waarschijnlijk gedicht en gezongen door Jean-Baptist Dierickx (° 1725), de bekende Aalsterse marktzanger, de leermeester van Joseph Sadones. In 1748 was hij drieëntwintig jaar oud.

5. Inhoudsanalyse en Structuur

Het lied wordt in "ik-vorm" gezongen. Het is dus een confessie-lied. Jan de Lichte wordt voorgesteld als een rouwmoedige zondaar die in de gevangenis te Aalst verblijft. Van daaruit richt hij zich tot de buitenwereld.

In dit lied kan men een aantal onderdelen isoleren. Sommige daarvan nemen twee strofen in beslag. De meeste aandacht gaat vooral naar enkele delen uit zijn leven: de kinderjaren (3 str.), het bendeleven, het verblijf in de gevangenis (4 str.) en de vonnissen van zijn bendeleden (3 str.).

1. Zelfportret (str. 1-2): zelfbeklag en opsnijden over zijn onbevreesdheid en de schrik die hij allen inboezemde.
2. Kinderjaren (str. 3-5): verhaal van zijn jeugd: hoe hij nooit "deught... geplogen" heeft en in "het quaedt" is opgegroeid tot hij zich bij de bende aansloot.
3. Bendeleven (str. 6-10): hij wordt tot kapitein verkozen na de moord op zijn voorganger. Bedreef veel kwaad tot hij als gevolg van de razzia terecht kwam: "waar ick nu ben", in de Aalsterse gevangenis.
4. Verblijf in de gevangenis (str. 11-14): ondervraging, bekentenis en verraad van 'mæckers' om het eigen leven nog wat te rekken.
5. Proces en vonnis (str. 15-17): het proces en de vonnissen van andere leden.
6. Zijn eigen veroordeling, bekentenis en vonnis (str. 18-19).
7. De moraal (str. 20-21): hij vraagt "pardon" aan "wie my sullen sien sterven" en besluit met de aansporing: spiegelt u, jong en oud "aen myn ramp-saligh leven"!

6. De Liedtekst

Nota : de tekst werd getranscribeerd zoals hij op het blad voorkomt. De strofen en de versregels zijn door mij genummerd en, om de leesbaarheid te bevorderen, werd moderne interpunctie aangebracht. Andere wijzigingen werden tot een strikt minimum beperkt: eenmaal werd een vergeten letter tussen haakjes toegevoegd. De hoofdletters werden op enkele uitzonderingen na (in voetnoten vermeld) behouden.

*Droevigh Treur-Liedeken van Jan de Licht,
Capiteyn, alsoo men seght, van een groote
bende Baen-stroopers, geexecuteert tot Aelst
in de Maenden van October en November, 1748.*

Stemme: Van Biron.

1

O Droevigh ongeval
Is my nu over komen,
Ick, die op 't aertsche dal,
Voor niemant placht te schromen,
5 Ben nu in Rechters handen,
En in gevangenis,
Het welck met groote schanden,
Myn doot sal zyn gewis.

2

10 Ick, genaemt Jan de Licht,
Heb van geheel myn leven,
Noyt voor iemandt gewicht,
Maer voor my selfs doen beven,
Veel vroom, stercke lieden.
15 Als ick was op de baen,
Moesten voor my al vlieden,
Oft in peryckel staen.

3

20 Ick, die van jonghs af aen,
Noyt deught en heb geplogen,
Maer alle quaet gedaen,
En veel menschen bedrogen,
Van in myn kintsche dagen,
Deed ick al dieverey.
Nu sit ick, tot myn plagen,
Hier in dees slaverney.

4

25 Ick groeyde in het quaedt,
Noch meerder alle jaeren,
Tot gramschap, wraeck en haet,
Meest alle myn sinnen waeren:
Vloecken, sweiren, hoereren,
30 By daegen en by nacht,
Maer al myn deboucheren,
Heeft my hier in gebracht.

Titel: *Droevigh*: op het blaadje staat *Droeveigh*. De "Stemme: *Van Biron*" was een populaire melodie: zie St. Top. *Komt Vrienden*, p. 170. 4. *schromen*: vrezin. 9. *genaemt*: geheten. 12. *selfs*: lees *self*. 13. *vroom*: moedige. 15. *al*: lees *allen*; *vlieden*: vluchten. 16. *peryckel*: gevaar: *in-staen*: in levensgevaar verkeren. 18. *geplogen*: beoefend. 21. *kintsche dagen*: kinderjaren. 22. *dieverey*: dieverijen, diefstallen. 23. *plagen*: ww. als subst. gebruikt: straf, kastijding. 24. *slaverney*: gevangenis. 26. *meerder*: groter, erger. 28. *Meest...* *waeren*: mij geheel vervulden. 31. *deboucheren*: een liederlijk, losbandig leven leiden (van Fr. *débauche*). 32. *hier in*: d.w.z. in de gevangenis.

Droevigh Treur-Liedeken van Jan de Licht, Capiteyn alsoo men seght
 van ten grooten bende Baen-stroopers, geexecuteert tot Aelst in de
 Maenden van October en November. 1748.

STEMME: Van Biron.

O Droevigh ongebal /
 Is my nu over komen /
 Ich die op 't aertsche dal /
 Door niemant placht te schromen /
 Ben nu in rechters handen /
 En in gevangenis /
 Het welck niet groote schanden /
 Myn doodt sal zyn gemis.
 Ich genaemt Jan de Licht /
 Heb van geheel myn leven /
 Hoort hoor iemandt geschicht /
 Daer hoor my selfs doen beven /
 Veel brooms sterke lieden /
 Als ich was op de baen /
 Woesten hoor my al blieden /
 Oft in verpichel staen.
 Ich die van joughs af aen /
 Hoort deughe en heb geplogen /
 Maer alle quaet gedaen /
 En veel menschen bedrogen /
 Van in myn kintsche dagen /
 Deed ich al diebeten /
 Du sit ich tot myn plagen /
 Hier in dees slaverny.
 Ich groeyde in het quaedt /
 Nocht meerder alle jaeren /
 Tot gramschap / wrack en haet /
 Meest alle myn sinnen waeren /
 Bloecken swaeren hoereren /
 By daegen en by nacht /
 Maer al myn deboucheren /
 Heest ny hier in gebracht.
 Soo ich ben meer en niet /
 In ondeught op getughen /
 Tot dat ich met verfer /
 Op 't lesten ben bewogen /
 Tot eenen quaede hende /
 Van stroopers Moordenaers /
 Waer onder sy my hende /
 Als Luytenant boozwaer.

In dese Compagnie /
 Leefdest ich als vermeten /
 In groote Tirannie /
 Sonder daer af te waten /
 Tot dat ich op het seken /
 Oock mynen Capiteyn /
 Vermoorden sonder gueten /
 Om in syn plaats te zyn.
 Ich ben dan naederhandt /
 Tot Capiteyn verhoren /
 Sonder vreesse van schandt /
 Nogh erger als te hooren /
 Leefde ich in Moorderpen /
 En in schelm stucken groot /
 Maer nu ben ich in 't spen /
 Dooz alle myn vzeetheyt groot.
 Ik bleef met myn henden plat /
 In 't nederhandt hier sweten /
 Tot dat ich hoorde dat /
 De vder was gegeven /
 Van Cont de Saren moedigh /
 Die wylt syn koninghs waem /
 Ons deden soecken soedigh /
 Met de Proboost bequaem.
 En d'Heeren van het landt /
 Dedden de klocken klippen /
 Stee Dorpen t'alle kant /
 Om onse bent te knippen /
 Ik wende my te verborghen /
 Maer het was al om met /
 Een Boere wacht met sozgen /
 Kreeg ny gebangen siet.
 Dan wierd ich metter daet /
 Gehoort ende gebonden /
 En sonder langh verdet.
 Daer de Stadt Aelst gesonden /
 Alwaer ich wierdt met eenen /
 Gestelt daer ich nu ben /
 En naer veel droevigh wenen /
 Deel van myn schult beken.

5

Soo ick ben meer en meer,
 In ondeught op getoghen,
 35 Tot dat ick, met verseer,
 Op 't lesten ben bewogen
 Tot eene quaede bende
 Van stroopers, moordenaers,
 Waer onder sy my kende
 40 Als Luytenant voorwaer.

6

In dese compagnie
 Leefden ick als vermeten,
 In groote tirannie,
 Sonder daer af te weten,
 45 Tot dat ick op het lesten,
 Oock mynen Capiteyn
 Vermoorden, sonder questen,
 Om in syn plaets te zyn.

7

Ick ben dan naederhandt,
 50 Tot Capiteyn verkoren,
 Sonder vreesse van schandt.
 Nogh erger als te voeren,
 Leefd' ick in moorderyen,
 En in schelm stucken groot.
 55 Maer nu ben ick in 't lyen,
 Voor alle myn vreetheyt snoot.

8

'K Bleef met myn benden plat,
 In 't Nederlandt hier sweven,
 Tot dat ick hoorde, dat
 60 De order was gegeven
 Van Cont de Saxen, moedigh,
 Die uyt syn Koninghs naem,
 Ons deden soecken spoedigh,
 Met de Provoost bequaem.

33. *Soo ick ben*: lees *Soo ben ick*. 34. *op getoghen*: opgegroeid. 35. *met verseer*: de gewone bet. is met smart; dit lijkt echter in de kontekst onwaarschijnlijk; wellicht is *verzete* bedoeld (Is. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaandersch Idioticum* (Gent, 1908-1922): met verstand, inzicht; dan betekent de uitdrukking: bewust, met vol verstand. 36. *ben bewogen*: heb mij begeven, werd ertoe gebracht. 38. *moordenaers*: op het blaadje staat *Moorde-naers*. 39. *kende*: lees *kenden*.

41. *compagnie*: gezelschap, bende. 42. *leefden*: dialectische variant voor *leefde*; *vermeten*: stoutmoedig. 43. *tirannie*: het blaadje heeft *Tirannie*. 44. *Sonder... weten*: zonder daar enig (gewetens)probleem van te maken, nadeel van te ondervinden. 45. *op het lesten*: tenslotte. 47. *sonder questen*: zonder (mij daarbij) vragen (Fr. *question*) te stellen. 49. *naederbandt*: nadien. 53. *moorderyen*: het blaadje heeft *Moorderyen*. 55. *in 't lyen*: aan het lijden. 56. *snoot*: snood, kwaadaardig.

57. *plat*: het. onduidelijk; hoort wellicht bij *Nederlandt ('t plat Nederlandt, de Lage Landen)*. 58. *sweven*: versta (*rond*)zwerfen. 61. *Cont*: *Comte* (Fr.). 64. *Provoost*: rechterlijk ambtenaar verbonden aan de Franse militaire rechtbank te Aalst.

65 En d'Heeren van het landt
 Deden de klokken klippen
 Stee, dorpen, t' alle kant,
 Om onse bent te knippen.
 'k Meynde my te verborghen,
 70 Maer het was al om niet:
 Een boere wacht met sorgen,
 Kreeg my gevangen, siet.

10

Dan wierd ick metter daet,
 Gekoort ende gebonden,
 75 En sonder langh veraet,
 Naer de Stadt Aelst gesonden,
 Alwaer ick wierdt met eenen,
 Gestelt daer ick nu ben,
 En naer veel droevigh weenen,
 80 Veel van myn schult beken.

11

Ick wierdt dan onder-vraegt
 Van d'Heeren, naer verlanghen,
 En hoe ick had gewaeght,
 Van my te laeten vangen,
 85 En hoe ick van myn leven,
 Hadde soo menigh feyt,
 Daer over al bedreven,
 Wierdt my al opgeleyt.

12

'k Bekende, het is waer,
 90 Daer veel met korte woorden,
 En hoe dat ick daer naer,
 Ben Capiteyn geworden.
 De Heeren Magistraeten
 Vroegen my dan terstont,
 95 Waer al myn ondersaeten,
 Elck hem als doen bevont.

13

'k Versocht de Heeren dan,
 Van my noch wat te spaeren,
 Vermits, soo veel ick kan,
 100 Souw van myn bendt verklaeren,
 het welck sy my toe-seyden.
 Dan heb ick daer met pyn,
 Gaen openbaer belyden,
 Wie al myn mackers zyn.

66. *Klippen*: luiden, dialect. kleppen. 67. *Stee*: lees in steden; *dorpen*: op het blaadje staat *Dorpen*. 68. *bent*: bende; *knippen*: vangen. 69. *verborghen*: lees *verbergen*. 70. *om niet*: tevergeefs. 71. *boere*: op het blaadje staat *Boere*; *met sorgen*: met moeite. 73. *metter daet*: dadelijk. 75. *veraet*: beraad, overleg. 78. *gestelt*: geplaatst, opgesloten. 79. *naer*: lees *na*. 82. *naer verlanghen*: zoals ze het wensten. 83. *gewaeght*: aangedurfd. 88. *opgeleyt*: opgelegd (of ten laste gelegd?). 95. *ondersaeten*: onderdanen, bendeleden. 96. *als doen*: alsdan, toen, op dat ogenblik. 100. *Souw*: zou.

14

- 105 Dan wierden even snel,
 Door Stadts en Boere nachten,
 Oock door de garde fel,
 Gesocht, by dagh en nachten.
 Veel synder dan gevangen
 110 Seer haestigh, onbedacht,
 En met een groot verstrangen,
 By my tot Aelst gebracht.

15

- Sy wierden al-te-mael,
 Daer neirstigh onderwesen,
 115 En naer een kort verbael
 Syn dan veel verwesen.
 Men sagh hun condammeren
 Van 't Provost en van 't Stadt,
 Volgens zy meriteren,
 120 Tot galgen oft tot rat.

16

- Sesthien, oft daer ontrent,
 Synder al op-gehangen:
 'k Hoop dat Godt in present,
 Hun Ziele sal ontfanghen.
 125 Vier sagh m'er oock raebraeken,
 Voor 't quaet door hun gedaen.
 Jesus neemt toch geen vraecke,
 Maer wilt hun ziel ontfanen.

17

- Veel synder noch daer naer,
 130 Gegeeselt in het ronden,
 En gebrantmerckt seer klaer,
 Naer de galey gesonden.
 Die minder hadt bedreven,
 Die kreegh noch minder straf.
 135 Godt wilt hun wij(s)heyt geven,
 Van 't quaet te blyven af.

18

- Als 't meeste was gedaen
 Van deze executie,
 Quam mynen keer oock aen,
 140 Om volgens de Justitie,

107. *de garde*: veld- of boswachter; *fel*: geducht. 110. *onbedacht*: onverwachts. 111. *verstrangen*: benauwdheid, verdriet. 114. *onderwesen*: hier wel: ondervraagd. 115. *naer*: lees *na*; *verbael*: proces-verbaal. 116. *verwesen*: in staat van beschuldiging gesteld. 117. *condammeren*: veroordelen, op het blaadje staat *Condamneren*. 119. *meriteren*: verdienen. 120. *rat*: op het blaadje staat *Rat*. 123. *in present*: nu. 125. *raebraeken*: dialect. vorm van *radbraken*; op het blaadje staat *Raebraeken*. 128. *ziel*; op het blaadje staat *Ziel*. 130. *ronden*: rond de markt van Aalst (cf. *Vonntssen...* pp. 41-42). 132. *galey*: de galeien. 139. *keer*: beurt.

Myn feyten te beleyden,
Sonder eenigh remis.
Waer op ick terstont seyde,
Soo hier voorschreven is.

19

- 145 Dan wiert daer, metter daet,
Myn vonnis voor gelesen,
Dat ick moest voor myn quaet,
Levendigh g'raebraeckt wesen.
Myn lichaem, wilt bespeuren,
150 Moet dan noch op een Rat,
Hooger als myn Confreren,
Uytsteken, buyten 't Stadt.

20

- K'en kan niet voorders meer
Seggen van myn quaet enden,
155 Maer ick bidt nu den Heer
Om Pardon van myn schenden.
Wie my sullen sien sterven,
Bidt voor my, al-gelyck,
Op dat myn Ziel magh erven,
160 Het eeuwigh Hemel-ryck.

21

- Spiegelt u, jonck en out,
Aen myn ramp-saligh leven,
En bidt Godt menig fout,
Dat hy 't my wilt vergeven,
165 En u oock wilt bevryden
Van soo een grausaem quaet:
Wilt u den wegh bereyden
Die naer den Hemel gaet.

EYNDE

W.L. BRAEKMAN

142. *remis*: Fr. uitstel.

145. *metter daet*: dadelijk. 148. *raebraeckt*: het blaadje heeft *Raebraeckt*. 149. *bespeuren*: noteren. 151. *Confreren*: Fr. *confrères*, heer: spitsbroeders. 153. *voorders*: verder. 156. *schenden*: schanddaden. 157. *sterven*: het blaadje heeft *Sterven*. 158. *al-gelyck*: allen. 163. *menigh fout*: veelvuldig, dikwijls. 167. *bereyden*: (wederk.) zich begeven naar, zich toerusten tot.

DE KETTINGBRIEF: MODERNE MYTE VAN HET GELUK ?

ANGST EN BIJGeloof IN DE BRIEVENBUS.

De kettingbrief, ook *schakelbrief* genoemd, in Amerika bekend als "dime-letter" (1) en in Duitsland als "Schneeballgebet" (2) of ook "Kettengebet" (3), heeft in 1985 weer talrijke (goedgelovige) mensen bang gemaakt. Niettemin beloven bijna al deze brieven geluk en willen ze een "geluisketting" vormen. Een crisisverschijnsel?

Toch zeker geen nieuw, want de kettingbrief heeft reeds een lange geschiedenis achter de rug. Overigens bestaan er verschillende soorten kettingbrieven, ook louter profane. *

I. De kansspel-kettingbrief.

Deze heeft louter geldelijk gewin als doel. In *Gazet van Antwerpen*, 28 sept. 1985 (4) wordt dit soort kettingbrieven goed beschreven:

"Men ontvangt of koopt een brief en zendt een bepaald gedrag aan degene die eerste op de lijst staat. De bovenste naam moet men schrappen en de eigen naam wordt onder aan de lijst toegevoegd. Men moet de brief dan nog aan een aantal anderen doorgeven of verkopen, die op hun beurt geld sturen aan degene die dan eerst staat, enzovoort. Na verloop van tijd staat men zelf aan de top van de pyramide en stroomt het geld binnen. Zo staat althans in het begeleidend schrijven. In werkelijkheid is het helemaal anders, want om rijk te worden mag de keten niet verbroken worden. Bovendien moet men de brief nog kwijt geraken aan een aantal nieuwe kandidaten. En die vinden is niet gemakkelijk, want gelukkig loopt niet iedereen meer in de open val. Het zal wel zo zijn dat de enige die er een aardige cent aan verdient, degene is die het initiatief neemt tot een nieuwe kettingbrievecirkel. Zij die later aansluiten komen meestal bedrogen uit".

II. De leesclub-kettingbrief.

Een riskante manier om uw bibliotheek te verrijken. Eerder toevallig kregen we een exemplaar van zo'n kettingbrief uit het eind der dertiger jaren in handen. We geven hem hier in extenso, met weglating van de konkrete familienamen. Blijkbaar is de brief ontstaan in het Leuvense studentenmilieu.

* P.S. "Kettingbrief" heeft over het algemeen een pejoratieve betekenis. 'Ketting' of 'keten' kan ook in een andere richting gedraaid worden, zoals het geval is voor een bijdrage van Ger SCHMOOK, *De kulturele geluisketen van Antwerpen*. In: Antwerpen, tijdschrift ter Stad Antwerpen, I, 4 (dec. 1955), 151-155.

- (1) Ch. PEETERS: *Ketting-Brief*. In: De Brabantsche Folklore, XV, 85-86 (sept.-nov. 1935), 91. Betreft de vermelding in WERELDREVUE (Antwerpen, Patria, V, 18) van een brief die "op dit ogenblik te Hollywood in omloop is".
- (2) *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*. Band VII (1935/1936), 1278 (... ein kurzes Gebet ganz allgemeinen Inhalts, an das sich die Aufforderung an den Empfänger schliesst es neunmal abzuschreiben und täglich an eine Person zu versenden. Wer es tut, hat nach 9 Tagen Glück, wer es unterlässt kann Unglück erleben.).
- (3) *Handwörterbuch...*, Band IV (1931/1932), 1286-1288. De term "Kettengebet" schijnt meer te worden gebruikt bij gebeden tegen kwalen.
- (4) *Gazet van Antwerpen*, 28.9.85 blz. 11 "Gerecht kan moeilijk optreden. Alleen initiatiefnemer verdient aan kettingbrieven".

U is een boekenvriend. Welnu wordt dan een schakel in de kulketting, die uit Leuven over gansch het Vlaamsche land gesmeed wordt. Zie hier waarover het gaat:

de bedoeling is het verspreiden van degelijke Vlaamsche literatuur. Werken van eigen Vlaamsche schrijvers of vertalingen van wereldliteratuur zijn gewenscht (nieuwe of gebonden). De vertakking van het leesgezelschap zoals U bereikt, is als volgt:

1. G. Willem, Leo XIII, Tiensche straat, Leuven
2. L. Karel, Veurne
3. S. Jozef, Veurne.

Als u nu wilt medewerken aan dit kultuurwerk, dan zoudt U een leesboek moeten sturen aan nr. 1 van bovenvermelde lijst en dit binnen de DRIE DAGEN. Ook zoudt u binnen de drie dagen drie andere personen moeten verwittigen en hen hetzelfde verzoek sturen zoals ik het U nu stuur maar met dit verschil dat in Uw verzoek de ketting veranderd wordt als volgt: nr. 2 van bovenstaande lijst wordt nr. 1 en nr. 3 wordt nr. 2 en U zelf wordt nr. 3. Op de volgende wijze geeft U de ketting op aan Uw korrespondenten:

1. L. Karel, Veurne
2. S. Jozef, Veurne
3. Uw eigen adres.

Als U en Uw korrespondenten en zoo verder nu stipt volbrengen wat van U en Hun gevraagd wordt, zult U binnen enkele weken 27 boeken ontvangen. Na drie beurten immers komt U aan het hoofd van de ketting als nr. 1, die zich dan over 27 man vertakt heeft en die dus elk aan U een boek toesturen, deze boeken worden natuurlijk Uw eigendom. De berekening van den schakel is als volgt: Als U als nr. 3 staat, bereikt U drie man; als U als nr. 2 staat, 3×3 man; als U als 1° staat $3 \times 3 \times 3 = 27$ man.

N.B. Moest U eventueel niet bereid zijn aan deze kettingreeks mee te werken, dan wordt U beleefd maar dringend verzocht het verzoek onmiddellijk terug te sturen, opdat de reeks niet onderbroken worde.

Met hartelijken dank en beleefde groeten.

S. Jozef (5)

III. De prentbriefkaart-kettingbrief.

In zijn "*Levend Volksleven*" vermeldt S.J. van der Molen dit type brief als een "internationaal schoolspel", telkens weer opduikend in kringen van middelbare scholieren, al dan niet "*founded by the pilots of the R.A.F.*", met de bedoeling in het bezit te komen van 256 prentbriefkaarten uit de hele wereld. (6)

IV. De geluks-kettingbrief.

De prentbriefkaart-kettingbrief - uiteindelijk een manier om een zeker isolement te verbreken! - en *kettingbrieven "om geluk te verspreiden"* komen naast elkaar en in dezelfde konteksten voor. De vermelding van de R.A.F. legt de link met de oorlogsjaren tijdens dewelke kettingbrieven zeer in trek waren. S.J. van der Molen vermeldt: "De schakel van het geluk", "Het geluk van Vlaanderen", "Kip met eieren", "Good luck to you". Dikwijls gebruiken de soldaten zo'n brieven

(5) "Kulketting" betekent zoveel als: K(atolieke) u(niversiteit) l(euven)ketting, en terzelfdertijd: kul(tuur)ketting.

(6) S.J. VAN DER MOLEN, *Levend Volksleven. Een eigentijdse volkskunde van Nederland*. Assen, Van Gorcum, 1961, 275-276.

als magische *amuletten*. (7) Een dergelijke ketting zou zijn gestart op het Belgische front op 3 november 1939 "door de vader van een jong soldaat". (7bis) In andere, uit het Engels vertaalde brieven is het een Amerikaans kolonel die de ketting zou zijn begonnen. (8) Ook van der Molen vermeldt dat "Good luck to you"-brieven door U.S.-officers verzonden zouden zijn. We geven hier een voorbeeld van zo'n brief (9):

Think a prayer.

"Trust in the Lord with all your heart, and all will acknowledge Him and He will light your way".

This prayer has been sent to you for good luck. The original copy came from the Netherlands. It has been around the world nine times. The luck has been sent to you. You are to receive good luck within four days after receiving this letter. It is no joke. You will receive it in the mail. Send 20 copies of this letter to friends you think need good luck. Please, do not send money. Do not keep this letter. It must leave 96 hours after you receive it.

A U.S.-officer received \$ 7.000.00- Don Elliot received \$ 60.000.00, but lost it because he broke the chain. While in the Philippines, Gen. Walsch lost his life 6 days after receiving his copy. He failed to circulate the prayer. However, before his death, he received \$ 775.000 he had won. Please, send 20 copies and after, see what happens to you on the fourth day. Add your name to the bottom of the list and leave off the first name when copying this letter.

(Volgen de namen van 24 personen, waaronder twee vrouwen).

Deze kettingbrief brengt een vroegere versie in herinnering die in de twintiger jaren te Brussel circuleerde (10):

GOOD LUCK. - Copy this in full and send it to nine friends to whom you wish good luck.

This chain, started by an American officer, should go three times round the world.

Do not break this chain, for whoever does so, will have bad luck. Do it in 24 hours and count nine days. You will then have good fortune. Remember if you believe it, it is so.

(7) *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*. Band VII, 1278. Zo'n brieven werden er dan ook "*Schützbriefe*" genoemd. In deze "Schutzbriefe" komen gedeelten voor die aan de oude "Hemelbrieven" (zie verder) herinneren. Zie: *Handwörterbuch*, ibidem, 1383-1384.

Hartmut PRASCH omschrijft in de kataloog van de tentoonstelling "*Magie im Volksleben*" (Innsbrück, Institut für Europäische Ethnologie/Volkskunde, 1985, 49 blz.) blz. 21-22 een *amulet* als een passief tovermiddel dat ongeluk wil afweren; een *talisman* (zie verder) is een actief tovermiddel, een gelukbrenger. Onder 'amulet' valt alles dat de mensen zich om de hals hangen (o.a. schapuliermedailles) of in de kleding bij zich dragen. Maar tegenwoordig wordt zelden onderscheid gemaakt tussen amulet en talisman. Een onderscheid is wel nog dat een amulet geschonken of gevonden moet zijn om 'werkzaam' te zijn.

Deze tentoonstelling bevatte een zestal "Brevele" (Breve = pauselijk schrijven, hier: hemelbrieven) en "Schützbriefe".

(7bis) E. SMEDES, *Moderne magie*. In: *Ons Eigen Volk*, I (1940), sept.-dec., 326-327. Betreft een brief, "De Schakel van het geluk", ontvangen op 24 maart 1940. Smedes schetst de brief "als een poging om op magische wijze onheil af te weren, om tegen dreigend gevaar witte magie te stellen. Want in November 1939 dreigde een overval van Duitsland, althans in België en Holland..."

(8) KITS NIEUWENKAMP H.: Vraag N° 65: *De Geluusketting*. In: *Eigen Volk*, IV.(1932), 39-40.

(9) Verzameling Bibliotheek K.B.O.V. (BVG 75-60-3).

Een gelijkaardige brief, onder de noemer *St. Antoine de-Sadi* en waarin eveneens

Blijkbaar is het niet alleen de oorlogsellende die tot dergelijk irrationeel geschrijf stimuleerde. (11) van der Molen (12) vermeldt dat zelfs het Rode Kruis op 21 april 1951 in de pers nog moest waarschuwen tegen kettingbrieven, waarin deze instelling werd genoemd.

V. De gebeds-kettingbrief.

De gebedskettingbrief is nauw verwant met de gelukskettingbrief en dikwijls overlappen ze elkaar. De geluks-kettingbrief onderscheidt zich voornamelijk hierin van de gebedskettingbrief dat hij enkel de kristenen oproept ook te bidden. De gebedsketting vraagt expliciet te bidden en is een quasi magische manier om mensen in de ban van het devoot-religieuze te kluisteren. Ze doet beroep op irrationele elementen in de geloofsbeleving en palmt dan ook gemakkelijk bijgelovige en geestelijk zwakkere mensen in. De dreiging met ongeluk, net zoals in de "geluks"kettingbrief, roept bij vele mensen een onbestemde angst op om deze 'vrome' ketting te breken. In de war wordt tegenwoordig dan soms de telefoongids genomen en wordt de brief naar willekeurige adressen doorgestuurd. Het is vooral dit soort kettingbrieven die regelmatig als een monster van Loch Ness opduikt in onze brievenbussen.

In Brussel waren in 1925 dergelijke brieven in omloop onder de hoofding "Prières des prières" en "Le charme de Dieu" (13):

Le Charme de Dieu

Seigneur Dieu de miséricorde nous vous implorons, nous vous supplions par les mérites du précieux sang du Christ de nous pardonner nos péchés afin que nous soyons éternellement avec vous ainsi soit'il.

Cette prière à été trouvée à Jérusalem, la personne qui la dira pendant neuf jours et l'enverra chaque jour à des personnes différentes aura le neuvième jour une grande joie et sera préservée toute sa vie de calamité, celle qui refuse de propager cette prière aura que malheur.

Ni briser pas la chaîne envoyer la copie textuelle sans signature laissant le soin à Dieu d'annoncer la joie dans les coeurs.

In franstalig België circuleerde begin 1984 een kettingbrief onder de titel "La chaîne de Sainte Rita" (14):

Prière à Sainte Rita

Sainte Rita Ecoutez mon coeur

Et apaisez mes tourments

Je ne manquerai pas de louer votre nom

Sainte Rita Ecoutez moi

Loué soit Jésus Christ

Hommage à Sainte Rita

Sainte des coeurs dispersé (sic).

La personne qui trouvera cette prière devra la copier 25 fois et en déposer une chaque jour dans une église le 25e jours (sic) elle recevra une grâce jusqu'alors impossible et inespérée Espérance.

Gen. Walch wordt vermeld, wordt uitgebreid besproken door Roger PINON in: El Mouchon d'Aunia, 71, 6 (Juin 1983), 118-119 (La chaîne de saint Antoine: Notes complémentaires). Er worden 20 personen vermeld onderaan de brief, totaal andere dan diegene vermeld in de brief uit de K.B.O.V.-verzameling.

(10) Brabantsche Folklore, III, 15 (dec. 1923), 78.

(11) P.J.J. DIERMANSE: *Geluksketting*. In: Volkskunde 39 (1934), 70. Deelt mee dat z'n vrouw zo'n gelukskettingbrief ontving op 19 april 1934: "Veel geluk en gezondheid.

Een andere kettingbrief luidt: *Le Songe prophétique de Don Bosco*".

Vlaanderen is niet minder gespeend van dergelijke brieven, die dikwijls duidelijke vertalingen zijn uit het Frans of uit het Engels. Een aantal frekwent hier voorkomende kettingbrieven zijn:

1. Het geluk van Lourdes.

Een voorbeeld uit 1931 luidt (15):

Geluk van Lourdes

Een persoon heeft mij het gezonden op mijne beurt zendt ik het u omdat het niet tot stilstand zou gebracht worden. Schrijf het driemaal af, verzendt ze met deze welke u hebt gekregen aan over verschillende personen an die u geluk wenscht. Ze moeten binnen de 24 uur verzonden zijn.

Dit werk is begonnen door een arm meisje en moet driemaal de wereld rond rijden. De persoon die deze gelukwensch zal stilhouden, zal nooit meer gelukkig zijn. Deze prediking kan reeds invloed hebben van af het ogenblik dat de gelukwensching van Lourdes verzonden is. Goed opmerken binnen de 48 uren moet er u een onverwacht geluk overkomen. U moogt deze brief niet houden nog u moogt hem niet verbranden. Verzendt hem of geeft hem van hand tot hand aan familieleden of vrienden. Welke u geluk wenscht, zegt driemaal "Ave Maria". Aan onze Lieve Vrouw van Lourdes. Verzendt hem verder. A.t.b.

2. De Brief van Sint-Jozef.

3. De Ketting van Sint-Antonius.

In de Vooruit, 22 mei 1949 is zo'n brief afgedrukt:

"Stuur zo'n schrijven aan anderen! Ik breng u 't geluk! Dit is een ketting-noveen ter ere van St. Antonius van Padua. Wees een schakel in deze keten. Stuur deze tekst aan degenen, die ge geluk toewenscht. Deze boodschap werd overgebracht door een Franse vlieger tijdens de oorlog. Ze moet de ronde van de wereld doen. Schrijf die brief dertien maal af, eens per dag. De dertiende dag zal een grote gebeurtenis voor u plaats hebben. Misschien de terugkomst van een persoon, die u oneindig dierbaar is. Ze zal u gezondheid, fortuin, uitkomst en liefde meebrengen. Mr. Brack heeft er vijf millioen mee gewonnen in een loterij. Mad. Brandi verloor een grote zoon omdat ze geen belang hechtte aan deze ketting-noveen. Mr. Gelonna maakte fortuin na diertien maal die brief afgeschreven te hebben. Maar ge moet ook alle dagen een Wees-gegroet bidden ter ere van de Heilige Antonius van Padua. Verwacht u dan aan de grootste vreugde op de dertiende dag. Veel geluk! Ongeluk aan wie deze keten verbreekt!" (16)

Zet deze ketting voort, maakt copieën en zendt ze aan 9 van de meest intelligente onder uwe vrienden aan wie u geluk toewenscht. Deze ketting werd begonnen door een (It)n Artill(e)rie. Het mag 3 x rond de wereld gaan" enz.

(12) S.J. VAN DER MOLEN, o.c., 276.

(13) Brabantsche Folklore, V, 27-28 (febr. 1926), 156.

(14) Robert DASCOTTE: *La chaîne de sainte Rita*. In: El Mouchon d'Aunia, 72, 10 (Oct. 1984), 190.

(15) SEVERIUS: *Het Bijgeloof in Vlaamsch-Brabant. Een rondreizend gebed*. In: De Brabantsche Folklore, 11, 62-63 (Nov. 1931 - Jan. 1932), 161-162. Eveneens gepubliceerd door F. VAN ES in: *Eigen Volk*, IV (1932), blz. 82. Robert DASCOTTE signaleert in *El Mouchon d'Aunia*, 70, 4 (avril 1982), 66-88 een gelijkaardige "*Chaîne de Lourdes*".

(16) Vooruit, 22 mei 1949: "*Confidenties aan Ltzy. Zij zeggen dit over 'het Bijgeloof'*" (Redaktie: Mevr. Louise De Mey).

Ode aan Onze Lieve Vrouw

De ketting nam een aanvang in Japan en met onze hulp gaat ze de hele wereld rond. Deze brief heeft U bereikt en voornamelijk het is geen spel! Na deze brief te lezen ontvangen en te hebben gelezen dient U, 3 Onze Vaders, 3 Weesgegroeten en 3 Glorias te bidden. Deze brief is U toegestuurd vanaf een bepaalde plaats in de provincie Cozuma. Het geluk lacht U toe en nadat U deze brief ontvangen heeft dient U geen geld te verzenden. Spot niet met deze brief, wat U moet doen is 27 kopien versturen aan mensen die geluk nodig hebben. Laat deze brief in geen geval langer dan 9 dagen in uw huis. Wij zullen dadelijk zien wat met deze personen gebeurt. Deze brief komt van Venezuela en is geschreven door Eerwaarde Heer A. missionaris van Zuid-Amerika en hij wenst dat deze brief de hele wereld doorkruist. Binnen 24 dagen zal U een verrassing overkomen, dit is bewezen en voorbeelden bevestigen het. Miquel Arado maakte 27 kopien en verstuurdde ze binnen de 9 dagen, hij ontvangt 9 miljoen Pesetas, Antonio Fernandez lachte ermee en gaf aan zijn secretaresse de opdracht de kopien te versturen en ontvangt 7 miljoen Pesetas. Een andere persoon ontving 800.000 Pesetas. Wees overtuigd van U geluk die U overkomt binnen de 24 dagen na het versturen van de brief. Vertrouw de Heer met heel Uw hart en alles gaat zal goed gaan. Constantinus Diaz ontving 3 miljoen in de lotrij. Martin Dobel kantoorbediende vergat ze te versturen en verloor zijn werk, later verstuurdde hij ze toch en vond een nog betere baan. Camillo Feerer ontvangt de brief, las ze en wierp ze weg, binnen de 9 dagen sterft zijn Vrouw en Zoon. Verbreek de ketting niet, onder geen enkele omstandigheid. Door de Heilige Martinus van Perre zult U geluk ontvangen. Spot niet met deze brief en het geluk dat afkomstig is van Japan, ze zal de wereld rondreizen. Een Japanse mevrouw had kanker en de Dokters hadden alle hoop opgegeven, Zij verstuurdde de brief binnen de 9 dagen en nu verkeerdde ze in een uitstekende gezondheid. De zoon van de Venezulaanse president ontvangt de brief, hij spottte ermee en binnen de 9 dagen stierf zijn Moeder. Luis Agera ontving de brief en binnen de 9 dagen ontving hij 30.000 pesetas. A.U.B. gooi deze brief niet weg, wees geduldig. Verstuur de brieven binnen de 9 dagen en voeg 1 frank in deze omslag. Vraag wat U verlangt aan de Heilige Martinus en het zal U gegeven worden

Moge God en de Heilige Martinus U zegenen

Amen

De hiernavolgende "Ketting van de H. Antonius" verschilt qua inhoud nogal van de vorige. Het is blijkbaar een in de zestiger jaren opgestelde brief; het taalgebruik en de erin vermelde namen doen vermoeden dat deze brief niet zomaar een vertaling is, maar - enkele oudere voorbeelden navolgend - hier in Vlaanderen zélf in elkaar geflanst werd en dit, zoals trouwens de meeste andere kettingbrieven, door minder geschoolde lieden.

"Deze brief is afkomstig van Bulgarije en moet de wereld rond. Voor er acht dagen verlopen zijn zult U een aangename verassing hebben ook al bent U niet gelovig. Doe wat er gevraagd wordt en lees aandachtig de volgende episode die belangrijk is en audentiek niet vergeten; laat er 24 afdrukken van maken en verzend ze naar vrienden en kennissen.

Constantijn Derl ontving de brief, liet er afdrukken van maken en na negen dagen won bij 9 miljoen Dollars Mireille Ronse ontving de ketting alvorens op reis te gaan, verbrande ze, de ganse familie onderging alle mogelijke mizeries. Ivan Diel ontving de ketting in 1959 beval zijn sekretaresse de afdrukken te maken en te verzenden, zijn levensstandaard werd onmiddellijk verbeterd Een bediende die zijn werd geheim gehouden, gezien hij thans wereld directeur is, vergat de afdrukken te verzenden 3 dagen later verloor hij zijn plaats, hij vond de brief terug liet er afdrukken van maken en verzond ze, 3 dagen later werd hem een hoge plaats aangeboden.

Een hoogstaande heer in glorie van zijn leven ontving de ketting; Hij stierf 10 dagen later. Spot onder geen voorwendsel met de ketting en na negen dagen verwacht U een verassing die niemand durft dromen. Nog 3 weesgegroetjes en glorie ter ere van de H. Antonius". (17)

4. De Ode aan Onze Lieve Vrouw.

In deze 'ode' wordt meestal een beroep gedaan op de 'bemiddeling' van de H. Martinus van Perreo of Porres of Passes, alnaargelang de goede leesbaarheid van de vorige brief. Deze kettingbrief, die zogezegd in Japan een aanvang neemt, vertoont gelijkenis met een in Hollywood verspreide brief waarin eveneens verzocht wordt bij het verder doorsturen een muntstuk aan de brief toe te voegen. Op de hier afgebeelde brief (foto 1) is 1 BF gekleefd. (18)

Bij al deze geluks- en gebedskettingbrieven passen de karakteristieken: bijgeloof, bedreiging en bedrog. Diverse tijdschrift- en krantenartikels reageerden in 1985 - blijkbaar een piekjaar - in die zin. Een bloemlezing:

- *Kettingbrieven op naam van P. Valentinus komen niet van ons werk. Het is een spijtige superstitie: verscheurt ze en geeft er geen acht op, zij kunnen u geen ongeluk brengen. (19)*
- *... Soms staan er ook heel enge glyfen (schrijfttekens) bovenaan de brief. Het zijn karakters die in geen enkel occult woordenboek terug te vinden zijn; ofwel zijn ze door de auteur van de brief verzonnen, ofwel behoren ze tot een heel erg geheime en even gevaarlijke cryptografie!... Als je het aantal kettingbrieveschrijvers in Nederland en Vlaanderen gaat vermenigvuldigen met het aantal uren dat elk van hen nodig heeft om de 12 of 24 kopiën van de moederbrief te schrijven of te fotokopiëren, omslagen te schrijven en te frankeren, dan kom je aan een enorm aantal goedbedoelde werkuren die verspild werden aan een project, waarvan het mij niet duidelijk is op welke manier het de wereld ten goede komt. (20)*

(17) Verzameling Bibliotheek K.B.O.V. (bundel kettingbrieven). Schrijfwijze en interpunctie zoals bij het origineel.

(18) Verzameling Bibliotheek K.B.O.V. (bundel kettingbrieven).

(19) Valentinus-blad, 42, 4 (april-mei-juni 1985), 17. (Vice-Postulaat, Hasselt).

(20) Bres 111 (april/mei 1985), 129 "Nieuws uit Vlaanderen" door Chr. Vandekerckhove.

- Je gelooft het niet en toch worden er nog altijd van die kettingbrieven geschreven met dreigementen van: ge moet dit 27 x afschrijven en doorsturen en als je het niet doet gaat uw vrouw doodvallen (of iets dergelijks) en als je het wel doet krijgt ge een miljoen (als 't lukt natuurlijk). Vuilbak, mensen! (21)
- ... Ik schrok toch bij mezelf van de terrorizerende kracht die zo'n brief uitoefent. (22)
- De 'vrome' kettingbrief heeft weer toegeslagen.
... het is een praktijk die ruikt naar duistere middeleeuwen, naar bekrompenheid en beksenjachten. Niet iedereen begrijpt dat hier een loopje wordt genomen met oprechte vroomheid en het gezond verstand. (23)

Een wel heel aparte reactie werd ons toegestuurd door medelid Louis De Cock: het betreft een gele briefkaart met poststempel *Ecaussinnes 5.5.75 6u* en geadresseerd aan zijn vader te Ecaussinnes. Het lijkt wel een mengeling van ergernis (om zo'n kettingbrief) en satire (het navolgen van een geheimvolle signatuur), maar het kan ook een laffe bedreiging betekenen (24):

un être humain qui profite de la confiance, ou abuse de la confiance d'un autre être humain est un être immonde et il faut le mettre dans le même sac que les criminels et les assassins
 Parole de Sainte Thérèse
 Sainte Thérèse avait un sourire de lame d'acier — — — comme de la glace au Soleil et qu'il ne ferait pas de crédit

Met dit materiaal is het aantal voorbeelden van kettingbrieven niet uitgeput. Iedere regio, ieder land of werelddeel kent wel een aantal typerende versies (bijvoorbeeld de Limburgse "Valentinus"-vermelding, de Nederlandse "Rode Kruis"-vermelding). De oorsprong en betekenis van het fenomeen "kettingbrieven" intrigeert velen, al is het maar om een zekere gemoedsrust te verwerven.

(21) Kerk en Leven (Melle), 1985, 15 (do. 11 april), 15.

(22) Knack, XVI, 5 (29.1.86), 51 (Gerrit Six: Così fan tutti).

(23) De Gentenaar, 26 april 1985 (Beknopt Verslag).

(24) Mochten lezers meer weten omtrent dit "Parole de Saint-Thérèse", dan ontvangen we graag uw reactie op ons redaktieadres. Robert DASCOTTE publiceerde deze kaart in *El Mouchon d'Aunia*, 73, 1 (janv. 1985), 20.

GESCHIEDENIS VAN DE KETTINGBRIEF.

De voorgeschiedenis van de hedendaagse kettingbrief brengt ons naar de 6de eeuw na Chr.. In een bijdrage van Robert Dascotte (25) lezen we dat in die eeuw bisschop Vincent (?) zich bij zijn kollega Lucianus van Carthagena beschuldigde een brief, hem zogenaamd toegezonden van Christus - vandaar de naam **Christusbrief** of **Hemelbrief** - voor ernstig te hebben genomen. (26)

Het Concilie van Lateranen (in 745) onder paus Zacharias (741-752) en Karel de Grote in een Capitularium van 789 veroordelen de Hemelbrief. (27) Aartsbisschop Wlstan (1002-1023) van York, Engeland, citeerde in zijn sermoenen deze hemelbrief. (28) Gedurende de middeleeuwen kende de hemelbrief een ruime verspreiding. Op het einde van de 16de eeuw waren er zelfs sporen van te vinden in Zuid-Voor-Indië bij de Syro-Malabar sekte (29), ook Thomaschristenen genoemd, een Nestoriaanse sekte (zie Concilie van Efeze in 431) die zich vooral vanuit Edessa in Syrië in de Arabische wereld en tot in India en China uitbreidde.

Gessler schrijft dat de oudste hemelbrieven handelen over het heiligen van de 'Dag des Heren' en dan ook gewoonlijk "Zondagsbrieven" genoemd worden. (30) Ze staan vol bedreigingen tegen hen die de zondagsrust niet in acht nemen. (Misschien, wanneer werken en winkelen op zondag weer toegelaten wordt, komt er een nieuwe rage van hemelbrieven...). De zondagsbrief is gewoonlijk te Jerusalem of te Rome gelokaliseerd, maar ook soms, o.a. in de Nederlandse versies, op de Mont Saint-Michel (Bretagne). De basiselementen van de ons meer bekende kettingbrieven zijn hier reeds aanwezig, getuige de Vlaamse brief uit het hand-

(25) El Mouchon d'Aunia, 70, 4 (Avril 1982), 66-68.

Met uitvoerige verwijzing naar het artikel van Hippolyte DELEHAYE, *Note sur la légende de la lettre du Christ tombée du ciel*. In: Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts, Bulletin Classe des Lettres et des Beaux-Arts, 3e sér., t. 37, 2e partie (1899), 171-213.

(26) Ook Jan GESSLER vermeldt dit gebeuren in: *Twee onbekende Vlaamse varianten van den "Hemelbrief"*. Volkskunde, 45 (1943), 3, 121-134. Met interessante internationale bibliografie. Bij hem is sprake van *Licinianus*, bisschop van *Carthagena*.

P. Pius Bonifacius GAMS: *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae* (Leipzig, Verlag Karl W. Hiersemann, 1931 - 2de opl.) vermeldt als nieuwe bisschoppen in 581 resp. te Carthagena (Murcia, Spanje): Licinianus, scriptor eccles. (blz. 23) en te Saragossa (Spanje): Vincentius, deficit ad Arianos (blz. 19). Bisschop Licinianus verklaarde in 585 zo'n "Hemelbrief" als apokrief (niet echt). Zie K. BEITL in: LEXIKON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE (begründet von Dr. Michaël Buchberger). Freiburg, Verlag Herder, 1958, Band II, 687-688.

(27) J. GESSLER, *ibidem*. Latijnse teksten zie H. DELEHAYE, o.c. resp. 175 en 187.

(28) Naam aartsbisschop, zie: *Series Episcoporum...* o.c., 200. Ook: H. DELEHAYE, o.c., 189.

(29) H. DELEHAYE, o.c., 196-206. Behandelt gedetailleerd de verspreiding in de hellenistische (Alexandrië) en arabische wereld. Verwijst o.a. verder naar GERMANN, *Die Kirche der Thomaschristen*. (Gütersloh, 1877). Zie ook over de Thomaschristenen: Theun DE VRIES, *Ketters. Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*. Amsterdam, Querido, 1983, 118. Ook L.F. RUSHBROOK WILLIAMS, *A Handbook for Travellers in India, Pakistan, Burma and Ceylon*. London, J. Murray, 1968, 439-440. De apostel Thomas zou in India hebben gepredikt en er als martelaar zijn gestorven.

(30) J. GESSLER, o.c. 122. K. BEITL, *Lexikon...* o.c., 685 geeft 585 aan als jaar waarin voor het eerst een link vermeld wordt tussen het in het antieke Oosten te situeren motief van de schrijvende God en het Zondagsgebod. De "Hemelbrief", waarschijnlijk van hellenistische oorsprong, vond ruime verspreiding door de kruistochten en door de geselbroeders en was een faktor van kritiek gedurende de Reformatie.

G. ROOIJAKKERS behandelt in het artikel *Het uiteengroeien van klerus en kerkvolk in de Stad en Meierij van 's Hertogenbosch* (Volkskundig Bulletin 11, 2 - okt. 1985) blz. 139-146 de problematiek van "het heiligen van de zon- en feestdagen" (16de-17de E.): een goede achtergrondschets voor een begrip van de "Zondagsbrieven" en aanverwante gebeden.

Gebied tegen de cholera.

O. H. J. wij nemen onzen toevlucht tot U,
machtige, eeuwige en onsterfelijke God, heb
medelijden met ons, zuiver ons van onze zonden
en onze zwakheden, door uw kostbaar bloed nu
en altijd en in der eeuwigheid. Amen

Opsprong van dit Gebied.

Een priester las zijne mis aan het H. Graf, hoorde
eensklaps eene stem die dit gebied las, en reide:

Gansch Europa zal met ongelukken bedekt
worden. Gegene die dit gebied dagelijks zullen
lidden zullen alleendijk bevrijd blijven

Voorwaarden: De personen die dit gebied aannemen,
zijn verplicht het zelve 9 maal uit te schrijven en
aan andere uit te deden.

schrift nr. 11.231-36, fol. 139 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, met als aanhef (31):

Hier volcht een ghebot, dat Gott selver gheboden heeft en gesant. Op sanct Mychiels berch daer hangt den brief voer sancta Michiels beelt en nyemont en weet, wie den brief daer gehangen heeft en hi is mit gulden letteren gescreven. Also dat nyemont also scriven en can noch en mach ende wie den brief uut wil scriven, daer neycht hi hem selver tegen en doet hem open, ende wien aentasten wil, die te breect dat gebot Gods, wantten God daer den engel sancta Michiel ghesant heeft.

Gessler vermeldt dat het slot van de brief evenwel vol beloften staat voor wie de brief in zijn huis bewaart of op zich draagt, wat vooral zwangere vrouwen wordt aangeraden. In Duitsland kende men in 1648 een Brief van de Aartsengel Michaël die door vrouwen gekopieërd werd en als *talisman* werd gedragen in hun kledij als bescherming tegen allerlei kwalen. De oudste er bekende kettingbrief stamt uit Silezië en is een smeekgebed tegen de pest en de hongersnood. (32) Dit bescherming zoeken tegen kwalen, vooral in tijden van grote epidemieën, treffen we ook later nog aan in de 19de eeuw, hier handgeschreven, kettingbrief "Gebed tegen de cholera" (foto 2). (33)

In de Nederlandse volkskundige literatuur wordt er ook gewag gemaakt van een kettingbrief "Het Krachtig Gebed van Keizer Karel" (ook Epistola sancti Salvatoris genoemd) (foto 3). (34) Het gebed van Keizer Karel, meestal ook op de Mont Saint-Michel gesitueerd, bevat, naast bedreigingen, vooral beloften tegen alle mogelijke kwalen die door dit gebed worden bestreden. (35) Dit gebed zou oorspronkelijk aan Keizer Karel (° 742 - † 814) zijn gezonden door Paus Leo III (795 - 816), maar in een volkse transpositie werd hiervan Keizer

(31) J. GESSLER, o.c. 122. Het hs. wordt op basis van filigraanonderzoek gedateerd ca. 1555 (mededeling Kon. Bibl.).

H. DELEHAYE, o.c., 191 vermeldt de druk van een duitstalige brief in 1604 in Keulen: "Wahrhafte Abschrift des Himmelbriefs so Gott selbst geschrieben und auf S. Michaelsberg in Bethania vor S. Michelis Bild hanget...".

(32) O.A. ERICH en R. BEITL, *Wörterbuch der Deutschen Volkskunde*. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1955 (2te Aufl.), 406.

Vermelding "Brief Aartsengel Michaël", zie R. DASCOTTE in El Mouchon d'Aunia, 70, 4 (Avril 1982), 66-68 en H. DELEHAYE, o.c., 192.

(33) Verzameling Bibliotheek K.B.O.V., bundel kettingbrieven. Herkomst van dit exemplaar onbekend. Een bijna identiek gebed - echter zonder vermelding van de voorwaarden - vinden we bij R. FONCKE: Gebed voor de Cholera. In: *Volkskunde*, XXXV (1930), 65-66.

In de 19de eeuw kenden onze streken verschillende cholera-epidemieën 1832-33/1849/1866 (met meer dan 49.000 doden)/1871/1893. Zie hierover: F.A. COMER, *Geschiedkundig overzicht van de cholera in België*. In: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 33 (1974), 65-84.

(34) Verzameling F. Van Bost. Druk ca. 1865.

(35) In het artikel van J. GESSLER is een exemplaar afgedrukt uit de drukkerij A.J. Verbaere-Vandevoorde, Wetteren (ca. 1860). Als andere drukken vermeldt hij:

- Leper, Lambin-Mathée (1900) - Antwerpen, Mortelmans (1938)

- Brussel, Balencourt (ca. 1910) - Tienen, Aug. Schier (1940)

- Gent, I.C. Van Paemel - Aalst, Vanden Broeck-Jacobs en Zn. (?)

Ook Robert DASCOTTE behandelt dit onderwerp: *La Prière de Charles Quint*, in: El Mouchon d'Aunia, 73, 8 (Août 1985), 150-154. Hij citeert een handgeschreven exemplaar uit Haine-Saint-Pierre en verder een merkwaardige afwijkende versie "*Souvenir du Christ miraculeux de Tancremont*". Een "*Prière miraculeuse de l'empereur Charles*" is afgedrukt in: Ardenne et Famenne, VII, 4 (1964), 170.

In het blad van de *Bond zonder Naam* (Ned.) — Lichtflitsen, III, 25 (21 febr. 1941), 199-200 (c.D. te S. — *Een gegarandeerde gebedsverhoring*) vraagt een student raad i.v.m. een "Krachtig Gebed... (Vidit hoc 6 April 1731. G.J. Leenders, Lib. Censor)". H De Greeve antwoordt: "Er is hoegenaamd geen bezwaar tegen dat u dit gebed bidt. Er is echter wel bezwaar te maken tegen de inleiding, die van dit gebed een soort chocolade-auto-maat maakt"...

KRACHTIG GEBED
VAN
KEIZER KAREL
TOT HET
Heilig Kruis en Lijf en Ons-Heere
Jesus-Christus.

Dit Gebed gevonden op het Heilig Graf Ons-Heere ten
jare 1503, en gezonden van den Paus aan Keizer Karel.

zijt mijn betrouwen. H. Kruis Christi, zijt mij een waar-
achtig licht mijner zaligheid. H. Kruis Christi, keert en
veert van mij alle snijdeade zwaarden. H. Kruis Christi,
keert van mij alle wapenen. H. Kruis Christi, keert van
mij alle kwaad. H. Kruis Christi, stort in mij alle goed.
Door het H. Kruis Christi kome ik op den weg der
zaligheid. H. Kruis Christi, keert van mij allen nood des
doods, en geeft mij her eeuwig leven. H. Kruis Christi,
behoudt mij van allen oovd des lichaams. Dat H. Kruis
Christi aanbidde ik altoos.

O gekruisten Jesus van Nazareth, ontfem u mijner!
opdat den boozen vijand van mij mag vlieden. Zienelijk
en onzienlijk, van nu tot in der eeuwigheid. Amen.

In de ere van Jesus-Christus dienbaar bloed, Passie en
schandelijke dood. In de ere van zijne Verrijzenis en
goddelijke meenschwording, waardoor Hij ons heeft willen
brengen tot onze ziel zaligheid. Alzoo waarachtig als
Jesus geboren is op den Kersnacht. Alzoo waarachtig als
dat Jesus besneden is op den Maandag. Alzoo waarachtig
als dat de drie koningen offeranden deden op den dertien-
dendag.... Alzoo waarachtig als Jesus ten Hemel is ge-
klommen. Zoo dat den Heer Jesus mij wil bewaren tegen
al mijne vijanden, zienelijke en onzienlijke, van nu of tot
in der eeuwigheid. Amen.

O hemelsche Vader, in uwe handen bevel ik mijnen
geest.

Jesus, Maria, Anna, Jesus, Maria, Joseph.
Jesus, Maria, Joachim.

als hij fier strijde ging en gezonden te Sint-Michiel, in
Frankrijk, daar gij het zult vinden wonderlijk en schoon
afgedrukt met vergulde letters. Wie dit Gebed dagelijks
leest of hoort lezen, of over hem draagt, zal niet haastig-
lijk sterven, noch in geen water verdrinken, noch in geen
vuur verbranden, noch geen venijn zal hem binderen,
nocht niet vallen in de handen zijner vijanden, noch in
geen veldslagen overwonnen worden.

Alswanneer dat er eens vrouw in den arbeid is van
kind, dat zij dit Gebed leest of hoort lezen, over haar
draagt, zij zal verlost worden van kind, en blijde moeder
wezen, en als het kind geboren is, legt dit gebed op de
rechte zijde, het zal van 82 ongelukken berijdt zijn.

Al wie dit Gebed over hem draagt, zal met geene
vallede ziekten gekweld worden. Als gij op straat een
persoon ziet vallen, die met Sint-Jans of Cornelius-ziekte
gekweld is, legt hem axonds dit teeken op de rechte
zijde, hij zal opstaan en verlijd wezen, en die dit gebed
schrijft, aan 't een tot het vader huis, wordt van mij ge-
benedijd, zegt den Heer, en die daarmee spot moet
boeteveerdigheid doen.

Geloof dit vastelijk dat hier geschreven staat, want het
is zoo vast als het Heilig Evangelie. Daar dit gebed in
huis is, kan geene schade geschieden van donder of
bliksem, en die dit Gebed dagelijks leest of hoort lezen,
zal drij dagen voor zijne dood een teeken hebben van
God, en daaruit verspan, dat is mijne sterfdag.

Aanroeping tot het H. Kruis.

Gebenedijd zij den Heer Jesus-Christus! gij zijt gestorven
aan den Galgenboom des kruizes, voor onze zonden al te
maal. O Heilig Kruis Christi, zijt met mij. H. Kruis Christi,

GEBED.

O Heer Jesus, door de bitterheid die gij voor mij geleden
hebt aan 't Kruis, bijzonderlijk als uwe allerheiligste ziel
gescheiden is van deze wereld. Amen.

O Jesus! geef mij moed mijn kruis met u te dragen,
En leer mij oock dat ik mag lijden zonder klagen,
En dat het lijden mij verbeugt.

Opdat ik make van de nood eene deugd. Amen.

De macht des Vaders wil mij bedekken.

De wijsheid des Zoons wil mij regereen.

De gratie en sterkte des H. Geest wil mij bewaren.

De H. Drijvaldigheid wilt mij ontvangen, en brengen
mijne ziel tot het eeuwig leeren. Amen.

GEBED

Wij bidden uwe barmhertigheid, o Heer, dat gij ge-
weerdigt uwe dienaren en dienarensen met uwe gratie te
versterken, opdat in de uur des doods hoo den vijand niet
veroverd, maar dat zij verdienen met uwe H. Engelen
eene doorgang tot de eeuwige blijdschap te hebben.

Maria, Moeder van genade, Moeder van barmhertigheid
bescherm ons tegen den vijand en ontvaag ons in de uur
des doods.

Vidit G. J. LEYNIERS, Lib. Cens.

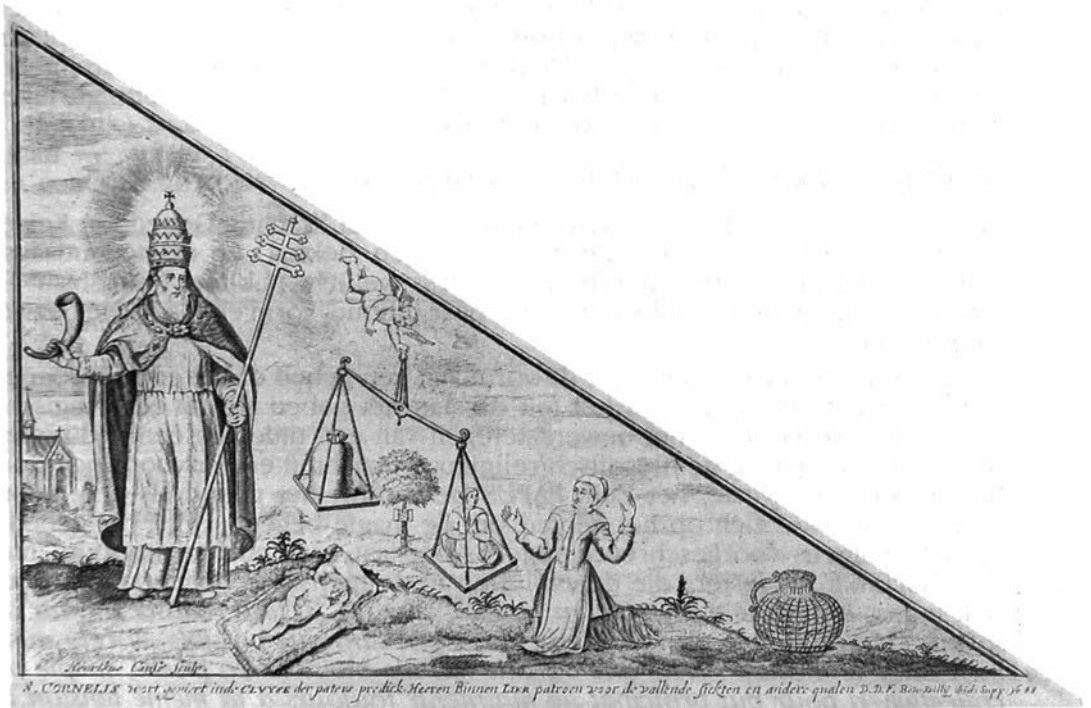

Er heeft aan de wet voldaan geweest, de nadrukkers,
zullen vervolgd worden.

Drukkerij I. C. VAN PAEMEL, Lange Violettestraat, 25.

Prijs 10 Centlemen.

Karel V (° 1500 - 1558 †) gemaakt: "Dit gebed is gevonden op het H. Graf van onzen Heer Jesus Christus, in 't jaar 1505, en gezonden door de Paus aan Keizer Karel...". Het 'Krachtig Gebed' werd ondermeer gebruikt bij de Sint-Corneliusverering tegen de vallende ziekte en de kinderstuipen. Op een Liers bedevaartvaantje (foto 4) uit de 17de eeuw is op het er naakt afgebeelde kindje een 'Krachtig Gebed' gepleisterd, althans zo konkludeert J. Gessler. (36)

Verwant met dit soort gebeden is het minder bekende Gebed van Sint-Joris. (37) Dit gebed is een bijzondere kracht toegeschreven bij diverse gelegenheden; wie het als talisman bij zich droeg zou bijvoorbeeld niet sneuvelen op het slagveld, niet doodgaan in de gevangenis, niet verdrinken of niet verbranden. Het bewerkte een voorspoedige bevalling en beschermde de woning tegen donder en bliksem.

(36) Foto van origineel uit verzameling R. van der LINDEN, gedateerd 1688. J. GESSLER, o.c. 129; al is de 'pleister' onbeschreven, we kunnen toch aannemen dat deze zo'n gebed kan symboliseren.

In het "Krachtig Gebed van Keizer Karel" staat: "Als gy een persoon ziet vallen die met de heiligen Joannes of Cornelius ziekte gekwollen is, legt hem aanstonds dit gebed op zyne rechte zyde...", wat het geval is op het op het vaantje afgebeelde kindje.

(37) R. FONCKE: *Een Gebed van Sint-Joris*. In: *Volkskunde*, XXVI (1920-21), 200-202.

Naar het einde van de 19de eeuw toe en rond de eeuwwisseling wordt het dreigende karakter van dergelijke gebeden/kettingbrieven meer uitgesproken. Een wel zeer markant voorbeeld is het gebed "Lettre miraculeuse trouvée en un lieu nommé Ourvis (Oarvis?) écrite en lettres d'or par la main de Notre Seigneur et Rédempteur Jésus-Christ", gevonden in een schrijfboek vol 'gebeden ter genezing' in de streek van Tavigny (ten O. van Houffalize): "... *si au contraire vous ne croyez pas à cette lettre, la malédiction tombera sur vous et sur vos enfants et vos bestiaux seront maudits. Je vous enverrai guerre, peste, famille (sic) et angoisse de coeur et pour marque de ma juste colère et dur vengeance, vous verrez ces signes prodigieux dans les astres, avec des grands tremblements de terre*". Op het einde van de brief lezen we: "... *il sera heureux celui qui prendra une copie de cette lettre et qui la portera sur soi la lira fera lire jamais aucun esprit malin, aucun feu ni foudre ne le touchera*". (38) Deze 'Christusbrief' beveelt expliciet aan de zondagsdienst en -rust te onderhouden, maar bevat voor het overige geen enkel situeringselement (plaats, aanroeping, vorm) dat de andere Hemelbrieven of de latere Keizer Karel-gebeden kenmerkt. Nochtans moet het in een directe lijn met deze kettingbrieven worden geplaatst; de dreiging wordt hier echter maximaal.

DE KETTINGBRIEF: ANALYSE EN KOMMENTAAR.

Een rechtstreekse link tussen de Hemelbrieven, het Krachtig Gebed van Keizer Karel (inklusief de aanverwante gebeden tegen ziekten) en de hedendaagse kettingbrieven is hiermee niet bewezen en is wellicht ook niet bewijsbaar. Er is wel een duidelijk parallellisme, zowel naar inhoud, vorm en magische bezwingskracht.

Het gebruik van deze brieven in de vorm van een gebed of het er in oproepen te bidden is te herleiden tot het feit dat aan het gebed steeds een magische dimensie is verbonden: het bewerkstelligen van een tijdelijke eenheid tussen het ik en (naargelang de filosofisch/religieuze inzichten en verwoording) God, het Hoger Onbewuste, het Zelf. PAPUS beschouwt het gebed als een eerste vereiste voor wie zich op het gebied van de magie begeeft; door het gebed - verricht volgens voorgeschreven regels - ontstaat een "chaîne magique" met de onzichtbare meesters die de evolutie van de mensheid beheersen (en dus ook ieders individuele lot). *Or, en magie*", zegt hij, "*il faut réaliser autour de soi un champ d'attraction fluïdique aussi puissant que possible, et cela aussi bien dans le monde visible que dans le monde invisible. La prière, simple ou collective, a pour but principal de maintenir toujours à la même tension la chaîne magique, autrement dit de réanimer constamment le centre d'action... Ensuite, on invoquera les influences psychiques en action dans l'astral et provenant, soit du monde visible, soit du monde invisible*". Over de geheime (initiatie)genootschappen zegt hij: "... *le cercle magique n'est pas autre chose que la figuration matérielle de la chaîne qui vous protège et qui vous garde dans l'invisible*". (39) Volgens dezelfde karakteristieken en in dezelfde gedach-

(38) *Pages de Folklore. "Médecine sans médecin"*. In: Ardenne et Famenne, VII, 1-2 (1964), 83.

(39) PAPUS (Docteur Gérard Encausse), *Traité méthodique de magie pratique*. Paris, Ed. Dangles, s.d. (3ième éd.), 329-333. Papus (1865-1916) is, samen met Aleister Crowley (1875-1944), een der bekendste 19de/20ste eeuwse okkultisten in de lijn van Allan Kardec (1804-1869) en Eliphas Levi (1810-1875).

Het "Astrale", een term uit zowel de theosofische, spiritistische als okkulte literatuur, kunnen we begrijpen als het energetische veld waaraan alle bestaansvormen participeren en er hun vorm- en wezenskrachten uit halen; door magische (= *niet-natuurlijke*) inwerking op dit veld zou men deze levensprocessen kunnen ondersteunen/bevorderen (zogenaamd "witte magie") of verstoren/misbruiken (zwarte magie): in se verstoort magie steeds de harmonie van de Natuur. Zoals reeds vermeld werden gebedskettingbrieven als 'talismans' bij zich gedragen.

tengang scheppen de kettingbrieven eveneens een "cercle magique" die niet verbroken mag worden, op gevaar af bestormd te worden door 'aanvallen vanuit dat astrale gebied' en de dreiging met ongeluk, e.d.

Met deze uitweiding bedoelen we niet het gebed als superstitie te beschrijven of het woord magie als doodoener te gebruiken. (40) In welke mate autosuggestie (placebo-effekt!) een rol speelt bij bijvoorbeeld gebedsgenezing is moeilijk uit te maken. Vrijwel alle kulturen en wereldgodsdiensten kennen een vorm van genezing door gebed. (41)

De marge tussen religiositeit en bijgeloof is soms zeer smal en daardoor vatbaar voor manipulatie en misbruiken. In alle kettingbrieven vinden we als hoofdlijnen:

- het beloven van geluk, gezondheid of fortuin. Enkel in de kansspel-kettingbrieven is geldelijk gewin het motief van de verzender.
- de verplichting de brief te reciteren hetzij te reproduceren (handgeschreven of mechanisch) en verder te verspreiden.
- de bezwering de ketting niet te verbreken en de dreiging (bijna steeds met ongeluk) zo de ketting wordt verbroken.

Gaan we van de verschillende hier vermelde en/of gereproduceerde geluks- en gebedskettingbrieven een aantal elementen na:

Titel	Land van herkomst	Verzonden door	Bemiddeling door	(1)	(2)	(3)	(4)	Aard negat. resultaat
1. De schakel van het geluk	België				3		48	Nooit gelukkig
2. Think a prayer	Nederland			9	20	4 d.	96 u.	Dood
3. Good luck	Amerika	legerofficier		3	9	9 d.	24 u.	Tegenslag
4. Geluksketting		luiten. artill.		3	9	9 d.	24 u.	Brand
5. Le charme de Dieu	Jerusalem		H. Bloed		9	9 d.	24 u.	Ongeluk
6. La chaîne de S.-Rita			H. Rita		25	25 d.		
7. Geluk van Lourdes	Lourdes	arm meisje		3	3	2 d.	24 u.	
8. Ketting St.-Antonius 1		Franse vlieger	S.-Antonius van Padua		13	13 d.	24 u.	Verlies zoon/ongeluk
9. idem 2	Bulgarije		St. Antonius van Padua		24	8 d.	3 d.	Verlies werk/dood
10. Ode aan O.-L.-V.	Japan (via Venezuela)	missionaris	H. Martinus		27	24 d.	9 d.	Dood in de familie
11. Hemelbrief	Mont St.-Michel		S. Michaël					
12. Krachtig gebed van Keizer Karel	H. Land Mont St.-Michel		H. Kruis				24 u.	Ziekte/ongeluk
13. Gebed tegen de cholera	H. Land				9	24 u.	24 u.	Ziekte

(1) Aantal x de wereld rond. (2) Aantal x te reproduceren. (3) Positief resultaat na .. (4) Negatief resultaat na ..
d = dagen; u = uren.

Victor DE MEIJERE in "De Tooverij in Vlaanderen. Tooveraars, Tooverbeksens, Aflezers en Stuiters. Hunne Praktijken en Gebeimen" (Antwerpen, Volkskunde, 1930, 87-128) merkt op: "Door het gebruik van die talismans... doet men een beroep in het Astrale op de occulte krachten die rijkdom, gezondheid, vrede, liefde enz. kunnen verlenen; men plaatst zich eenvoudig in de actiestraal van die krachten" (blz. 119).

(40) We ontkennen immers niet dat, bij gebrek aan (voorlopig?) nadere verklaring,

Uit de verzameling gebedskettingbrieven van de K.B.O.V. blijkt dat de titel van een brief min of meer ook bepalend is voor de aard van de inhoud, m.a.w. een aparte 'familie' brieven aanduidt.

De kettingbrieven "Ode aan Onze Lieve Vrouw" nemen alle een aanvang in Japan en komen vervolgens van Venezuela; via de H. Martinus (de heilige der armen daar hij z'n mantel deelde) wordt geluk ontvangen. Vragen wat ge verlangt gebeurt eveneens via deze heilige; in één brief wordt hij in die zinsnede vervangen door de Heilige Karma (een Oosterse opwelling?)...

De "Ketting van Sint-Antonius" start meestal in Bulgarije, een enkele keer in Venezuela. Sint-Antonius van Padua wordt aangeropen om verloren zaken, zowel morele als materiële, terug te krijgen. (42) In het tijdschrift 'El Mouchon d'Aunia' heeft Roger PINON ruim aandacht besteed aan deze soort kettingbrieven. (43) Een aantal in deze brieven vermelde voor- en/of familienamen (o.a. Constantin Derl of Berl; Ivan Brus - F, Ivan Diel - N; Aurélie Berl - F, Aurélie Brax - N) vinden we zowel in frans- als in nederlandstalige versies. Of het vervormen of veranderen der namen een gevolg is van de slechte leesbaarheid van het ontvangen exemplaar of een aktualisatie vanuit de leefwereld van de overschrijver, is moeilijk uit te maken. Maar ook bij deze 'familie' kettingbrieven geldt geen uniformiteit. Naast beide in dit artikel reeds opgenomen voorbeelden bezitten we nog een derde versie (Bund. Kett. 5): recenter (vermelde data 1969, 1974), totaal andere namen, een andere meer kommunikatieve verwoording en prijs in de lotto!

De "Kettingbrief om geluk te verspreiden" kent eveneens een recentere versie: deze start vanuit Canada via Tenerife en komt vervolgens uit Venezuela, is eveneens gestart door een missionaris en roept ook op tot gebed. Venezuela is blijkbaar een gemeenschappelijke noemer voor deze drie families kettingbrieven. Merkwaardig is de evolutie van het vroegere wereldbeeld met de bekende kristelijke plaatsen Jerusalem, Rome, Mont Saint-Michel en de West-Europese dimensie tot een meer wereldwijde oriëntatie in de 20ste eeuw: Bulgarije, Tenerife, Canada, Japan, Venezuela, Filippijnen. De verspreiding zélf van de kettingbrief kent een gelijkaardige evolutie. De kettingbrief komt zelfs voor in de Sovjet-Unie. (44)

In de oudere kettingbrieven van Sint-Antonius komt de passage met Venezuela en de missionaris niet voor. Wellicht is de opname van dit element en van andere in het meer recente exemplaar een gevolg van een 'kruising' van deze families kettingbrieven op het einde van de zestiger/begin zeventiger jaren. Deze jaren kenden, net zoals de oorlogsjaren en de huidige crisisjaren, een inflatie van kettingbrieven. De Vietnamese oorlog, mei '68, de aantasting van

'magische' handelingen en praktijken in specifieke situaties realiteit of (nog) mogelijk zijn. Denk aan de recente behandeling van de door een Dendrobata-gifkikker vergiftigde ekoloog Augusto Ruschi door de Indiaanse tovenaars Raoni in Rio de Janeiro.

- (41) Paul VAN DIJK, *Geneeswijzen in Nederland. Compendium van niet-universitaire geneesmethoden*. Deventer, Ankh-Hermes, 1977 (3de druk), 130 e.v.. De kettingbrieven zijn ongetwijfeld ook schatplichtig aan de talrijke vroegere bezweringsgedebden uit de volksgeneeskunde.
- (42) Gab. CELIS, *Volkskundige kalender voor het Vlaamsche Land*. Gent, eigen beheer, 1923, 191-192. Een gewone "Oraison à St.-Antoine de Padove pour retrouver les pertes et autres besoins de chaque jour" is vermeld in: Ardenne et Famenne, VII, 1-2 (1964), 81.
- (43) Roger PINON, *La chaîne de saint Antoine*. In: El Mouchon D'Aunia, 70, 10 (Oct.), 206-209/11 (Nov.), 228-231. Met getallenanalyse. 71, 7 (Juillet 1983), 126-127 (Notes complémentaires)/8 (Août 1983), 142-143 (idem). Poging tot het vastleggen van een konkordantie tussen deze kettingbrieven.
- (44) *La chaîne de saint Antoine*. In: El Mouchon d'Aunia, 73, 4 (Avril 1985), 66.

vaste waarden, gezag en instituties verwekten toen mogelijks bij een groot aantal *eenvoudige zielen* een gevoel van *onzekerheid en angst*. De keuze van net de heilige Martinus en de heilige Antonius van Padua beklemtoont dit. Het lijkt kontradiktorisch - maar de geschiedenis bewijst het - dat juist dan gevlucht wordt in de irrationaliteit, de mythos, de magie en "religieuze" gevoelens.

Helmut Gaus merkt op: "*vele teksten van parochieherders uit de 19de eeuw bevestigen duidelijk hoezeer epidemieën, catastrofes en hongersnoden voor vele mensen een belangrijke stimulans waren om veel meer dan gewoonlijk naar de kerk te gaan. De psychologische studie van de Amerikaanse soldaat tijdens de Tweede Wereldoorlog toont eveneens de immense stijging aan van de religieuze gevoelens bij soldaten die voor het eerst de vuurlinie werden ingestuurd*". (45) In haar bespreking van H. Gaus' boek geeft K. Lambrecht een treffende syntese:

"... Door de crisis krijgt men gebrek aan toekomstperspektieven, men kan zijn toekomst niet meer plannen. De gevolgen van de crisis ervaart men als een persoonlijk falen, en de twijfel aan het ik neemt toe. Aangezien in de redelijkheid geen oplossing gevonden wordt, verliest men het vertrouwen in de rede. De permanente angst kweekt de behoefte aan nieuwe zekerheden, die wel bij machte zijn het onlustgevoel, dat angst tenslotte is, weg te werken. De behoefte aan autoriteit neemt toe om het absolute karakter ervan. De werkelijkheid is dermate onrustwekkend dat men als compensatie zijn toevlucht zoekt in de fictie of in de irrationaliteit". (46)

We laten een evaluatie van de intrinsieke waarde van deze hang naar het metafysische en van de revival van het magisch-mythische denken over aan ieders persoonlijk inzicht. Het zoeken naar evenwicht lijkt ons een *natuurlijk* proces in de menselijke geschiedenis: de overbeklemtoning van het analytische en de objectiviteit roept onvermijdelijk de behoefte aan syntese, totaalbeleving en subjektiviteit op. Net zoals (vermeende) rationaliteit experimentele uitwassen kent, zo kent (vermeende) religiositeit blinde uitwassen. Nooit voorheen lijkt deze polariteit zo sterk zichtbaar of beklemtoond te zijn geweest als nu. Aberaties en uitwassen zijn onvermijdelijk én blijkbaar noodzakelijk: ze helpen de marges trekken voor een harmonische samenleving of, teleologisch bekeken, voor de ontwikkeling van (de 'Kwaliteit' van) het menselijk bewustzijn.

De geluks- en gebedskettingbrieven horen duidelijk thuis bij de uitwassen van het religieuze en/of het magisch/mythische denken. Het zogenaamd magisch gebruik van bepaalde getallen (vooral 3 - een 'heilig' getal - en veelvouden ervan) (47) en het bezwerend effect dat er zou moeten van uitgaan, wortelt in het obskurantisme van het 18de en 19de eeuwse alchemisme en okkultisme. In de oudere, middeleeuwse, brieven komt dit goochelen en dreigen met getallen niet voor!

(45) H. GAUS, *Menselijk gedrag tijdens langdurige economische recessies (een schets)*. Malle, De Sikkel, 1981, 52-56 (Ontwikkeling van diverse religieuze gevoelens).

(46) K. LAMBRECHT, *Hoe de mens zich gedraagt als de crisis aansleept*. In: Vooruit, 13.2.1982.

(47) Een gedetailleerde vergelijking van de in de kettingbrieven gebruikte getallen levert R. PINON, o.c. Wat zeker opvalt (zie tabel) is dat het tijdsbestek voor tegenslag bij verbreking van de ketting heel wat korter uitvalt dan dit waarin het geluk u bij voortzetting van de ketting uiteindelijk zal toelachen: een psychologische druk temeer om (in paniek?) snel te handelen...

Zie ook: Isidore KOZMINSKY, *De betekenis en magische kracht van de getallen*. Amsterdam, Gnosis, s.d., 117 blz.. Zowat alle getallen blijken in zekere zin goede en voorspoedige aspecten te bezitten, zelfs al worden sommige eerst als "zeer slecht" omschreven!

Meer verontrustend worden de hiernavolgende getallen: een lezer van de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 15 febr. 1932 maakte een berekening dat, wanneer 9 personen op hun beurt 81 brieven versturen (9 x 9) en die 81 weer eens, dit dan reeds oploopt tot 729 (81 x 9) enzoverder. Hij kwam zo tot een potentieel getal van 3.486.784.401 brieven die (toentertijd) een bedrag van 210.000.000 miljoen frank aan briefport zouden betekenen.

Laten we verhopend dat de kettingbrievenpsychose niet zo'n vaart loopt of beter zelfs: vaart mindert...!

Arnold ELOY - A.G. HOMBLE †

Voor de volkskunde is het verzamelen van deze brieven (oudere en recente) zeker waardevol materiaal, waartoe wij verzoeken. Het is ons dienstig voor de studie van het bijgeloof en de volkpsychologie. Toesturen: Bibliotheek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 GENT.

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen

Zetel: Museum voor Volkskunde · Kraanlei 65 · 9000 Gent

VERSLAG VAN DE BUITENGEWONE ALGEMENE VERGADERING GEHOUDEN OP WOENSDAG 20 NOVEMBER 1985

AGENDA :

1. Begroting 1986.
2. Aanpassing lidmaatschapsbijdrage.

Begroting.

De begroting werd opgemaakt door de financiële commissie. Hierbij werd rekening gehouden met de noodzakelijk geachte uitgaven en de voorziene inkomsten. De aldus bekomen cijfers bleken echter niet haalbaar. Daarom werden verschillende begrotingsposten flink terugschroefd en/of meer met de realiteit in overeenstemming gebracht.

Dit mondde uit in een concreet voorstel dat aan de Buitengewone Algemene Vergadering werd voorgelegd en door haar werd aangenomen.

Aanpassing lidgelden.

De vergadering was van oordeel dat, mits het inlassen van bijkomende advertenties in O.V.Z., een aanpassing van de lidgelden (die misschien bij vele leden negatief zou overkomen) zich niet opdringt.

De sekretaris, Luc Beyens
De voorzitter, Renaat van der Linden

Het trouwboekje: een gebruik.

Bij het inrichten van een afdeling in het Gentse Museum voor Volkskunde, omtrent het huwelijk - kaderend in een nieuw concept rond de cyclus "Van de Wieg tot het Graf" - werden wij gekonfronteerd met het alombekende huwelijksboekje, dat bij het voltrekken van het burgerlijk huwelijk aan het 'kersverse' paar wordt overhandigd.

Opvallend is dat buiten het algemeen verspreid gezegde: "Mijn halve trouwboek", aan dit dokument weinig aandacht wordt geschonken, dit in tegenstelling met andere huwelijksherinneringen, die soms een ereplaats krijgen in de huiskamer. De huwelijksboekjes die in onze verzamelingen berusten, getuigen doorgaans van de weinige zorg die de mensen aan dit dokument besteden. Een huwelijksboekje, als souvenir ingelijst, hebben wij niet aangetroffen, alhoewel er voorbeelden gekend zijn. (1)

Daar waar het huwelijk een eeuwenoude instelling is, heeft ons trouwboekje slechts een korte geschiedenis achter de rug. Zelfs tot op heden is het geen wettelijk verplicht dokument, maar enkel een gebruik. Zo heeft het bijvoorbeeld geen juridische kracht als huwelijksakte. Het huwelijksboekje vindt zijn oorsprong in een wisselwerking tussen de kerkelijke en de burgerlijke huwelijksovereenkomst, waarbij al naargelang de tijd, het ene dan weer het andere overheerste. Onderhavige bespreking beperkt zich tot onze gewesten, daar kerkelijk en burgerlijk huwelijk als instelling verschillen van staat tot staat. In West-Europa bestonden tot voor kort nog landen waar enkel het kerkelijk huwelijk in zwang was, bijvoorbeeld in Ierland en Italië. Of wat te denken van het uitzonderingsgeval Greta-Green. (2)

Van oudsher is het trouwfeest als overgangsritus een belangrijk gebeuren binnen een clan of familie, daar dit immers het beginpunt is van een nieuwe tak van de familie. Dit feit bracht met zich mee dat steeds veel zorg aan het ritueel van het huwelijk werd besteed om zodoende het jonge paar voor nefaste invloeden te vrijwaren en hen een probleemloze toekomst te verzekeren.

In onze streken is er van een kerkelijke inzegening uiteraard slechts sprake na de kerstening, grosso modo te situeren omstreeks de periode 600, de tijd van de H. Amandus en de H. Livinus. De huwelijksceremonie volgde in het begin het plaatselijk gewoonterecht: de priester beperkte zich tot het zegenen van het bruidspaar in het huwelijksbed. Tot in de 11de eeuw verleenden de kerkelijke instanties nog voorrang aan de burgerlijke formaliteiten. (3)

Het Concilie van Trente (1545-1563) bepaalde dat de parochiale geestelijkheid registers van doop en huwelijk moest bijhouden. De oudst bewaarde huwelijksregisters in Gent dateren van 1584 (O.L.-Vrouw-Sint-Pieters- en Sint-Martinus-parochie). In deze archieven, die werden bijgehouden tot op het einde van het Ancien Régime, vinden wij de huwelijken van onze voorzaten terug.

De Franse Revolutie bracht hierin een grondige wijziging. De organieke wet op de Burgerlijke Stand van 20-25 september 1792 bepaalde dat voortaan nog alleen de ambtenaren van de burgerlijke stand bevoegd waren om officiële geboorte-, trouw- en overlijdensakten op te stellen. Bij deze gelegenheid werd het kerkelijk huwelijk afgeschaft.

-
1. Mededeling van Dr. De Clercq, waarvoor dank.
 2. Greta Green, dorp in Schotland, waar men zonder belemmerende formaliteiten, slechts door persoonlijk daartoe de wens uit te spreken voor de vrederechter (per traditie de hoefsmid van het dorp) kon trouwen. De overheid verklaarde dit gebruik in 1969 onwettig.
 3. ROCK, P., Vrijen en trouwen onder de stamboom, in: Vlaamse Stam, Antwerpen, 1975, jg. 11, nr. 7-8, p. 337-347.

1

2

Een deel van de bevolking - gehecht aan de eeuwenoude katholieke tradities - verzette zich tegen deze allesomvattende vernieuwingen. De afschaffing van het kerkelijk huwelijk werd niet zonder meer aangenomen. Vele huwelijken werden voortaan in het geheim ingezegend, en dit zonder zich aan de burgerlijke verplichtingen te storen.

Deze handelwijze bracht evenwel nare gevolgen met zich mee, niet alleen voor de kinderen die uit dergelijke verbintenissen geboren werden - ze werden immers als onwettig beschouwd-, maar ook bij een eventuele nalatenschap, daar het huwelijk van de overledene in dergelijke gevallen als niet bestaand werd beschouwd.

Aan deze dubieuze toestand werd een einde gesteld door Napoleon Bonaparte die, als eerste konsul van de Franse republiek, tot een betere verstandhouding wilde komen tussen kerk en staat. Op 26 Messidor van het jaar IX (= 15 juli 1801) sloot Napoleon een konkordaat met Paus Pius VII(4), dat onder meer bepaalde dat het huwelijk kerkelijk mag ingezegend worden, maar dat het steeds moet voorafgegaan worden door de burgerlijke formaliteiten. Tijdens het Hollands Bewind, en later na de onafhankelijkheid van ons land, bleef deze overeenkomst van kracht. In artikel 16 van de Belgische grondwet werd o.a. dit konkordaat opgenomen. (5) Om aan de kerkelijke overheid te kunnen bewijzen dat de 'wereldlijke' formaliteiten reeds vervuld waren, werd door de ambenaar van de burgerlijke stand aanvankelijk een eenvoudig attest afgeleverd. (afb. 1) (6) Aan de hand van deze akte kon de priester de namen van het paar **korrekt** in de parochieregisters inschrijven. (7)

In de loop van de 19de eeuw werd dit attest vervangen door een al dan niet ingebonden trouwboekje. Het uitreiken van dit boekje werd door de gemeentebesturen willekeurig bepaald en het ligt voor de hand dat dit gebruik het eerst in de grote gemeenten ingang vond. (8)

Een rondschrijven van het Ministerie van Binnenlandse Zaken van 14 november 1866 erkent het gebruik van een huwelijksboekje. Tevens werd er op aangedrongen dat er in desbetreffend boekje meer gegevens omtrent het echtpaar zouden opgenomen worden, zoals de namen van de ouders, nationaliteit, beroep, geboortedata, data van inenting, enz.

Verder kwamen er richtlijnen in voor in verband met hygiëne en kinderverzorging, het aanleggen van spaargelden, enz. Zo was het van een eenvoudig attest geëvolueerd naar een echt boekje met meerdere bladzijden dat al dan niet van een gekartonneerde omslag werd voorzien.

Bijna honderd jaar later, op 5 maart 1952, verzocht het Ministerie van Binnenlandse Zaken de gemeentebesturen het trouwboekje te veralgemenen: hieruit mogen wij besluiten dat het tot voor kort nog niet overal in gebruik was en dat het nog steeds geen verplicht document is. Op juridisch vlak heeft het trouwboekje alleen de waarde van een attest. (9)

4. Een konkordaat is een overeenkomst tussen de Heilige Stoel en een staat met als doel godsdienstige problemen die ook de openbare macht aanbelangen, te regelen.

5. Het Konkordaat van 1801 is in 1985 nog steeds van kracht. Artikel 16 wordt dikwijls vermeld in het huwelijksboekje.

6. De tekst luidt als volgt: "Den Openbaeren Amptenaar belast met den borgerlyken staet der Stad Gend verklaert dat hy in huwelyk heeft verbonden Cornelis Franciscus Nathon woonagtig in St. Jans-Dreve met Louise Ursula Meseure woonagtig in de voornoemde straete vervolgens mogen zy zig te begeven tot het ontfangen van den huwelykschen Zegen, Gent dezen 21 April 1819" (inv. nr. BVG.74-56/76).

7. Tot ver in de 18de eeuw merken wij regelmatig een variatie in het neerschrijven van één en dezelfde familienaam. Dit was hoofdzakelijk te wijten aan het analfabetisme, waardoor de geestelijke in vele gevallen verplicht was de naam op het gehoor te noteren.

8. Pandectes Belges, 1880, Tome 4, f° 166, "Acte de Mariage", nr. 501.

Zoals wij reeds aanstipten, werd tot in de 20ste eeuw aan dit dokument, dat inlichtingen bevat van de wieg tot het graf, weinig zorg besteed. Zowel voor de volkswens als voor de begoede burger, op het platteland of in de stad, was het blijkbaar slechts een administratief papier, meestal in een eenvoudige omslag (blauw, grijs of groen), dat slechts bij uitzonderlijke aangelegenheden uit de lade werd gehaald.

Sommige boekjes vermelden enkel de namen van het bruidspaar, in andere zijn het beroep en de naam van de ouders bijgevoegd. Het binnenblad is doorgaans gereserveerd voor de geboorteplaats en -datum, voor de sterfplaats en -datum, en soms ook voor de data van inentingingen van de kinderen.

In de verzamelingen bevindt zich een huwelijksboekje dat in een metalen koker met ophangringen werd geschoven (afb. 2) (inv. nr. BVG. 74-403/7 (1-3)). Dit boekje werd "pro deo" uitgereikt te Gent op 19 februari 1881 bij het huwelijk van Petrus Van den Oostende en Joanna-Francisca Calis.

Een dergelijk "pro deo"-boekje wijst erop dat het paar behoeftig was en dat zij derhalve ontlast waren van het betalen van de verplichte fiskale zegel. De metalen koker kan mogelijk in verband gebracht worden met het feit dat dit attest in de vorige eeuw ook als een soort van identiteitskaart goldde en door arbeiders/sters werd meegenomen om zich bijvoorbeeld in een fabriek te laten inschrijven. (10)

Bij het bestuderen van diverse huwelijksboekjes werd onze aandacht gevestigd op een aspekt dat naar onze mening tot op heden weinig of niet werd belicht. Op 3 februari 1875 werd het huwelijk gesloten van Paulus, Henricus, Maria, Felix, Ghislenus Bracq met Zoë, Maria, Clementina Vandenhende. (afb. 3)

KINDEREN GESPROTEN UIT DIT HUWELIJK.

VOORNAMEN DER KINDEREN	GEBORTEN.		OVERLIJDENS.	
	PLAATSE.	DAEN.	PLAATSE.	DAEN.
1. <i>Elie Joseph Bracq</i> <i>et</i> <i>Clara Ghislenus</i>	Gent	23 Januari 1876.	Gent	5 Januari 1877
2. <i>Anthonia Maria</i> <i>Clara Maria Ghislenus</i>	"	16 Januari 1877	Gent.	25 Januari 1879.
3. <i>Amicus Maria</i> <i>Joseph Ghislenus Ghislenus</i>	"	11 Juli 1878		
4. <i>Alfred Maria Jean</i> <i>Clara Ghislenus</i>	"	29 Jun 1879		
5. <i>Rodolphus Maria</i> <i>Felix Joseph Ghislenus</i>	"	15 Juli 1882		
6. <i>Ludovicus Maria</i> <i>Zoë Ghislenus</i>	"	25 Apr. 1883	Gent.	14 Nov 1884
7. <i>Camille Marie Henri</i> <i>Virginie Joseph Ghislenus</i>	"	14 Januari 1886		
8. <i>Edmond Maria Joseph</i> <i>Claudio Ghislenus</i>	"	29 febr. 1890	Gent	14 Nov 1890
9.				
10.				
11.				
12.				

9. ROLAND, A. & WOUTERS, Th., 1963, 12de uitg., nr. 743 bis. Het trouwboekje is echter wel verplicht bij het huwelijk van een belgisch militair in het buitenland (Burgerlijk Wetboek, art. 95).

10. De huidige identiteitskaart werd door de duitse bezetter tijdens de Eerste Wereldoorlog ingevoerd en pas nadien veralgemeend.

(inv. nr. VG.85-101/3) Paulus Bracq behoorde tot een rijke, traditioneel katoelike Gentse familie. Zijn oom was niemand minder dan Bisschop Henricus Bracq, die vooral bekendheid verwierf wegens zijn hevig verzet tegen de oprichting van een gemeentelijk kerkhof te Gent. In de naamgeving van hun acht kinderen vallen twee elementen op: ten eerste het grote aantal voornamen (zeven kinderen krijgen vijf voornamen, één krijgt er 'slechts' vier); ten tweede de keuze der voornamen.

Het aantal voornamen die aan het kind werden gegeven, heeft in de loop der tijden een hele evolutie doorgemaakt. In zijn uitermate interessant werk "L'Arbre et le Fruit" wijdt Jacques Gélis een uitgebreid hoofdstuk aan de naamgeving: *"C'est, semble-t-il, vers la fin du XIIe siècle qu'une évolution a commencé à paraître en Occident dans l'univers des prénoms; jusqu'alors on portait un prénom unique, et souvent un surnom - marquant l'origine, la profession, la résidence, une particularité du corps ou encore une caractéristique morale - qui allait devenir le patronyme"*. (11)

Tot op het einde van de 16de eeuw kreeg het kind meestal slechts één voor-naam, die gekozen werd uit een zeer beperkt aantal, wisselend van streek tot streek. Het gebruik van twee of meerdere voornamen duikt pas in de 17de eeuw op. Deze gewoonte zou in Italië ontstaan zijn, in samenhang met een heropbloei van devoties en kloosterorden. Het geven van meerdere voornamen, dat het eerst bij de aristocratie ingang vond, was van meet af aan ook een statussymbool: hoe meer voornamen, hoe hoger op de sociale ladder. Stilaan volgde de gegoede burgerij dit voorbeeld na. En... naast het feit dat het aantal voornamen de sociale status weerspiegelde, kreeg het kind evenveel beschermheiligen!

Over de keuze der voornamen hebben wij reeds aangestipt dat die vroeger zeer beperkt was: zo zijn er dorpen waar het aantal voornamen van de mannelijke nazaten kan herleid worden tot vier, bij de vrouwen loopt het op tot zeven. In andere streken was het dan weer omgekeerd. Bij ons voorbeeld, de voornamen van de acht kinderen uit het huwelijk Bracq-Vandenhende, zien wij steeds Ghislenus (ook Ghislana en Ghislain) als laatste voor-naam terugkeren. Allen kregen ze ook de voor-naam Maria en vijf de naam Josephus. Deze laatste twee voornamen laten wij voorlopig buiten beschouwing.

De H.-Gislenus wordt aangeropen tegen de stuipen, en juist ter voorkoming van die ziekte kregen de kinderen Bracq deze heilige als patroon. (12) Het was trouwens geen alleenstaand feit: steekproeven op 19de eeuwse doodsprentjes en overlijdensberichten, en in kwartierstaten van families, toonden aan dat de naam Gislenus - vooral bij de katoelike burgerij - frekwent voorkwam. (13) Ook op andere fronten was de H. Gislenus werkzaam, zo bijvoorbeeld als patroonheilige van sommige dorpskerken (Belsele, Machelen), waar hij meestal een bijzondere verering genoot tegen de stuipen. In de meeste gevallen - althans wat het Vlaamse landsgedeelte betreft - werd hij in de loop der tijden door de H. Cornelius overvleugeld, die nu op een eerste plaats komt als patroon tegen de stuipen. Een typerend voorbeeld in dit kader is in Belsele te vinden. De kerk is er toegewijd aan de HH. Andreas en Gislenus en toch is het de H. Cornelius die tegen de stuipen wordt aangeropen, alhoewel geen enkele getuigenis van deze laatste in de kerk te bespeuren is, wel van de H. Gislenus aan wie een relikwie en talrijke afbeeldingen toe te schrijven zijn. (14)

11. GELIS, J., L'Arbre et le Fruit, s.l., 1984, p. 537 ev..

12. De echtgenote van Rudolphus Bracq - vijfde kind, geboren in 1882 - deelde ons dit enkele jaren geleden mee.

13. Dank aan de heer J. De Vriendt voor deze inlichtingen.

14. De Meyer, M., Beschermheiligen en bedevaarten voor genezing van de stuipen. Commentaar bij kaart 13, in: Volkskunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België, Antwerpen, 1965, afl. II, p. 17-44.

DE KONINKLIJKE
MAATSCHAPPIJ DER GEDECOREERDE
VAN
NIJVERHEID, LAND EN HOVINGBOUW
TE GENT
AAN
M^r EN M^v DE VRIENDT - DE COCK

4 JUNI 1904

De vraag, die wij vooralsnog open moeten laten, kan gesteld worden waarom een bepaald sociaal milieu - de katholieke burgerij - de voorkeur gaf aan de H. Ghislenus, of waarom deze heilige in de loop der tijden door zijn konkurrent - de H. Cornelius - van het voorplan werd verdrongen, althans in Vlaanderen.

In zijn boek "De Moeder van Guido Gezelle" schrijft Lagrain: "De zes volgende kinderen - de twee andere werden als naamloos geregistreerd bij de burgerlijke stand - kregen ook elk een goed uitgekozen peter en/of meter. Hun laatste naam was altijd Ghislenus of Ghislena. Gezelle schreef later in "Rond den Heerd" dat dit een beschermheilige van kinderen is, met name tegen de stuipen: "In 't land van Aalst geeft men de naam van Cornelis aan de kinders om dat zij van die kwale zouden bevrijd zijn, zo heet men ze alhier Ghijsel of Ghislenus". (15) De naam Kornelis als tweede of derde voornaam, komt weinig voor. Uit wat voorafging, kan iedereen afleiden dat voor de kennis van de naamgeving in de 19de eeuw huwelijksboekjes (en overlijdensberichten) een belangrijke rol kunnen spelen, daar vele archieven uit die periode nog niet ontsloten zijn.

Om tot ons eigenlijk onderwerp terug te keren, stellen wij vast dat de gemeentebesturen pas in de 20ste eeuw het huwelijksboekje een meer feestelijk cachet gaven door het o.a. in een echte boekband te laten inbinden. In vele gevallen stond de luxe van het boekje in verhouding met de graad van ceremonie. Anderzijds waren er ook gemeenten die slechts één model ter beschikking stelden. De boekband, doorgaans in rood, groen of grijs, heeft dikwijls een ingestempelde versiering: het wapenschild van de gemeente, trouwringen, een palm of een huwelijksbootje.

In de Gentse Boekbindersschool werd ons meegedeeld dat er geen voorbeelden of handleidingen van banden voor trouwboekjes bekend zijn. (16) Op aanvraag van de gemeenten kunnen wel bijzondere exemplaren vervaardigd worden in een drukkerij voor minder-validen in het Gentse.

Tot slot van deze bespreking willen wij één van die bijzondere exemplaren voorstellen. (afb. 4) De heer J. De Vriendt bezit een trouwboekje dat als huwelijksgeschenk werd aangeboden door "De Koninklijke Maatschappij der Gedecoreerden van Nijverheid, Land- en Hovingbouw te Gent" aan Édouard De Vriendt en Lucie De Cock op 4 juni 1904. Het 'officiële' boekje dat het bruidspaar op het stadhuis ontving, hebben zij blijkbaar nooit gebruikt, want het was in het hun aangeboden luxe-exemplaar dat later de geboorten en doopsels werden ingeschreven. Buiten beschouwing gelaten dat het een origineel huwelijksgeschenk was, vermelden wij dit boekje omdat het een prachtvoorbeeld is van ambachtelijke lederbewerking, uitgevoerd door de Gentse boekbinder P. De Meyer, Tichelrei 13 te Gent. De boekband, in rood leder, is aan de buitenkant volledig met de hand gestempeld en met goudblad ingelegd, een uiterst precies en langdurig werk.

Wij geloven met dit bondig overzicht uw aandacht gevestigd te hebben op een dokument, waaraan - met uitzondering van de genealogen - tot op heden weinig aandacht werd besteed, niettegenstaande het huwelijksboekje tal van leerzame aspecten bevat.

R. De Vriendt-Mores
R. Van de Walle

15. LAGRAIN, R., De Moeder van Guido Gezelle, Tielt, 1975, p. 37.

16. Wij danken de heer De Kesel, directeur, voor deze mededeling.

Gerard van HAEPEREN.

Les vierges couronnées en Belgique. Typoscript.

Wavre, (Quai Trompette, 77, 1300 Wavre), 1985, 62 blz.

De auteur behandelt de 59 gekroonde O.-L.-Vrouwbeelden in ons land, over het algemeen één beeld per bladzijde, maar met rijke illustratie, meestal twee, soms drie illustraties per blad.

We verstrekken de plaatsnaam en datum:

Brussel	1843	Eeklo	1903	Leuven	1927
Gent	1860	Arlon	1904	Luik	1930
Hasselt	1867	Vellereille-		Tilly	1931
Scherpenheuvel	1872	les-Brayeux	1904	Berendrecht	1932
Halle	1874	Bon-Secours	1905	Habay-la-Neuve	1932
Walcourt	1875	Leuven	1907	Alsemberg	1934
Mechelen	1876	Lebbeke	1908	Laken	1936
Brussel	1877	Foy-N.-D.	1909	Duffel	1937
Tongre-N.-D.	1881	Poperinge	1909	Liège-Luik	1938
Geraardsbergen	1887	Averbode	1910	Brussel	1945
Oostakker	1888	Luik	1912	Ieper	1945
Tongeren	1890	Melsele	1912	Clairefontaine	1947
Edelare	1892	Zoutleeuw	1913	Evegnée	1950
Verviers	1892	Lede	1914	Wanfercée-Baulet	1950
Hoei - Huy	1896	Namen	1919	Kortrijk	1952
Basse-Wavre	1897	Brussel	1921	Gent	1954
Kortenbos	1898	Chèvremont	1923	Hoogstraten	1954
Antwerpen	1899	Marcinelle	1923	Ukkel	1954
Antwerpen	1902	Charleroi	1924	Banneux	1956
Dadizele	1902	Overijse	1924	Buggenhout	1964

De historiek van deze beelden is per (Franse) alfabetische orde van de plaatsnamen geschikt. Een ernstig compilatiewerk dat een nieuwe visie brengt inzake officiële verering en de volksdevotie tot O.-L.-Vrouw tegelijk. De illustratie, soms weinig bekend, wijst gebeurlijk naar de oorsprong van de devotie, zo het beeld aan of in een boom te Duffel, Edelare, Duffel, Marcinelle, Overijse, Scherpenheuvel, Walcourt.

R.V.

STUDIES OVER DIALEKTWOORDENSCHAT AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GENT. Een bibliografie.

De kleine bibliografie die hier volgt heeft als bedoeling de licentieverhandelingen gemaakt in het kader van het projekt WOORDENBOEK VAN DE VLAAMSE DIALEKTEN (dienst Nederlandstalige Taalkunde en Vlaamse Dialektologie van de Rijksuniversiteit Gent) meer bekendheid te geven. Heel wat van die verhandelingen bevatten interessant materiaal niet alleen voor de dialektoloog maar ook voor de volkskundige of de historicus. Het betreft hier ongepubliceerde werken; het spreekt dan ook vanzelf dat die verhandelingen niet gebruikt, gekopieerd of verkocht kunnen worden dan na toestemming van de betrokken auteur.

Het materiaal voor die dissertaties wordt verzameld met vragenlijsten die mondeling worden opgevraagd bij informanten. Die vragenlijsten bestaan meestal uit een 200 à 300 vragen naar de benamingen van een deelgebied van de landbouw of van de belangrijkste gereedschappen, handelingen en produkten van een bepaald beroep. Er zijn ook verhandelingen over volksspelen of over de algemene woordenschat. Soms wordt schriftelijk verzameld materiaal gebruikt.

Elke dissertatie bestaat uit een aantal hoofdstukken die verdeeld zijn in een groot aantal paragrafen. In elke paragraaf (een 'lemma') worden de verschillende benamingen voor één voorwerp of handeling gepresenteerd en besproken. Elk lemma begint met een titel in het Algemeen Nederlands (bv. BIJENSTAL'), gevolgd door een definitie (bv. 'Overdekte plaats waar bewoonde kasten of korven staan'), eventueel aangevuld met beschrijvingen of wetenswaardigheden (bv. 'Bijenkorven of bijenkasten die in open lucht staan worden soms afgedekt met graszoden'). Dan volgen de verschillende typewoorden in vernderlandste vorm (bv. *biehalle, biekot, biestal*) met de fonetische weergave van de uitspraak en met de lokaliseringen. Per lemma wordt na de presentatie van het materiaal aandacht besteed aan o.a. de benoemingsmotieven, de etymologie, de geografische verspreiding van de benaming e.d.m. Vele verhandelingen bevatten naast de konkluderende hoofdstukken ook algemene beschrijvingen van het beroep, soms historiserende overzichten en bijna steeds appendices met illustraties en alfabetische woordenlijsten.

Alle opvragingen werden op band opgenomen. De bandverzameling berust meestal bij de student.

A. Studies over landbouwwoordenschat (aanvulling bij bibliografie van A. Eloy 'Oud Landbouwgereedschap' blz. 71)

1. De Cooman I., Dialektwoordenschat van de veeteelt in zeventien Oostvlaamse gemeenten. R.U.G. 1985 (2 delen, 449 blz.).
behandelt: paard, rund, karnen, varken.
mondeling opgevraagd in: *Westrem, Massemen, Serskamp, Bavegem, Oordegem, Smetlede, Wanzele, Impe, Sint-Lievens-Houtem, Letterhoutem, Vlierzele, Vlekkem, Erondegem, Zonnegem, Bambrugge, Ottergem, Oombergen.*
2. Kinoo M., Uit de taal van het landbouwbedrijf in Veurne-Ambacht. R.U.G. 1985 (2 delen, 321 blz.).
behandelt: rund, varken, paard, ploegen, eggen, rollen, mesten, hooi-oogst, zaaien, graanoogst, dorsen, wannen.
mondeling opgevraagd in: *Koksijde, Oostduinkerke, Wulpen, Adinkerke, Veurne, De Moeren, Bulskamp, Houtem, Wulveringem, Steenkerke, Avekappelle, Alveringem, Leisele, Izenberge, Hoogstade, Pollinkhove, Lo, Stavele.*

1. Dit voorbeeld is uit de studie van Hilde Eeckhout (zie bibl.)

3. Schaubroeck M., Landbouwwoordenschat in een gebied tussen Leie en Schelde. R.U.G. 1985 (2 delen, 388 blz.).
behandelt: rund, melk, karnen; varken.
mondeling opgevraagd in: *Asper, De Pinte, Deurle, Eine, Eke, Machelen, Marolle, Mullem, Nazareth, Nokere, Ouwegem, Petegem, Sint-Denijs-Westrem, Sint-Martens-Latem, Zevergem, Zulte, Zwijnaarde.*
4. Van Damme R., Uit de taal van het landbouwbedrijf in vijftien Zuid-Oost-vlaamse gemeenten en een aangrenzende Brabantse gemeente.
R.U.G. 1985 (397 blz.).
behandelt: paard, rund, varken; oogst.
mondeling opgevraagd in: *Appelterre-Eichem, Deftinge, Denderwindeke, Galmaarden, Goeferinge, Grimminge, Lieferinge, Moerbeke, Nieuwenhove, Onkerzele, Overboelare, Pollare, Viane, Voorde, Waarbeke, Zandbergen.*
5. Van Ossel G., Uit de taal van het landbouwbedrijf in zestien West-Brabantse plaatsen en één aangrenzende Oostvlaamse plaats.
R.U.G. 1985 (308 blz.).
behandelt: akkerbouw.
mondeling opgevraagd in: *Asse, Brussegem, Droeshout, Hamme, Impde, Kobbegem, Mazenzele, Meise, Merchtem, Mollem, Opstal, Peisegem, Steenbuffel, Wommel, Westrode, Wolvertem.*

B. Studies over vaktalen en algemene woordenschat

1. De Jonckheere J., Uit de taal van de timmerman in de streek van Bredene.
R.U.G. 1980 (174 blz.).
behandelt: gereedschap en houtsoorten.
mondeling opgevraagd in: *Oostende, Bredene-Dorp, Bredene-Duinen, Bredene-Sas, Zandvoorde, Klemskerke, Ettelgem.*
2. De Moor G., De vakterminologie van de huisslachter in de oostelijke helft van Zuid-Oost-Vlaanderen. R.U.G. 1983 (300 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Balegem, Denderwindeke, Elene, Geraardsbergen, Gijzegem, Herzele, Kerksken, Mere, Sint-Blasius-Boekel, Steenhuize, Vlierzele, Wetteren.*
3. De Muynck A., De woordenschat van het krulbolspel in Oost-Vlaanderen.
R.U.G. 1981 (309 blz.).
behandelt: 'platte krulbol', mondeling opgevraagd in: *Aalter, Deinze, De Pinte, Gijzenzele, Heurne, Landegem, Ouwegem, Sint-Goriks-Oudenbove, Zulte.*
behandelt: 'dikke krulbol', mondeling opgevraagd in: *Assenede, Eeklo, Knesselare, Lochristi, Maldegem, Merendree, Sleidinge, Zomergem.*
4. De Tier V., De terminologie van de windmolenaar in Oost-Vlaanderen.
R.U.G. 1985 (2 delen, 533 blz.).
behandelt: standerdmolen.
mondeling opgevraagd in: *Balegem, Hemelveerdegem, Heurne, Laarne, Mater, Mullem, Nederbrakel, Ooike, Poeke, Sint-Kruis-Winkel, Sint-Maria-Lierde, Wachtebeke, Wortegem, Zingem.*
schriftelijk opgevraagd (materiaal van eind de jaren '60) in: *Adegem, Appelterre, Bambrugge, Denderhoutem, Hamme, Heurne, Impe, Kieldrecht, Knesselare, Kruibeke, Mere, Nederhasselt, Nevele, Nieuwerkerken, Oosterzele, Overmere, Rozebeke, Sint-Gillis-Waas, Sint-Pauwels, Smetlede, Viane, Waasmunster, Zegelsem, Zele.*
5. Eeckhout H., Uit de taal van de imker in dertien Oostvlaamse gemeenten.
R.U.G. 1985 (301 blz.).

- mondeling opgevraagd in: *Serskamp, Wanzele, Lede, Mere, Herdersem, Aspelare, Haaltert, Everbeek, Smeerebbe-Vloerzegem, Geraardsbergen, Overboelare, Wetteren, Schoonaarde.*
6. Follet E., *De vakterminologie van de wagenmaker in de Denderstreek en aangrenzend Brabant.* R.U.G. 1982 (2 delen, 297 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Beert, Buggenhout, Essene, Kester, Moerbeke, Overmere, Pamel, Peizegem, Pollare, Sint-Katherina-Lombeek, Teralfene, Vlierzele.*
 7. Knockaert M., *Uit de taal van de metselaar in de streek van Brugge.* R.U.G. 1977 (216 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Assebroek, Brugge, Moerkerke, St.-Andries, St.-Kruis, St.-Michiels, Snellegem, Varsenare.*
 8. Minnaert W., *Lexicaal-geografisch onderzoek naar de benamingen voor huisraad in 31 gemeenten in de Denderstreek.* R.U.G. 1983 (2 delen, 344 blz.).
behandelt: keuken- en kookgerei, tafelgerei, recipiënten voor het bewaren en vervoeren van voedingswaren, recipiënten met verschillende functies.
mondeling opgevraagd in: *Aaigem, Aalst, Bambrugge, Borsbeke, Burst, Denderhoutem, Denderleeuw, Erembodegem, Erpe, Haaltert, Heldergem, Herzele, Iddergem, Kerksken, Meerbeke, Mere, Nederbasselt, Nieuwerkerken, Ninove, Okegem, Ottregem, Outer, Ressegem, Sint-Antelinckx, Sint-Lievens-Esse, Steenhuize-Wijnhuize, Teralfene, Vlierzele, Voorde, Welle, Woubrechtgem.*
 9. Popelier M., *Uit de taal van de timmerman in de streek van Blankenberge.* R.U.G. 1985 (241 blz.).
behandelt: gereedschap.
mondeling opgevraagd in: *Blankenberge, Wenduine, Uitkerke, Vlissegem, Nieuwmunster, Zuienkerke, Meetkerke.*
 10. Samijn N., *Bijdrage tot de weversterminologie te Moorsele.* R.U.G. 1959 (127 blz.).
behandelt: handweven.
 11. Tollens R., *De vlasterminologie in een aantal Meetjeslandse en aangrenzende Zeeuws-Vlaamse gemeenten.* R.U.G. 1976 (288 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Aardenburg, Bassevelde, Eede, IJzendijke, Kaprijke, Sint-Jan-in Eremo, Sint-Kruis, Sint-Laureins, Sint-Margriete, Waterlandkerkje, Waterland-Oudeman, Watervluit.*
 12. Van Acker M., *De vaktaal van de steenhouwer in Oostelijk Oost-Vlaanderen.* R.U.G. 1983 (2 delen, 311 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Aalst, Assenede, Balegem, Bavegem, Gent, Idegem, Lokeren, Ninove, Oudenaarde, St.-Niklaas, Sleidinge, Stekene, Wetteren, Zwijnaarde.*
 13. Vandecasteele M., *Vlaamse dialektnamen van Vogels.* R.U.G. 1978 (2 delen, 227 blz. + 90 blz. appendices).
behandelt: een 45-tal benamingen voor vogels in 72 plaatsen in Oost-, West- en Frans-Vlaanderen. Alles werd mondeling opgevraagd.
 14. Van Dorpe M., *Uit de taal van het vlasbedrijf in zeventien Leiegemeenten.* R.U.G. 1972 (313 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Beveren-Leie, Bissegem, Gottem, Gullegem, Heule, Hulste, Kuurne, Desselgem, Lauwe, Machelen, Olsene, Ooigem, Sint-Eloois-Vijve, Wakken, Wevelgem, Wielsbeke, Zulte.*
 15. Van Gysel B., *Uit de taal van de metselaar in de streek van St.-Niklaas.* R.U.G. 1975 (500 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Belsele, Haasdonk, St.-Niklaas, Stekene, Waasmunster.*

16. Van Quickenborne F., De vakterminologie van de **timmerman** in het Land van Nevele. R.U.G. 1985 (2 delen, 379 blz.).
behandelt: vooral gereedschap.
mondeling opgevraagd in: *Hansbeke, Merendree, Landegem, Poesele, Nevele, Vosselare, Meigem.*
17. Van Severen F., Uit de taal van de **wever** in Gent, Oudenaarde en Deinze. R.U.G. 1980 (169 blz.).
behandelt: machinaal weven.
18. Verspeelt E., De woordenschat van de **duivensport** in Oost- en West-Vlaanderen R.U.G. 1983 (2 delen, 321 blz.).
schriftelijk verzameld materiaal in 63 plaatsen in Oost- en West-Vlaanderen.
19. Verzele G., De vaktaal van de **watermolenaar** op de Maarkebeek en op de Zwalm en haar bijbeken. R.U.G. 1985 (317 blz.).
mondeling opgevraagd in: *Elene, Etikhove, Gontrode, Leupegem, Maarke-Kerkem, Nukerke, Schorisse, Strijpen, Verzeke.*
20. Viaene P., Uit de taal van het **brouwersvak** in Centraal-West-Vlaanderen. R.U.G. 1975 (316 blz.).
behandelt: mouterij en brouwerij.
mondeling opgevraagd in: *Esen, Koekelare, Roeselare, Ruddervoorde, Kortemark.*

De redactie van het WVD
Blandijnberg 2, 9000 Gent

STREEKDRACHTEN IN OOST-VLAANDEREN, biezonderlijk in het Land van Waas.

Naar aanleiding van een voordracht voor de Heemkundige Kring "De Kluize" te St.-Gilles-Waas op 20 november 1985 verzamelde ik gegevens over de streekdrachten in Oost-Vlaanderen op drie terreinen: signalementen, de schilderijen en de interviews. Signalementen zijn beschrijvingen van verloren gelopen personen, van krankzinnigen en van lijken die we terugvinden in het Bestuurlijk Memoriaal of het staatsblad en het berichtenblad van de provincie. Ons onderzoek liep van 1827 tot 1880.

* * *

In 1827 verdween het vijfjarig kind van J.B. Vanden Bosch uit St.-Niklaas. Het droeg een kleedje van blauw gedrukt linnen met witte bloempjes, een blauwe linnen voorschoot met armgaten, klompen met sokken en het verdween zonder kousen. (1) Jan-Frans Matthijs een 32-jarige man die te Waasmunster geboren was, maar te Sinaai woonde, droeg bij zijn verdwijnen in 1828 een witte militaire vest, een broek, een halve kiel van grauw linnen, sokken, klompen en een zwarte lederen pet. (2) Te Melsele verdrong in 1837 een onbekende man. Het lijk werd uit de Schelde gehaald. Hij droeg een vilten hoed, overdekt met gewast lijnwaad of "*toile cirée*", een halsdoek van bruine zijde, een kiel van blauw lijnwaad, een gilet en pantalon van blauw laken, een hemd van wit lijnwaad, gestreepte wollen sokken, hoge schoenen, een slaapmuts uit grauwe wol, een katoenen neusdoek met blauwe ruiten. (3) Opvallend was de slaapmuts. Engelse officieren bemerkten deze reeds in 1814-15 en noemden ze de eeuwige "*bonnet de nuit*" die de Vlamingen en de Brabanders op het hoofd hadden.

In 1838 verdween Franciscus Deroeck uit Haasdonk. Hij droeg een overrok of *surtout* van schoon laken, bronskleurig, een blauwe laken pantalon, een paar laarzen en een hoed op het hoofd. (4) Men maakte duidelijk het verschil tussen de nieuwe lange broek of pantalon en de *culotte* of korte broek met kniegespen. J. Aendelrugge verdween in 1838 uit St.-Niklaas. Hij droeg een ronde vest van groen fluweel, een blauwe laken broek en een *casquette* (pet) van groen leder. (5) In 1837 vond men te Elversele het lijk van een onbekende man. Deze droeg een lijnwaden kiel, die geheel op deze van de brouwers geleek, een pantalon van rosse *demit*, een gilet van zwart fluweel en een rode halsdoek. (6) Te Waasmunster was een jaar tevoren het lijk van een onbekende man uit de Durme gehaald. Deze droeg een wollen vest, gestreept met kleine bloempjes, een pantalon van blauw laken, een *redingote* of overkleed van bruin laken, een halsdoek van gekruiste stof met gouden grond en schoenen. (7) Als kledij van een onbekende man die te Zele dood gevonden werd in 1837 vonden we: een kiel van blauwe *percale*, een vest van blauw laken, een pantalon van groen laken met rood boordje, een muts van blauw laken, een gebreid kamisool (lange vest), een versleten hemd en laarzen. (8) In 1840 verdween Constantinus De Bruyn uit Waasmunster. Hij droeg een blauwe kiel, een vest met mouwen, een zwart gespikkelde gele gilet, een rode halsdoek met gele bloemen, een vilten hoed, halve laarzen en sokken. (9) Een 14-jarige verlaten jongen die stom was, werd opgenomen in het ziekenhuis van Lokeren in 1840. Hij droeg een bruine laken muts. (10) De krankzinnige Livina Boor uit Oostakker verdween in 1841. Ze droeg een bruine jak met kleine bloemen, een rode halsdoek met bloemen, baaien sokken en holle blokken. Ze droeg een onderrok van zwarte *coëting*. (11) In hetzelfde jaar vond men het lijk van een onbekende man te Doel. Hierbij werd een *redingote* of overkleed met zwart laken vermeld. (12) Te Temse vond men eveneens een mannenlijk met een blauwe kiel en

een hoed van zwarte zijde. (13) Maaldersgast Franciscus-Dominicus De Bock verdween in 1844 uit Lokeren. Zijn kledij werd als volgt beschreven: een vest van blauw lijnwaad, een pantalon van grauwwachtig laken, een gilet van *merino*, een rosachtige muts, een slaaplijf of *camisole* van blauwe wol en een lijnwaden hemd. (14) Te Waasmunster werd in 1848 een onbekende man aangehouden. Deze werd overgebracht naar het krankzinnigen-gesticht van Dendermonde. Hij droeg een broek in blauwe en witte tijk, een ronde vest van blauw laken en een muts van blauw half laken ("*demi drap*"). (15) Te Kieldrecht werd een jaar later het lijk van een onbekende man gevonden met een grijs slaaplijf en een wit gestreepte muts zonder klep. (16)

De beelden van de streekdracht voor 1850 waren interessant. Ze roepen toch enkele problemen op. Wat is een ronde vest die verscheidene malen vernoemd wordt?

Karel-Lodewijk Janssens, een dagloner uit Nieuwkerken-Waas met de bijnaam "Bremeken" had in 1858 zonder spoor zijn dorp verlaten. Hij droeg een blauwe kiel, een broek van blauw laken, een muts van laken en hoge schoenen. (17) Twee jaar tevoren verdween de krankzinnige Marguerite Bertrand uit St.-Niklaas. Ze droeg een rok, een *kapotte* (lange overjas met kap) van blauwe wol en een witte neusdoek op het hoofd. (18) Thomas Segers uit Temse verdween in 1859. Zijn kledijsignalement: een broek en vest van rosse *demit*, een ondervest met bleek-grijze grond en rode en blauwe perken of ruiten, een fluwelen muts, een blauwe lijnwaad en kiel, een witte onderbroek, witte halve kousen, en holle blokken. (19)

De vermelding van de witte onderbroek is een eerste spoor i.v.m. ondergoed! Wever en barbier Francis Temmermans uit Waasmunster verdween in 1858 op 61-jarige ouderdom uit zijn dorp. Hij droeg een broek van zwart laken, een vest van blauw laken, een wollen ondervest met perken, grijze kousen, schoenen en een muts van zwart laken. (20)

Fabriekwerkster Philomena Van Callenberghe, een 18-jarig meisje uit Oostakker verdween in 1858. Ze droeg een katoenen jak met bruine grond met strepen en bloemen, een katoenen rok met bruine grond en strepen, een *siamoise* voorschoot met rode grond, een *fichu* of hoofddoek met blauwe grond en gele en rode bloemen, een zwarte kap met blauwe en groene binders en schoenen. (21) In de Durme te Daknam lag in 1859 het lijk van een onbekende man. Hij droeg een slaaplijf van rood wollegoed en een kiel van wit lijnwaad, een broek met perken, kousen van blauwe *saeyet*, een *kravat* en een neusdoek van katoen met perken. (22)

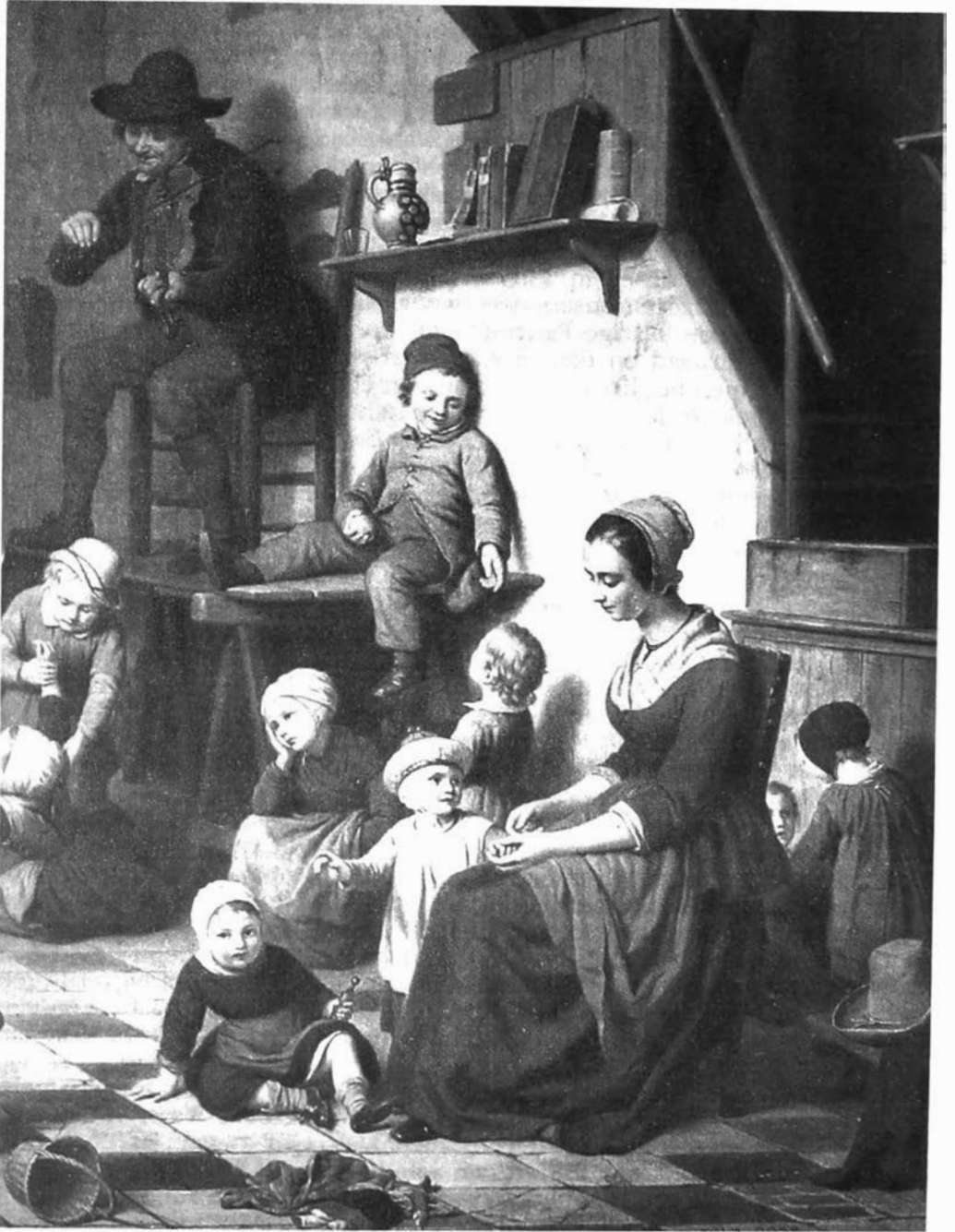
De witte lijnwaden kielen vonden we ook in Frankrijk en in het Duitse HESSEN. Het was niet gekleurd lijnwaad. Dit soort kiel ging de blauwe vooraf. Hij was ouder en kwam vooral rond 1790-1800 voor. het rode slaaplijf is de rode baaien ondervest die we nog terugvonden in het heemkundig museum van Heist-op-den-Berg in het zuiden van de provincie Antwerpen.

De kledij van de onbekende vrouw die te Kallo dood gevonden werd, was als volgt: een slaaplijf van rode *samoise* met strepen, een jak of een blouse - die uitsloeg aan de lenden - van geperkt of geruit lijnwaad, een kap van bruin katoen met perkskens en zilveren oorringen. (23) Werkman Jan Goossens uit Melsele droeg in 1861 een rode *crawat* (stropdas) met perken ruitjes. (24) De krankzinnige Amelie Schabijn uit Zelzate verdween in 1860. Ze was landbouwster. Opvallend was haar kap met blauwe en purperen linten en haar rood baaien slaaplijf. (25) Pieter-August De Varewijck uit Vrasene was gevlucht uit

het bedelaarswerkhuis van Brugge in 1863. Hij droeg o.a. halve kousen van grijs wollengoed. (26) Josepha De Bot uit Belsele verdween in 1862. Haar kledij: een witte kap, een rok van blauw wollengoed met witte strepen evenals de jak, een katoenen doek, met kleine rode bloemen en lederen schoenen. (27) Te Waasmunster vond men in 1862 het lijk van een onbekende man met een blauwe kiel en een *krawat* van zwarte *merino*. (28) Te Eksaarde vond men in 1864 een krankzinnige vrouw. Ze was onbekend in de streek en droeg een katoenen kap met blauwe bloemen, een jak met groene strepen, een blauwe voorschoot en een blauw-grijze rok. (29) Pieter Debruycker van Lochristi droeg in 1863 een broek van rouw of zwart lijnwaad. (30) De krankzinnige Livina Boone uit Oostakker droeg in 1863 een blauwe jak, een blauwe lijnwaden voorschoot, blauwe halve kousen, een zwarte rok en een strooien hoed. (31) In 1865 verdween de 9-jarige Pierre-Francis Vercauteren uit Temse met een kiel van blauw lijnwaad en een broek van rosse *fustein* ("futain"). (32) Te St.-Niklaas vond men het lijk van een man met een onderbroek in wit katoen. (33) Te Wachtebeke trof men in 1866 een zotte onbekende vrouw aan. Ze ging als volgt gekleed: een katoenen kap met blauwe engele plekskens, een jak van dezelfde stof, een blauwe lijnwaden voorschoot, een rok half katoen, half wol met blauwe strepen, een slechte neusdoek van groen wollegoed, een zwarte onderrok van wollegoed. (34) In 1869 werd te Temse het lijk van een onbekende man gevonden met hoge lederen schoenen, een zakneusdoek, wit-grauw met rode perken en boorden en een lijnwaden beurs. (35) In 1872 trok men het lijk van een man uit de Schelde te Kallo. Zijn kledij werd als volgt omschreven: een blauwe lijnwaden kiel met lendenband, twee slaapliften (één uit wit katoen en een van bruine *moltoné*, een witte katoenen onderbroek en lederen laarzen. (36) Adelaide Bevenage-Lompe verdween in 1872 uit Oostakker. Ze droeg een witte kap, een lijnwaden hemd, twee zwarte laken rokken en een lijnwaden hemd. (37) Het lijk van een man in 1873 te Melsele gevonden was gewikkeld in een slaaplif van gele baai. (38) Jan-Baptist Cannoot verdween in 1873 uit het gesticht te Zelzate met een blauwe vest en broek en met holleblokken. (39) In 1873 verdween Karel-Lodewijk De Boeck uit Lochristi met twee blauwe kielen, een zwarte ondervest en een zwarte *fusteinen* broek. Hij was winkelier en rondleurder. (40) Uit dezelfde gemeente verdween in 1875 de tienjarige Desiderius Heirbaut die krankzinnig was. Als kind ging hij als volgt gekleed: een blauw hemd, en een zwarte laken klak. (41) In Melsele vond men hetzelfde jaar het lijk van een man met een katoenen hemd met blauwe en witte strepen. (42) Clementia Dutré, een 17-jarig meisje, verdween datzelfde jaar uit Waasmunster. Ze droeg o.a. een wit baaien slaaplif en een zwarte merinovoorschoot. (43) In Kruibeke haalde men in 1876 het lijk van een man met een hemd van grijs katoen met strepen uit de Schelde. (44) De man die in 1878 te Lokeren dood gevonden werd, droeg schoenen met nagels. (45) August Van Miegem, een krankzinnige uit Moerbeke-Waas, verliet zijn dorp in 1878 als volgt gekleed: een laken klak, een zwarte jas en broek, schoenen met lederen snoeren en een wandelstok. (46) Te Doel vond men het lijk van een man met een blauw slaaplif in 1880, (47) te Kallo dat van een man met een blauwe wollen onderbroek. (48) In 1880 was Josephus Sterckx, een gewezen politie-agent uit Temse verdwenen. Men wist dat hij o.a. een ronde hoed en een witkleurige broek droeg. (49)

* * *

Schilderijen vormen een tweede dankbaar onderzoekstema i.v.m. de streekdrachten. Het schildersgeslacht De Loose waaraan een tentoonstelling gewijd werd te Zele en te St.-Niklaas was daar een prachtig voorbeeld van. Jan-Jozef De Loose (Zele 1769-St.-Niklaas 1849) schilderde o.a. een *familieportret van de Vanderhaegens* in 1822. De vrouwen droegen witte mutsen met een blauw

Het Rozenhoedfeest van Basile De Loose: detail.

De Vrouw draagt een lange rode jak en een paarse muts, het kindje draagt een strooien hoedje tegen het vallen en de violist draagt de kniebroek.

Ontleend aan de affiche van de tentoonstelling De Loose te Zele - St.-Niklaas.

lint over, en groene en rode omslagdoeken. (50) De streekdracht kwam ook aan bod op de schilderijen *De vaccinatie* en *Het Boldersfeest*. (51) De *culotten* of kuitbroeken, de *tricornes* of driesteken en de rode strikken kwamen op het laatste schilderij overvloedig voor. Basile De Loose (Zelee 1809-Brussel 1886), een zoon van J.J. De Loose werd de bekendste kunstenaar uit de familie. Hij woonde eerst in St.-Niklaas om in 1837 naar Brussel te verhuizen. Hij onderging Wase en Brabantse invloeden. Op het schilderij *De wasdag* van 1844, bewaard in het Stedelijk Museum van St.-Niklaas droeg de vrouw een wit hemd, een rode *boezeroen* die vooraan dichtgeregen werd, een groene rok en een groene voorschoot. Het kindje in de kinderstoel droeg een wit mutsje met brede band en zak, en een witte *bavet* (slabbetje). Het schilderij *De spinster* van omstreeks 1865 toont een vrouw met een witte vleugelmuts over het haar dat de scheiding in het midden had. (52) Op de achtergrond rechts van *Het dorpsfeest* uit 1838 vonden we een vrouw met *spaanhoed* en een man met een kiel die vooraan wijd open was en met een *culotte*. (53) Het *Rozenhoedfeest* van rond 1845, (54) bewaard in het Museum der Bildenden Künste van Leipzig, was een typisch kinderfeest te Zelee dat gevierd werd op de feestdag van St.-Pieter. Het was een prachtig tafereel met een hele reeks kinderen. De vrouw die het kleine kindje bij de hand hield, droeg een rode jak, een groene rok en een bruine voorschoot. Op het hoofd had ze een eenvoudige paarse muts. De muzikant droeg een groene jas, een bruine kniebroek en een bruine hoed op het hoofd. De kinderen waren volwassenen in miniatuur. De meisjes met hun jak, hun rok, hun voorschoot en hun muts, de jongens eigenaardig genoeg met een lange broek of pantalon vormden het feestelijk gezelschap. Het kleinste kindje droeg zelf een strooien hoedje als bescherming van de schedel tegen het vallen. We vonden een dergelijk hoedje terug in het Heemkundig Museum Pellegrin te Opheylissem in Waals-Brabant.

Het schilderij *Zondagmiddag te Sint-Niklaas* (55) toont een man met een bruine kniebroek, een lichtbruine ondervest, een blauw-groene jas en een bruine ronde hoed. Hij droeg grijze kousen en lage schoenen met veters. De moeder droeg een rode jak, een gele *fichu* of omslagdoek, een groene voorschoot, een bruine rok en een gestreepte *mal* of *moederkestes*. Het kindje dat begerig uitkeek naar het hondje had een rood kleedje en op het hoofd een beschermdhoedje. De strenge meesters van 1858 (56) gaf een onderwijzeres met witte floddermuts, met een lange groene jak die vooraan open ging, met een rode rok en een paarse voorschoot. De jongen die van "het wiske" kreeg, droeg een rode vest, een bruine broek, een witte voorschoot en klompen. Grootvaders wijze raad (57) van 1863 toonde de grootvader zittend met een wit hemd, een zwarte strik, een wit-bruine gilet, een rode jas, een bruine culot, grijze kousen en schoenen met gespen. Vooraan zat een meisje met een mal uit gestreepte stof. Het rode keurslijf voor de vrouw vonden we op *De Herberg*, (58) een schilderij van rond 1870-75. De Leesles (59) gaf de onderwijzeres met een pijpjemuts met drie lagen pijpjes. Over deze muts lag een blauw lint. Ze droeg een rood-blauw gestreepte rok. De schoolkinderen droegen mutsjes met een floddertje of met twee lagen gepijpte kant. De eenvoudige vrouwenmuts vonden we op *Het huwelijksgeeluk* uit 1840. (60) De *juwelenventer-klatergoud* (61) van rond 1880 - gaf een vrouw met een rood kleed en met een witte floddermuts met blauw lint uitmondend in een strik bovenop de muts. Het portret van een melkmeisje (62) geschilderd rond 1880-1885 gaf een melkboerin met een wit hemd, een groene rok, een onderrok, een rood keurslijf en een strooien hoed met een blauw lint. Appeldieven (63) uit 1839 toonde ons een vrouw met muts en rode sjaal. Op het hoofd stond een mand boven het kussentje dat in Brabant een *penderwis* heette. De man achteraan droeg een slaapmuts. De marginalen van de samenleving zag men op het schilderij *Bedeling van aalmoezen in het armenambt te Sint-Niklaas*, een werk

Het Rozenboedfeest van Basile De Loose: detail.
De jongens dragen een pantalon of lange broek, de meisjes dragen een vooraan dichtge-
regen jakje.
Ontleend aan de affiche van de tentoonstelling De Loose te Zele - St.-Niklaas.

uit 1840. De werkkledij zag men op de Marktscène te St.-Niklaas van rond 1840. (64) De hoedenverkoper uit 1838 (65) toonde ons een man met een lange blauwe kiel, vooraan open, met een hemd, een rode strik en een bruine *tromblon*. De vrouw droeg een vleugelmuts en een spaanhoed met een blauwe voering, een roos-paarse katoenen kapmantel. Het kind dat de hoed gepast werd, droeg een lange kiel met omgeslagen boord, rode sokken en klompen. De vrouw naast de kleine jongen die toekeek, was getooid met een pijpjesmuts en met een bruine kapmantel. De jongens links op het schilderij droegen respectievelijk een zwarte kepi-achtige *faas* (hoge hoed) en een rode slaapmuts. De stoffenwinkel van rond 1880 (66) gaf rode klederen, witte floddermutsen met blauwe linten en gestreepte omhooggeslagen rokken. De dakloze (67) van rond 1865-1870 was de afbeelding van een jonge vrouw die zich als meid aanbood bij een geestelijke. Ze droeg een witte muts, een rode gestreepte omslagdoek en een voorschoot die met een snoer in het midden gebonden werd.

Schilderijen zijn zeer kleurrijk en geven ons een realistisch beeld over de streekdracht in de 19de eeuw.

* * *

Interviews leerden ons heel wat over de streekdracht in St.-Gillis-Waas in de 20ste eeuw. De "*guetten*" of beenkappen werden er gedragen. Men had er lederen en demiten. De bedoeling van de guetten was de bescherming van de broek tegen de modder en de vochtigheid. Ook 's zondags droegen de boeren van het Waasland "*guetten*" om hun broek te beschermen, wanneer ze langs modderige wegen naar de kerk gingen. De demitten "*guetten*" waren uit stof. Ze waren vuilkleurig, niet geel en niet zwart. De *faas* of de zijden zwarte muts was in het Waasland gekend als het "*foiske*". De das was een onbekende en werd vervangen door een "*foulard*" of een halsdoek. Deze was vlamrend rood op zondag en grijs in de week. Er waren na W.O.I. weinig mannen die "in het haar liepen". De meesten droegen een pet. "*Den tits*" of panamahoed bleef mode tot rond 1950.

De vrouwen in St.-Gillis-Waas droegen een jak, een rok en een kapmantel achteraan in rozetvorm en met zilveren gespen versierd. Ook de bedrukte neusdoeken waren bekend. Speciaal was de siamoise hemdrok die de vrouw op het lijf droeg. Deze was rooskleurig of gestreept en licht gevoederd. De mal was een wit zakje met linten rond de lenden gebonden om b.v. het geld in te steken. In Brabant noemde men de Wase mal een moederkestes.

Regenmantels waren onbekend, zodat de landbouwers bij slecht weer een aardappelzak tegen de regen in een punt op het hoofd plaatsten. De kapuchon was een kledingstuk uit dik wollen goed. Het bestond uit een jas zonder mouwen die men kon omhangen en uit een kap. De postboden droegen nog jaren dergelijke *kapuchons* die in Brabant *kabaas* heetten. Oudere inwoners van St.-Gillis spraken ook van broeken met een val. Marinepakjes waren ook geen onbekende. Zowel in het Waasland als in het Antwerpse kwamen ze voor. In het Antwerpse b.v. te Borgerhout waren de kleuren verschillend volgens de wijk: de ene wijk had er blauwe, de andere witte.

Het Openluchtmuseum van Bokrijk zal de streekdracht rekonstrueren volgens de regio, de subregio, de periode en de sociale status van de hoeve en van de boer. Het Waasland is in Bokrijk vertegenwoordigd door een hoeve uit Lokeren. Het was een sociaal middelmatige hoeve uit de 18de eeuw. Het jaartal 1751 vonden we in de muurankers terug. (68) Als bron voor de kledij-rekonstruktie gebruikten we de papieren van Vrouw Weyn, de bekende Wase folkloriste. (69) Haar grootvader, Boer Vanderlinden uit Kalken, huwde in 1875 te St.-Pauwels met Wivina Meul. Vrouw Weyn tekende nauwkeurig de huwelijksdracht van haar grootouders op. Haar grootvader droeg als bruidegom: een

grof lijnwaden hemd zo hoog en zo breed dat het tot aan zijn oren kwam en daarbij nog hard gesteven; een das rond de hals; een grote *driestekker* op het hoofd, de *tricorne* of driesteek; een korte zijden broek tot aan de knieën met grote zilveren kniegespen en zonder bretellen; zwarte kousen, lage lederen schoenen met bovenop grote zilveren gespen, een ondervest van damast of zijde met grote bloemen, van voor wijd open en een frak met slippers zo lang dat ze bijna tot tegen de grond kwamen en zo nauw dat de bruidegom bijna niet kon verroeren.

De kleuren zijn niet weergegeven. Eind 18de-eeuwse schilders zoals Leonard De France kunnen ons hierin raad geven. Op zijn schilderijen kwamen blauwe en rosse jassen voor. Bruine kniebroeken kwamen voor naast karmijnrode jassen en bruine steken. Ook olijfgroene, vuilzalmkleurige en karmijnrode frakken kwamen voor op zijn schilderijen. De France leefde van 1735 tot 1805. De grootmoeder van Vrouw Weyn droeg als bruidstooi een katoenen trouwjak, een trouwrok wit-blauw gestreept uit grof goed, een trouwhalsdoek zo wit als sneeuw met op iedere hoek een grote bloem, een zijden voorschoot, een plooiënmut, witte kousen, fluwelen schoenen met op de muil een grote zijden strik. (70) J.B. Madou (1796-1877) gaf nog dergelijke figuren op schilderijen. De jak van de 18de eeuw in het Waasland was lang. Als juwelen droeg de bruid o.a. klokken of oorhangers. De vorm van de jak vinden we ook bij Basile De Loose terug.

Besluit

Het onderzoek naar twee honderd jaar streekdracht in het Land van Waas bewijst dat deze volksdracht helemaal niet statisch was. Wanneer een kledij niet meer verandert, dan is deze gedoemd om te verdwijnen. Dit konstateren we in de verschillende regio's van Europa. Het hoofddekseel van de man evolueerde van de driestekker of tricorne in 1785 naar de slaapmuts in 1837 om dan via de vilten hoed van de volgende jaren over de laken muts van het midden van de 19de eeuw te belanden bij het zwarte "foiske" of de faas van het einde van de 19de eeuw. De lange smalle jas van het einde van de 18de eeuw werd vervangen door de grauwe witte kiel en later door een blauwe kiel. De rijkere droegen een lange jas of redingote in de 18de eeuw terwijl de armeren hun vest beschermden met een blauwe kiel. Bij de vrouwen zien we ook een werkelijke evolutie. De plooiënmuts van 1785 evolueerde via de witte muts met een blauw lint over de vleugelmuts beschermd door een spaanhoed naar de zwarte kappetjes van het begin van de 20ste eeuw. De vrouwenjak was in de eerste helft van de 19de eeuw langer dan in de tweede helft. Het sociale verschil was ook goed zichtbaar. De armere vrouw rond 1840 droeg een katoenen muts met blauwe en gele bolletjes, dus een werkmuts, terwijl de rijkere een kanten vleugelmuts droeg. De invloed van Antwerpen en van de Antwerpse Polders was hier ook merkbaar. Twee aspecten vallen op in de evolutie van de kledij. Een eerste is het kleurenprobleem. In de bloeiperiode van de streekdracht gebruikte men zeer kleurrijke stoffen, in de ondergangperiode was alles zwart wat de klok sloeg. Zwart was ook de kleur van de burgerijmode. De roos-paarse kapmantel uit de bloeiperiode werd een zwarte kapmantel te St.-Gillis-Waas rond 1900. Een tweede belangrijk aspect is het begrip "verzonken kultuurgoed". De streekdracht is een mode die 50 jaar te laat kwam. De broek van de man is er een voorbeeld van. De culotte vinden we nog terug rond 1830 om dan langzamerhand te evolueren naar de pantalon. Dit was 50 jaar later dan de burgerijmode. In 1780 was de culotte de mode van de adel en van de burgerij in de stad. De streekdrachtenstudie van het Land van Waas is belangrijk zowel wat het theoretisch wetenschappelijk onderzoek betreft als wat de praktische volkskunde aangaat.

Dr. Henri VANNOPPEN

Oproep:

1. In het kader van een studie over de streekdrachten in Vlaanderen tussen 1750 en 1950 zoeken we naar schilderijen, documenten, boedellijsten, tekeningen waarop volkse figuren in klederdracht voorkomen, zowel rijkeren als armeren. Wie kan ons tips geven in verband hiermee?
2. Wie bezit er nog echte kielen?
3. Welke vrouwenhoofddeksele droeg men in de verschillende Oost-Vlaamse gemeenten?
4. Kende men oorijzers als sieraad in Oost-Vlaanderen?
5. Waar droeg men in Oost-Vlaanderen een spaanhoed? In welke periode?
6. Hoe evolueerde de kinderkledij in Oost-Vlaanderen?
7. Zijn er speciale ambachtsklederdrachten? Wie bezit hier nog documenten over. Gegevens kunnen bezorgd worden bij Henri Vannoppen, "De Koning van Spanje", Leuvensesteenweg 839, 3071 Erps-Kwerps (tel. 02/759.61.19).

Noten

- (1) B.M.B., (Bestuurlijk Memoriaal van Brabant), 1827, XVI, p. 248.
- (2) B.M.B., 1828, XVII, p. 318.
- (3) B.M.B., 1837, XXXV, p. 743.
- (4) B.M.B., 1828, XXXVII, p. 171.
- (5) B.M.B., 1828, XXXVII, p. 540.
- (6) B.M.B., 1837, XXXVI, p. 191.
- (7) B.M.B., 1836, XXXIV, p. 63.
- (8) B.M.B., 1837, XXXV, p. 320.
- (9) B.M.B., 1840, XLI, p. 517.
- (10) B.M.B., 1840, XLI, p. 411.
- (11) B.M.B., 1841, XLIV, p. 715.
- (12) B.M.B., 1841, XLIII, p. 739.
- (13) B.M.B., 1841, XLIII, p. 37.
- (14) B.M.B., 1844, XLIX, p. 40.
- (15) B.M.B., 1848, LVIII, p. 375.
- (16) B.M.B., 1849, LX, p. 900.
- (17) B.M.B., 1858, LXXXVIII, p. 1119.
- (18) B.M.B., 1856, LXXIV, p. 1140.
- (19) B.M.B., 1859, LXXX, p. 1081.
- (20) B.M.B., 1858, LXXXVIII, p. 335.
- (21) B.M.B., 1858, LXXXVIII, p. 879.
- (22) B.M.B., 1859, LXXX, p. 598.
- (23) B.M.B., 1860, LXXXII, p. 675.
- (24) B.M.B., 1861, LXXXIV, p. 1028.
- (25) B.M.B., 1860, LXXXII, p. 1155.
- (26) B.M.B., 1863, LXXXVIII, p. 420.
- (27) B.M.B., 1862, LXXXVI, p. 991.
- (28) B.M.B., 1862, LXXXVI, p. 735.
- (29) B.M.B., 1864, XC, p. 389.
- (30) B.M.B., 1863, LXXXVIII, p. 1157.
- (31) B.M.B., 1863, LXXXVIII, p. 878.
- (32) B.M.B., 1864, XC, p. 621.
- (33) B.M.B., 1866, XCIV, p. 1266.
- (34) B.M.B., 1866, XCIV, p. 1637.
- (35) B.M.B., 1869, C, p. 1105.
- (36) B.M.B., 1872, CVI, p. 1722.
- (37) B.M.B., 1872, CVI, p. 824.
- (38) B.M.B., 1873, CVIII, p. 843.
- (39) B.M.B., 1873, CVIII, p. 1069.
- (40) B.M.B., 1873, CVIII, p. 148.
- (41) B.M.B., 1875, CXII, p. 1091.
- (42) B.M.B., 1875, CXII, p. 1091.
- (43) B.M.B., 1875, CXII, p. 467.
- (44) B.M.B., 1876, CXIV, p. 1733.
- (45) B.M.B., 1878, CVIII, p. 665.
- (46) B.M.B., 1878, CXVIII, p. 585.
- (47) B.M.B., 1880, CXXII, p. 2129.
- (48) B.M.B., 1880, CXXII, p. 2129.
- (49) B.M.B., 1880, CXXII, p. 99.
- (50) Deze tentoonstelling liep in het gemeentehuis te Zele van 18 oktober tot 3 november 1985 en in het Stedelijk Museum van St.-Niklaas van 10 november tot 8 december 1985. I. DE WILDE. "De Loose, een 19de-eeuws schildersgeslacht 1769-1885" (s.l.), 1985, p. 32.
- (51) I. DE WILDE. o.c., p. 78.
- (52) ID., p. 101.
- (53) ID., p. 104.
- (54) ID., p. 107.
- (55) ID., p. 113.
- (56) ID., p. 116.
- (57) ID., p. 120.
- (58) ID., p. 122.
- (59) ID., p. 126.
- (60) ID., p. 133.
- (61) ID., p. 134.
- (62) ID., p. 138.

- (63) ID., p. 145.
 (64) ID., p. 146.
 (65) ID., p. 91.
 (66) ID., p. 150.
 (67) ID., p. 151.
 (68) J. WEYNS, M. IAENEN en F. VAN WINKEL. *Beknopte gids van het Vlaamse Openlucht-museum in het Limburgs Provinciedomein*. Bokrijk, 1984 8, p. 29, nr. 62.
 (69) T. PENNEMAN. *Vlaams volksleven in de XVIII eeuw: Naar gegevens uit de handschriften van de Wase Folkloriste Vrouw Weyn (1833-1916)* in *Miscellanea Prof. Dr. K.C. Peeters*, Antwerpen, 1975, p. 544.
 (70) T. PENNEMAN o.c., p. 549.

WOORDVERKLARING

Boezeroen: korte kiel door werklieden en zeelieden als onderkleed gedragen.

Coëting is waarschijnlijk een gekeperde kamgarenstof. Het woord komt van het Engelse coating.

Demit: een meestal zwarte katoenen keperstof met of zonder streepjes vooral voor broeken gebruikt.

Fustein: een stof met een linnen schering en een katoenen inslag.

Mal of moederkestes: wit zakje met linten dat op lendenhoogte werd gedragen.

Merino: een zachte gekeperde, glanzende, kamgaren stof, waarvan de grondstof afkomstig is van hemerinoschaap dat vooral in Spanje voorkomt.

Moltoné: een aan beide zijden geruwde wollen of katoenen weefsel.

Panamahoed: een platte strohoed die vooral vanaf tussen 1870 en 1900 in de burgerijmode voorkwam. Hij werd ook Maurice Chevalierhoed genoemd omdat deze zanger er dikwijls gebruik van maakte. Rond deze strohoed was een groot grijs lint bevestigd. In het Frans sprak men van een "canotier".

Percale: een dichtgeweven, gladde, katoenen stof.

Siamois: een oorspronkelijk purper stof van zijde of van katoen, ten tijde van Lodewijk XIV door de gezanten van de koning van Siam in Frankrijk ingevoerd.

Spaanhoed: een grote lichte strohoed met geruite of gebloemde satijnen linten gevoerd en versierd. Hij werd gemaakt uit Italiaans stro en diende als bescherming voor de kanten vleugelmuts.

Tromblon: een hoge hoed, die gelijk op een buis of cylinderhoed maar die breder is boven dan van onder. De hoed vinden we in de burgerijmode van 1800-1815, maar kwam ook later nog voor.

Vleugelmuts: een kanten trekmutts met lange of korte vleugels die afhangen. Ze komt vooral voor in de Antwerpse Polder en de Noorderkempen (met lange vleugels) en in de Zuiderkempen (met korte vleugels). Men noemt ze ook "kap" of "trekmutts". Deze mutts was voorzien van een stropje vandaar de naam trekmutts of spanmutts. De vleugelmuts was een zondagse dracht, soms ook een wekelijkse. Ze werd versierd met kleine kospeldjes, het ene naast het andere.

Eugeen VAN AUTENBOER

Onze eeuwenoude schuttersgilden Kasterlee - Lichtaart - Tielen.

Nukerke, De Riemackere, 1985, 335 blz.

We mogen zeggen dat de laatste jaren de belangstelling voor plaatselijke schuttersgilden opvallend toegenomen is. Diverse deelstudies in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en in het "oude Hertogdom Brabant" tot stand gekomen, zijn hiervan een bewijs.

Zopas beëindigde Eugeen Van Autenboer zijn onderzoek over de schuttersgilden van Kasterlee, Lichtaart en Tielen, drie gemeenten in de Antwerpse Kempen gelegen, waar de schutterij nu nog steeds een actief onderdeel van het dorpsleven uitmaakt.

Zijn boek is in drie delen opgesplitst waarbij hij telkens één gemeente ter studie neemt.

Elke gemeente krijgt een korte historische schets mee waarna per gemeente de verschillende schuttersgilden worden bestudeerd: KASTERLEE: Sint-Antonius (buks), Sint-Sebastiaan (handboog) en Sint-Barbara (handboog); LICHAART: Sint-Antonius (buks), Sint-Sebastiaan (handboog); TIELEN: Sint-Sebastiaan (handboog), Sint-Hubertus (buks).

Hoewel afhankelijk van zijn bronnenmateriaal poogt de auteur per gilde eenzelfde indeling aan te houden. Eerst wordt er aandacht besteed aan de kaart of stichtingsakte die elke gilde als teken van erkenning ontving.

Vervolgens worden bestudeerd: het bestuur met zijn leden, de gildebroeders en -zusters, hun sociale en godsdienstige verplichtingen, het gildeleven en de feesten.

Hoewel de meeste gilden vermoedelijk ouder zijn, zoals de auteur o.m. aan de hand van de nog bewaarde koningsbrevken aantoot, zijn de archieven maar - en dan nog sporadisch - beschikbaar vanaf de tweede helft van de 17de eeuw en zijn ze vooral in de 19de en 20ste eeuw het meest omvangrijk.

De kaarten die de Sint-Sebastiaansgilden van de hoofdgilde van Leuven ontvingen, dateren van ca. 1650. De Sint-Antoniusgilde van Kasterlee ontving haar kaart in 1598 van de koning van Spanje en die van Lichtaart in 1605, getekend door Karel, graaf van Arenberg, heer van Vorse-laar, Retie, Lichtaart.

Hoewel de auteur zorgvuldig het beschikbare materiaal van elke gilde rangschikte en verwerkte, legt hij nauwelijks

verbanden tussen de verschillende maatschappijen.

Dat de hoofdgilde van Leuven kaarten verleende aan de handboogmaatschappijen van het oude Hertogdom Brabant, werd voldoende aangetoond. Wie gaf echter in dezelfde provincie de kaart aan de Kolveniers en waarom? Of is hier geen algemene lijn in te trekken?

Zou het niet leerrijk geweest zijn de inhoud van de kaarten, de intensiteit van de oefenstonden, de reglementering van de koningschieting... van de besproken handboogmaatschappijen enerzijds en de kolveniersgilden anderzijds onderling te vergelijken en kritisch te bestuderen. In de nabeschouwingen wordt het probleem even aangeraakt zonder dat er een bevredigend antwoord op gegeven wordt.

Ook wordt de betekenis van een handboog- en een kolveniersgilde onvoldoende toegelicht: omschrijving van het gebruikte wapen, schietwijze, doelstellingen...

Op te merken valt dat niet elke Sint-Sebastiaansgilde een handboogmaatschappij is!

Na ieder der behandelde gilden is het bronnenmateriaal vermeld. Foto's van gildebroeders, gildezusters, schilden en beelden verhogen de documentaire waarde van dit werk.

In bijlage heeft de auteur, aan de hand van het beschikbare archief, ledenlijsten samengesteld met de volgende gegevens: naam en voornaam van het lid, eventueel naam van de echtgenote, datum van intrede of eerste vermelding, datum van overlijden of laatste vermelding, beroep, functie in de gilde, eventueel woonplaats en onderscheidingen. In het algemeen hebben deze lijsten een genealogische waarde. In Kasterlee wordt het belang ervan nog verhoogd doordat de plaatselijke parochieregisters met overlijdensakten pas in 1723 een aanvang nemen, terwijl het gilderegister van Sint-Antonius - Kasterlee reeds leden opneemt vanaf 1666 en zodoende een unieke bron van familiekundige gegevens bevat.

Jammer genoeg ontbreekt achteraan een index als niet te versmaden handleiding in een wetenschappelijke publikatie.

B. BAILLIEUL

Joris OLYSLAEGERS

Meiboomplanting. Een handleiding met enkele gedachten over zin en betekenis.

Gent, Federatie van Vlaamse Kringen vzw (Kortrijksesteenweg, 861), 1984, 31 blz., 70 BF (inkl.port).

De brochure start met de stelling dat de meiboomplanting "een typisch lentefeest van ons Vlaamse volk" is. Dr. J. Weyns, aan wie deze brochure is opgedragen, noemde het meifeest "een belijdenis, een ritus, een zinnebeeld en toch een natuurgebeuren, een dankfeest, een volksfeest". De ervaringen opgedaan tijdens de jaarlijkse meifeesten in "Ter Speelbergen", de heemstede van de familie Weyns te Beerzel, inspireerde Joris Olyslaegers, konseruator van het Museum voor Heem- en Oudheidkunde te Kontich, tot deze brochure. Het onderwerp is daardoor niet aangepakt als een afstandelijke studie, maar is geschreven vanuit een directe betrokkenheid. De auteur schetst de mogelijkheden van zo'n feest, de organisatie ervan, de oorsprong en betekenis van de te gebruiken riten (bv. het koehoornblazen, de lintendans) en symbolen (bv. de ring).

De meiboomplanting lijkt iedereen overbekend en nochtans zijn in ons taalgebied slechts her en der (vooral in het interbellum) verspreide eerder korte artikels over dit onderwerp te vinden. Gegevens uit die verschillende bronnen zijn gewis geïntegreerd in dit werk - wat op zich al een belangrijke verdienste is, maar toch vinden we het spijtig dat van de gelegenheid niet is gebruik gemaakt om er ook een bibliografie over het onderwerp aan toe te voegen. Zo steekt bv. interessant vergelijkingsmateriaal in het artikel van G. Muylaert "De Meiboom van Wieze" (Oostvlaamse Zanten, VII, 3 - mei 1932, 41-56). Wanneer komt voor ons taalgebied hierover een omvattender studie? In de inleiding wijst de auteur op de in deze tijd sterk toegenomen belang-

stelling voor oude tradities en overtuigingen.* De handgeschreven presentatie van deze brochure en de talrijke kunstige tekeningen naar meiboommotieven op oude merklappen, geven de lezer alvast een participerende feestsfeer mee.

A. ELOY

* Het is een stelling die we niet betwisten maar waar we toch de relativiteit van willen beklemtonen. De hang en zoektocht naar de bron van onze waarden en de bijna religieuze verbondenheid met het natuurgebeuren kan niet los gezien worden van het ingrijpende proces van automatizing, computerizing en bio-engineering dat onze tijd kenmerkt. Over deze tijd wordt gezegd dat de veranderingen voor het menselijk leefpatroon even diepgaand zullen blijken te zijn als toen onze landbouwkultuur ontstond. Beide ontwikkelingen zijn in wezen één, maar de polariteit in denken en voelen, in vatten en beleven van deze realiteit is een frappant historisch/filosofisch gegeven. In welke mate is de kristelijk/griekse traditie oorzaak van dit dualisme? Welke betekenis en relevantie hebben riten en vroegere volksgebruiken nog? Hoe begrijpen we het spanningsveld tussen participatie en vervreemding? Ontstaat er niet een culturele kloof tussen vorser en volksmens, tussen "folklore" en volksleven, tussen de klassieke volkskundebeoefening en de hedendaagse levenssfeer? De meiboomplanting is een geknipt thema voor mentaliteitsonderzoek en kan een dankbare aanleiding zijn voor een studiedag over de funktie van de volkskunde als cultuurwetenschap.